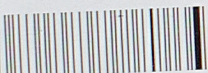
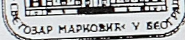

517 238

0110851

COBISS

Ђорђевић

МАКЕДОНИЈА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ УДРУЖЕЊА ЈУЖНО-СРБИЈАНАЦА У БЕОГРАДУ

1929

У Б 17
238

И. бр. 110851

Тихомир Р. Ђорђевић

20, 24, 28

7, 39, 38, 41, 42, 48, 51, 56, 61, 67, 7

МАКЕДОНИЈА

139, 148³, 149, 147, 155

ДРУГО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД

ИЗДАЊЕ УДРУЖЕЊА ЈУЖНО-СРБИЈАНАЦА У БЕОГРАДУ

1929

ПРЕДГОВОР ДРУГОМ ИЗДАЊУ,

Одмах после ратова које смо водили за ослобођење и уједињење нашега народа, 1920 године, изашла је ова књига. Она није била ништа друго до српско издање моје *Македоније*, која је пре тога, 1918 године, изашла у Лондону на енглеском, а, 1919, у Паризу, на француском језику. Због прилика у којима су се тада још налазиле наше библиотеке и архиве, ја је нисам могао допуњавати новим податцима којима би се још боље и рељефније него у енглеском и француском издању документовала њена садржина. Од тога времена наше научне прилике су се истина поправиле, али ја нисам имао времена да се још једном позабавим њезиним допунама и прерадом, те је све до сад остала у првобитном облику. Можда бих је, тек после годину две, узео у посао и наштампао прерађену и допуњену, али ми се ту скоро љубазно обратило родољубиво Удружење Јужносрбијанаца у Београду да му одобрим да је прештампа овакву каква је, и — ја му то нисам могао одбити. То је разлог што се јавља и по други пут у старом облику.

Мислим да нисам погрешно. Истина је да се прво издање *Македоније* могло гдешто попунити и податцима које, радећи је на страни, нисам погао употребити, али они, колико знам, ништа не би изменили закључке до којих сам у њој дошао. Од 1920 године до сад објављено је још доста и нових података и научних прилога о Македонији, али ни они, не само што не ослабљују закључке из првог издања ове књиге, већ на против. То је разлог што мислим да сам добро учинио што сам се одазвао молби Удружења Јужно-

србијанаца у Београду. Држим да ће ова књига и у овом облику и даље одговарати намени коју сам јој одредио, а та је да јасно изнесе право стање о томе шта је македонско становништво које говори нашим језиком по пореклу, шта је било у прошлости, шта је данас и како је дошло до забуне да се право стање заборава и створи — Македонско Питање.

На Св. Саву 1929,
Београд.

Т. Р. Ђ.

ПРЕДГОВОР ЕНГЛЕСКОМ ИЗДАЊУ

Традиције и већ усвојена мишљења тешко изумиру. Њихово је порекло сасвим индиферентна ствар. И најнетачније мишљење, кад је једном ухватило корена, може се само с великом муком сузбити. Оно је постало *убеђење* или *веровање*, која су у својој суштини *осећања* и немају никакве непосредне везе с логиком и истином; људи верују у лажне ствари с истим убеђењем, скојим верују у истините. У току времена, индивидуални, социални или национални интереси, и материјални и морални, чврсто се вежу са постојећим веровањем и учине га још резистентнијим према критици.

У научним питањима стечено убеђење има исту снагу, коју има и у случајевима, у којима су уплетени материјални интереси индивидуа и народа. Врло је мали број људи, који могу ићи до извора и прибавити информација из прве руке; остали примају информације и закључке без проверавања. Кад се на тај начин нека информација понови много пута, она постаје опште мишљење. Понављање једне исте тврдње је за већину људи аргуменат, коме су најмање у стању реагирати.

У овој књизи писац је покушао да прибере факта и да их објави као прилог за расправу македонског питања. На крају крајева, навођење факата још је најбољи начин да се дође до истине. Стога се читалац моли да, независно од закључака пишчевих, и прелазећи преко онога што у књизи има полемичан тон, обрати своју пажњу на факта, која су у њој наведена и створи себи независно мишљење, независно од мишљења пишчева и независно од свога сопственог, ако га је до сад имао.

Јануара 1918

Лондон.

Т. Р. Ђ.

ПРЕДГОВОР ПРВОМ СРПСКОМ ИЗДАЊУ

И поред Предговора енглеском издању, ја не могу а да не напишем неколико речи и испред српског издања ове књиге. У Предговору енглеском издању ја сам морао да савладам сваки свој душевни покрет, јер се наши осећаји странаца ништа не тичу. У Предговору српском издању *Македоније* морам рећи бар оно, што је данас на уснама целог нашега народа.

Македонија је за нас један велики лист Историје и једна неизгладива успомена. Из Македоније су, у раноме јутру словенске Историје, засијали први зраци словенског хришћанства, словенске писмености и словенске цивилизације. Из ње су они бивали све сјајнији и све топлији, док нису осветлили и загрејали и најудаљеније словенске земље. Македонија је колевка и нашега хришћанства, и наше писмености, и наше цивилизације. Она је за нас још више него то. Она је кулминација нашег старог војничког и политичког напретка, домовина нашега Царства и Патријаршије, врхунац наше економске моћи и отаџбина Душановог Законика. Она је најлепши лист наше Историје и најдража историјска успомена. Македонија је и прва наша жртва, прва недаћа, прва жалост нашега средњег века. Са њом нестаје нашега Царства, тамни наша слава и постепено се гаси наша цивилизација.

Из Македоније су засјали и први зраци радости наше садашњице. Из ње су они, и у наше дане, бивали све сјајнији и све топлији, док нису осветлили и загрејали, без мало, све наше земље. Македонија је почетак нашега новог живота, нове среће и новог напретка. Са Македонијом су, не само Србији вра-

ћена снага и подигнута слава, већ су и остварени најдражи идеали најумнијих и најродољубивијих нараштаја Срба, Хрвата и Словенаца. Са њом се скоро цео наш народ нашао у братском загрљају и у слободној Домовини.

За ту част и за ту срећу ми сви дугујемо један велики и један скупи дуг вечитог признања и благодарности. Ми га дугујемо тешким напорима и драгоцену крви најродољубивијих и најјуначнијих данашњих нараштаја нашега народа. Македонија је најскупља наша област и најкрвавија наша тековина. Тек кроз крв, која се деценијама лила, ради њенога спасавања од туђинске отмице, и кроз крв, која се лила у три тешка рата, ради њеног ослобођења, она је опет тамо, где су јој природа и правда место одредиле.

Оним мученичким нараштајима, који су се борили и на пољима части пали за нашу Македонију и њену слободу, нека је слава, хвала, и вечити помен међу нама!

Без овога признања и благодарности ја нисам могао да пустим да изађе ова књига.

На Васкрс 1920,
Београд.

Т. Р. Ђ.

САДРЖАЈ:

	СТРАНА
<i>Предговор другом издању</i>	III
<i>Предговор енглеском издању</i>	V
<i>Предговор првом српском издању</i>	VI
I Увод	1
II Јужни Словени	10
III Македонска Држава	18
IV Бугарска владавина у Македонији	24
V Српска владавина у Макеоднији	27
VI Разлика између српске и бугарске владавине у Македонији	46
VII Турска владавина у Македонији	58
1. Македонија од губитка самосталности до укидања Српске Патријаршије	62
2. Македонија од укидања до обнове Српске Патријаршије	66
3. Македонија од обнављања до новог укидања Српске Патријаршије	74
VIII Македонија и борба српског народа за ос- слобођење	89
IX Бугарска пропаганда у Македонији	98
1. Васкрс Бугарске	98
2. Бугарска акција у Македонији... .. .	110
X Србија и Македонија	130
XI Македонски дијалекти српског језика	152
XII Народни обичаји	162
XIII Народна традиција	170
XIV Закључак	183

I.

У В О Д

Забуна око појма Македоније. — Прави појам Македоније. — Откуда је дошла забуна. — Како је схваћена Македонија у овој књизи. — Предмет ове књиге. — Историски извори и литература употребљени у њој.

О Македонији је врло много говорено и писано. О њој постоји огромна литература. Она је, у том погледу, већ ушла у пословицу. Кад хоће да се рекне да је о некој ствари врло много писано, каже се да представља „књижевну Македонију“ (*Mac doine litteraire*¹⁾). Па и поред толиког писања, све до пре неколико година, није се било успело чак ни то, да се одреди прави појам Македоније, већ је постојао читав хаос од мишљења. Различити су писци појам Македоније различито развличили; сваки га је управо донде протезао, докле се коме учинило најзгодније, или, још боље, докле је коме ишло у рачун да га растегне. Најшири су појам Македоније дали Бугари. Њима су се границе Македоније, непрестано, чиниле и сувише уске за њихове простране претензије на Балканском Полуострву. Неки су бугарски писци ишли чак тако далеко, да су под име Македоније метали, без мало, све земље Турскога Царства у Европи. Писци изван Бугарске, исто су тако, ширили појам Македоније. Они су то чинили, било из незнања, било из политичких рачуна појединих заинтересованих зе-

1) Н. Pernot. *Etudes de litterature grecque moderne*, Paris, 1916. стр. 71.

маља, било поводећи се за Бугарима, било што нису умели, или нису хтели, да појам о Македонији проуче и критички утврде.

Тек на неколико година пре великога рата професор Географије на Универзитету у Београду, Др. Ј. Цвијић, на основу многогодишњег путовања по Македонији и на основу проучавања целокупне литературе о њој, утврдио је, несумњивим фактима, да се Македонија пружа, својом средином, на средњем (испод Скопља) и доњем току реке Вардара, и да се на западу протеже до великих језера, Преспанског и Охридског, а на истоку до реке Струме, а негде и Месте. Према томе, у састав Македоније улазили би крајеви око Охрида, Битоља, Водена, Солуна, Дојрана, Струмице, Сереза и Кавале. Све остало, северно од тога, није Македонија.

Да би ствар била сасвим јасна, ми ћемо навести нешто од Цвијићевих разлога. Да бисмо, пак, били чисти од свакога прекора, ми ћемо из његове аргументације навести само оно, за што му нико не може приговарати да је израз данашњег српског патриоте, и што, према томе, не може подлегати никаквој сумњи. Цвијић се, за одређивање простирања Македоније, између осталог, послужио и старим географским картама, које су изашле до првих десетина XIX века, до времена, дакле, кад још нису биле искрсле националне парнице о границама балканских народа и кад су тврђења учених географа почивала само на фактима.

Од како су се, у XVI веку, јавиле боље и потпуније географске карте, вели Цвијић, „па све до пред крај XVIII века, најтачније су карте Балканског Полуострва италијанске, особито млетачке, за тим Меркаторова и француских „краљевских географа“, ма да су последње, често, копије италијанских. На свима најбољим картама, тих времена, налази се име Србија и захвата и неке крајеве, који су на југу од Шарпланине и Скопске Црне Горе. На Меркаторовој карти Европе (Duisburg 1554) су централни делови Балканског Полуострва лоше и са врло рђавом номенклатуром представљени, тако да се ни најважнија

места, често, не могу идентификовати; он разликује Расцију и Србију, и изгледа да последња обухвата јужне делове око Косова и Скопља. На карти италијанског географа Giac. Gastaldi од 1566 године, Србија захвата, поред Косова, и Скопље и области око Скопља... На многим картама званичног „географа млетачке републике“, знаменитог V. Coronelli-a, од 1692 (у Corso Geographico), Србија се простире и на југ од Шар-планине и Скопске Црне Горе, и код Скопља је, скоро редовно, записано „Metropoli della Servia“. На многим француским картама XVII века, које су радили „краљевски географи“, Србија захвата, поред Новог Пазара и Призрена, и сву ширу околину Скопља. Такву границу има Србија и на картама F. de Wit-a, на картама Bleau-ових и Moll-ових атласа и многим из друге половине XVII века. На многобројним картама чувених атласа Joh. Vart. Hommann-a из прве половине XVIII века, у Србију се рачуна и скопски, кратовски и Ћустендилски крај. Македонија почиње знатно јужније од Скопља. Тако је и на Делићеву атласу од 1740 године. На картама, које су у Нирнбергу издавали Хоманови наследници, у почетку XIX века (1802 — 1805, и тако даље), Србија увек захвата, не само новопазарске и косовске крајеве, већ и Скопље и Кратово. Познато је да те шире границе има Србија и код историка Ј. Рајића, П. Соларића и Вука Караџића, као што је и В. Карић истакао. На карти С. Текелије, од 1805 године, обележене су детаљно шире границе Србије, како се она схватала до ослобођења. У Србију спадају и Призрен, Приштина, Вучитрн (цело Косово), Скопље, Кратово, Ћустендил, Пирот и Цариброд. На „Земљопису од Србије“ од барона Роткирха, који је на српски превео и карту транскрибовао Стеван Милошевић, 1822 године, имају такође шире границе Србије. И на бечкој карти Fried-овој границе су Србије на југоистоку од Ћустендила. Тако је и у свим бољим старим географијама, где се Србија помиње и ограничава. Слични примери и докази, из старије картографије, дају се утростручити. Даље се зна

да тај појам Србије није био само картографски и литераран, већ је и у народу живео, јер су људи из ових крајева (Кратова, Скопља, Овчег Поља и тако даље) називали своју земљу *српском земљом*. Зато је свим природно што су скопски, кратовски и други крајеви Косовског Вилајета назвати после ослобођења Србије, за разлику од ње, Старом Србијом... До ослобођења Србије није поменуте крајеве *ниједна*, мени позната, карта рачунала у Македонију, па ни оне карте, на којима нема имена Србије... На многим од наведених карата јавља се појам Македоније са овом облашћу: од јужних граница скопске Србије, низ Вардар, до Солуна ; Македонија обухвата, дакле, поглавито средњи и доњи слив Вардара, крајеве око великих језера на западу и до Струме, негде Месте, на истоку".¹⁾

Из доведе реченога је јасно докле се, на југу, у старија времена, протезао појам Србије и шта је остало правој Македонији. Забуна о правој појму Македоније почиње тек у новије доба. После ослобођења Србије и Грчке, настале су многе промене у географским појмовима на Балканском Полуострву. „Картографи су збуњени због неслагања старијих географских назива и имена нових држава, чија је територија мања, или другојача. Дотле није било ни имена Балканско Полуострво, већ се цела његова област називала Османско Царство у Европи, Европска Турска и тако даље, пошто је цело, доцније, скоро цело, Турској припадало. 1808 године је, у часопису „Gaea“, немачки географ Zeune дао нашем полуострву име *Nämushalbinsel*, што је доцније модернизирано у Балканско Полуострво. У то доба, кад су стварана нова имена за Полуострво и његове земље, картографи су почели, постепено, избацити са карата и шири појам Србије, и овим именом поклапати само ослобођену, политичку, Србију. Ипак се, спорадично, до половине прошлога века, одржао и шири

¹⁾ Ј. Цвијић, *Основе за Географију и Геологију Македоније и Старе Србије* I, Београд 1906, стр. 43—45.

појам Србије. У том се времену почео, на картама, проширивати појам Македоније и доспео до данашњег значења“.¹⁾

Код оваквога стања ствари са стручним географима, није никакво чудо што сунестручни људи падали у грешке са протезањем појма Македоније, што су газинтересовани политичари развлачили, како им је кад требало, и што су га занесени бугарски патриоте раслегли до, ничим неоправданих и недопуштених, димензија.

Према свему реченоме, било би сасвим природно да се у књизи, која носи име „Македонија“, говори само о Македонији, у њеним правим границама. Све остало, изван тих граница, требало би да буде ван сваке дискусије. Али, како је, од стране необавештених и заинтересованих људи, са проширеним појмом Македоније довођено у везу и све остало што тај проширени појам обухвата, и нарочито, како је словенско становништво, које је главни предмет ове књиге, у свем пространству тога проширеног појма, идентификовано и оглашавано за бугарско — потребно је говорити о свему. То је једини разлог, због кога се, у овој књизи, под именом Македонија подразумева, не само права Македонија, већ и врло велики део Старе Србије, на који је појам Македоније проширен и који су Бугари, по својој урођеној навици, огласили као област на коју имају право. То је једини разлог због кога се, у овој књизи, узима просечно бугарско схватање појма Македоније: од бугарских државних граница до Шаре планине, до Дрима, до Солунског Залива и до реке Месте.

*

Предмет је ове књиге да изнесе право стање о томе шта је македонско становништво, које говори словенским језиком: по своме пореклу, шта је било у прошлости, шта је данас и како је дошло до забуне да се право стање ствари заборави и створи „Македонско Питање“.

¹⁾ Ibidem 44—45.

За обраду овога предмета послужили смо се најпоузданијим изворима и најбољим делима о Македонији.

Историјских извора о Македонији нема врло много. Ми смо употребили само оне, који су несумњиво поуздани. Сумњиве смо историјске изворе пажљиво избегавали. Нарочито смо се чували несигурних бележака странаца, који су путовали преко Балканскога Полуострва. Без знања историје, без познавања прилика, без разумевања језика, они су, често, уносили у своја дела ствари, које зачуђују својом нетачношћу. Још 1857 године, назвао је Ђорђе С. Раковски, један од највећих бугарских родољуба, белешке оваквих путника „поетским маштањима“ и „баснама из хиљаду и једне ноћи“¹⁾. У страних путописаца има бележака да су чак Призрен, Косово Поље и Нови Пазар у Бугарској. Бугари су, већ одавно, заборавили гледиште Раковскога на белешке страних путописаца, и кад год им иду у прилог, противу Срба и проливу Грка, они их, оберучке, прихватају и употребљавају у корист својих тврђења да је Македонија бугарска земља. Ми смо хтели да наша тврђења буду сигурна, због тога смо се чували бележака необавештених путописаца, и ако смо у њима налазили података, не само о томе да у Македонији живе Срби, већ чак и то да је Филипопољ „једна од најстаријих вароши Србије“ (l'une des plus anciennes ville de la Servie)! Такви историјски споменици не могу казивати ничега поузданога, ни у корист Срба, ни у корист Бугара. Они су без вредности.

О Македонији је, као што смо већ рекли, писано врло много. И из онога што је о њој писано, ми смо се трудили да употребимо само оно, што је најбоље. Особито су много о Македонији писали Бугари. Њима је било потребно да, пошто пото, увере и сами себе и цео други свет да је Македонија бугарска земља, те су у писању о њој били неуморни. Двојака је њихова литература о Македонији:

¹⁾ Г. С. Раковски, Горски Пјтникъ, Н. Сад 1857. стр. 198.

Једну чини маса безначајних, ситних, књига и брошура, на најгорој хартији, са рђавим словима, писана стилем и језиком, који су испод сваке критике и логиком, коју немају здрави људи. Њих су писали и штампали некњижевни и полуписмени бугарски свештеници, учитељи и ситни чиновници, из најзабаченијих варошица и села, са задатком да убеду широку народну масу у Бугарској да је Македонија насељена Бугарима и да је, према томе, бугарска земља. Та је литература недостојна сваке пажње.

Другу чине велике књиге, на елегантној хартији, са лепим словима, са претенциозним стилем и језиком и са насилно ученом аргументацијом и логиком. На њима су потписи професора универзитета, чланова Академије, доктора философије, научника и политичара. Оне су на бугарском и на страним језицима. Кад су на бугарском језику, оне имају да покажу бугарској маси како велики бугарски људи заступају македонску ствар у корист Бугара и да још јаче учврсте у народу веру у оно, о чему сваки дан говоре свештеници и учитељи. Кад су на страним језицима, имају за задатак да обавесте широки свет у Европи о бугарским правима на Македонију. Због тога су у њима, као прилози, различити документи, слике и географске карте. Често пута више од половине књиге чине такви прилози. Ове су књиге врло интересантне. Имајући увек на уму циљ да се дође до Македоније, пошто пото, и знајући да их странци не могу, у довољној мери, контролисати, њихови су писци у њих трпали све што може да учини ефекат. Да би се Срби представили као отмичари, који су се устремили и на Македонију да је отму, у овим се књигама, обично, износи да су Срби читаву Источну Србију просто бесправно приграбили. Због тога се у њима, поред Македоније, у Бугарску урачунава и половина Србије од пре 1912 године. У њима се тврди да су личности српске историје Бугари, да су вође српскога устанка противу Турака били Бугари и да су становници Источне Србије чисти Бугари. У њима има и недоследности и наивности. У једној од ско-

рашњих таквих књига¹⁾); на пример, тврди се да су Срби, 1878 године, проширили границе Србије на рачуп бугарских права и да су, тада, у новим крајевима посрбили бугарска имена места. Као пример за то наводи се *Лесковец*, који су Срби, тобож, преобратили у *Лесковац*. Међутим, у текстовима из 1836—1838, 1841, 1858 и 1861 године, који се наводе као прилози, у истој књизи, и на свима картама, почевши од 1853—1878 године, које се налазе као прилози, у истој књизи, Лесковац се зове само српски *Лесковац*, а никако бугарски Лесковец. Колико куражи мора имати човек, који се усуди на тврђења, каква су у овој књизи! — И прилози су у овим књигама интересантни. Ако им текстови, макар и једном речи, иду у прилог бугарских претензија, они се пружају публици као текстови из Јеванђеља, без обзира на то од кога су, шта им је смисао, јесу ли тачни и без обзира на то што се у њима тврди да „Морава долази из Босне“, или да је „Ниш главна варош бугарске државе“, или да је „Тустендил близу Прокупља, у басену Мораве“, или да су Призрен и Нови Пазар у Бугарској! И ова је литература испод сваке пажње.

Исто је тако велика литература о Македонији, која потиче од странаца. Ту су, на првом месту, Руси. Бугари су руска деца. Руси су, у почетку XIX века, открили пропали бугарски народ, радосно га приказали свету, гајили га, подизали и мазили, као што родитељ мази своје болесно и ђудљиво дете. О симпатијама Руса према Бугарима биће, на другоме месту, више говора; овде помињемо само толико, да је поред и иза симпатија за Бугаре, стајао и политички рачун Русије. Она је сматрала да у Бугарској треба да има ослонац и филијалу за своје политичке циљеве на Балканском Полуострву. Бугарске претензије на њему ишле су паралелно са руским рачунима.

1) А. Ischirkov, *Docteur ès-lettres, professeur de Géographie à l' Université de Sofia, Membre de l' Académie bulgare de Science. Membre correspondant de la Société Serbe de Géographie, Les confins occidentaux des Terres Bulgares*. Lausanne 1916, стр. 119, 183, 189, 194, 202.

Што већа Бугарска, то шири руски ослонац на Балкану. Отуда је у руској литератури, са малим, часним, изузетком, била бугарска земља све донде, докле су Бугари тврдили да је.

Најзад и други су странци писали о Македонији. И та је литература свакојака. Ту има књига, у којима одсуствује свако познавање ствари. Има их које су писане из слабости и симпатија према малом и безначајном бугарском народу. Има их, чији су писци били заведени туђим идејама. Има их, које су писане по поруцбини из Бугарске. Има их, чији су писци плаћени бугарским новцем. Врло је мали број књига, у којима је писано о Македонији самостално, са разумевањем ствари, беспристрасно и искрено.

Ми смо се, и при избору литературе о Македонији, трудили да будемо обазриви, исто онако, као и при избору историјских извора. Из огромне масе литературе о Македонији, употребили смо само такву, којој се не могу чинити приговори.

Ова је књига рађена за време рата, у Лондону, далеко од наших научних центара, библиотека и архива. Због тога у њој нису могла бити употребљена још неколика дела и још неколики документи. Њима би се дао још изразитији рељеф ономе што је у књизи речено и бацила би се још јаснија светлост на злоупотребе и несолидност Бугара у погледу њиховога старања око отимања Српске Македоније. Тако израђена ова је књига и наштампана, најпре на енглеском¹⁾ затим на француском језику²⁾. На жалост, прилике у којима се сада налазе наше библиотеке и архиве, учиниле су да се књига јавља и на српском језику, без мало, иста онаква, каква је изашла и на страни. Сем стилских измена, незнатних допуна и изостављања онога, што је српској публици довољно познато, нарочито прилога, књига је остала каква је била и на страним језицима.

1) T. R. Georgevitch, *Macedonia*, London, George Allen and Unwin Ltd, 1918.

2) T. R. Georgevitch, *La Macédoine*, Paris, Bernard Grasset, éditeur 1919.

II

ЈУЖНИ СЛОВЕНИ

Јужни Словени и њихов долазак у данашње земље. — Етнографске промене услед њиховог доласка. — Етничко јединство Јужних Словена. — Образовање југословенских држава. — Бугари и њихова инвазија у југословенске земље између Балкана и Дунава. — Разлике између Бугара и покорених Словена. — Њихово постепено сливање у данашњи бугарски народ. — Остатци старих бугарских особина међу данашњим Бугарима. — Земљиште на коме је постао данашњи бугарски народ.

Јужни Словени (Словенци, Хрвати, Срби и словенски претци данашњих Бугара) су један део велике словенске групе народа. Одвојивши се од словенске заједнице, Јужни Словени су се дуго задржавали у средњој Европи, на равницама између Карпата и Алпа. Почевши од владавине византијског цара Јустина (518—527) до Ираклија (610—641), они су, постепено, прелазили и преко Саве и Дунава на Балканско Полуострво, у области Византијског Царства, док се, најзад, нису разишли по свима земљама од Алпа до Карпата, на северу, до Мореје, на југу, до Јадранског Мора, на западу, и до Белог и Црног Мора, на истоку.

Доласком Јужних Словена на Балканско Полуострво настале су на њему велике етнографске промене. Староседеоци Грци, који су становали у највећој маси на источном и јужном делу Балканског Полуострва, беху потиснути на источне и јужне околности Полу-

острва. Остатци старих Илира, који су захватили западни део Полуострва, беху потиснути дубље у планине и прошарани јаким словенским колонијама. Римски колонисте, којих је било на Балканском Полуострву, постепено, ишчезавају у маси словенској, или се одржавају, у јачој мери, само онде, где су таласи словенски били слабији — у Тесалији и Јужној Македонији (Цинцари) и у Дакији (Румуни). На тај начин, на читавом Балканском Полуострву и далеко на север од њега, постају главни етнички елемент Јужни Словени.

Цела ова група Словена, која се ширила од Алпа и Карпата, преко целог Балканског Полуострва, називала се општим именом *Славини* (то јест *Словени*). Тако је називају и грчки и латински писци, и за време досељења и за дуго после тога. Земље, које су заузели, звале су се *Славиџија* (*Σκλαβινία*, *Sclavonia*, ређе *Scлавиница*). Имена, Словени за народ и Славиџија за земљу, одржала су се међу Јужним Словенима врло дуго. Још и данас се једна југословенска област, између река Драве и Саве, назива Славонија. Ван Јужних Словена, име Словени за народ југословенски, одржало се међу Румунима и Ароанасима све до данас.)

Јужни Словени су били потпуно један народ. Сем заједничког имена, они су имали и све друге знаке једнога народа. Они су говорили један исти језик, имали исту културу, исту религију и исте обичаје. И економски живот им је био исти. Становали су, у главној маси, по селима. Бавили су се земљорадњом и сточарством. Варошка економија и варошки живот још су им били непознати. Најзад, и социјална организација им је била иста. Живели су подељени у племена, од којих је свако чинило засебну групу и имало своје засебно име. Племенски старешина са племенском скупштином руководио је унутрашњу судбину племена и удешавао однос свога племена према суседима. Свога државног уређења још нису имали.

1) К. Јиречек, *Историја Срба* I, Београд 1922, стр. 82.

Много већи, јужни, делови југословенски признавали су над собом државну власт византијску, а много мањи, на северу, власт аварску. Племенски су старешине према државама, под којима су била њихова племена, били полунезависни, те се државна власт међу југословенским племенима није много осећала.

Државно се уређење међу Јужним Словенима не јавља свуда у исто време. Прва држава међу њима јавља се у другој половини VII века, у северном делу Јужних Словена, међу претцима данашњих Словенаца. Крајем VIII и почетком IX века јавља се, на приморју Јадранскога Мора, Хрватска Држава. У исто време, у планинским областима, око река Дрине, Ибра и Лима, јавља се Српска Држава. Македонски Јужни Словени, као што ћемо видети, дошли су до државе још доцније. Све су ове југословенске државе постале саме од себе, под вођством домаћих старешина, чисте од сваког страног утицаја.

Само један део Јужних Словена био је другојаче среће. Он је био осуђен да, брзо после досељења, подлегне једном страном народу и његовом утицају, да за њега веже своју судбину, да измени своју културу, своју организацију и целокупно своје биће. То је онај део Јужних Словена, који је на Балканском Полуострву заузео земље између Дунава, на северу, планине Балкана, на југу, реке Искре, на западу и Црнога Мора, на истоку. На томе простору настало се било осам југословенских племена. Она су била само део осталих Јужних Словена, са којима су имала исти језик, исту културу, религију и социјалну организацију. 679 године продре међу њих један номадски, војнички организовани, турански народ, по имену Бугари. Као олуја прегазе Бугари мирна словенска племена између Дунава и Балкана и, на томе земљишту, заснују своју државу.

Докле је питање свију осталих делова Јужних Словена, као што смо видели, сасвим просто и природно, дотле се, доласком Бугара, питање Јужних Словена, међу које су дошли, врло комплицира. Због тога је потребно дати о њему више објашњења. То ће

објашњење у исто време показати и огромну разлику између данашњих Бугара и свију других Јужних Словена.

Између Бугара завојевача и Јужних Словена, које су покорили, била је огромна разлика. Бугари су били Монголи — покорени Јужни Словени — Индоевропљани. Различити по раси, они су имали и дијаметрално различите језике. Делови сасвим другојачих народа, они су имали и другојаче културе. Бугари су били номади — покорени Јужни Словени — настањени земљорадници и сточари. Бугари су били војнички организовани освајачи са централном влашћу у владаочевим рукама — покорени Јужни Словени — мирни, на племена подељени, народ, без општега јединства. Бугари су имали државну организацију, — покореним Јужним Словенима је сопствена држава била још непозната. У Бугара је управа била деспотска, — у покорених Јужних Словена, племенска, демократска, уз учешће збора. Бугари су имали другојачу религију и обичаје, — покорени Јужни Словени другојачу. Бугари су своје мртваце спаљивали или сахрањивали у тумулима, заједно са њиховим женама и послугом, — Јужни Словени, ако су где што и спаљивали мртваце, нису жртвовали и породицу и послугу умрлога. Бугари су живели у полигамији, њихови су бојари имали читаве хареме, — код Јужних Словена је полигамија била врло ретка. Суђење је код Бугара било варварско: кад би се који великаш побунио, па би био побеђен, не само што је он лишаван живота и имања, већ су му убијана деца и сви сродници, — код Јужних Словена су осуде биле човечне и увек су доношене по одлуци збора. Бугари су живели у рату и за рат — Јужни Словени су ишли у рат само кад би их ко напао. Бугарски ратнички обичаји су били сурови: они су од лубања побеђених непријатеља правили пехаре, из којих су, на гозбама, вино пили, — Јужни Словени су, и у рату и после рата, били великодушни према непријатељу. Бугари су, за време мира са Византијом, продавали на грчким пијацама словенске дечаке и девојчице, — Јужни Словени су се гро-

зили од такве трговине. Бугаре и покорене Јужне Словене одвајале су две расе, два језика и две потпуно различите културе. Огромну разлику „између Бугара и Словена Балканскога Полуострва из VI и VII века, како су их описали византијски историци Проконијус и Маврикиус“ оштро је нагласио и К. Јиречек, најбољи познавалац бугарске историје.¹⁾

Бугари су били знатно малобројнији према покореним Словенима. За свој успех над њима имају да благодаре само својој војничкој организацији и својој бруталној снази.

Покорени Јужни Словени нису волели своје завојеваче. Мржња је била сасвим разумљива, кад се узму на ум све разлике, које су међу њима постојале. Стари руски хроничар из XI века зна да су Бугари још и „терорисали покорене Словене“. Многа су словенска племена давала Бугарима отпор. Једно словенско племе које је становало око реке Тимока, кад су се Бугари упутили према њему, волело је напустити Тимок, него остати под Бугарима.

Али, и поред све разлике, и поред све мржње, између Бугара и покорених Јужних Словена настали су, постепено, ближи односи, узајамни утицаји, прилагођавање, па, најзад, и сливање у један народ. Старо име туранских завојевача — *Бугари*, постаде опште име овоме несловенском туранско-словенском народу.

На новоме земљишту, Бугари се постепено наста-нише међу покорене Јужне Словене. Од номада постадоше настањени народ, као што су били и покорени Словени. Будући у мањини према њима, они су се у многOME морали прилагодити словенској већини. Они почеше постајати земљорадници, као што беху и Јужни Словени. Даље, обичаји и култура постадоше им нешто питомији. Најзад, њихов језик, постепено, ишчезаваше, докле га словенски језик сасвим не истисну. Сливање између Бугара и покорених Јужних Словена ишло је доста брзо. Од прилике за две сто-

1) С. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, Prag 1876, стр. 131—134.

тине и педесет година, процес је био завршен. Виши бугарски сталежи, који су живели изоловано, теже су се претапали, него малобројна маса простога бугарскога народа, растурена међу покореним Словенима. Али су и виши сталежи, мало по мало, попуштали. Већ 812 године један бугарски изасланик у Цариграду носио је словенско име Драгомир, а у половини IX века јављају се чак и чланови бугарских владалачких фамилија са словенским именима.

То је утицај Јужних Словена на Бугаре. Али су и Бугари оставили својих трагова на покореним Јужним Словенима. Физичке и душевне особине се не мењају тако лако као начин живота, као занимање, као обичаји и као језик. Телесна структура данашњих Бугара пада јако у очи. Они истина нису више Монголи, али показују монголоидне знаке на први поглед. Мали раст, развијено а здепасто тело, јако изражене обрине лица — знаци су који Бугаре издвајају од свију Јужних Словена. То су остатци монголски бугарских физичких особина. Исто су тако међу данашњим Бугарима очувани и психички елементи туранских Бугара. Ови елементи већ више нису онако чисти, као код старих Бугара, али су, у основи, ипак ту. Ненасити отимачки дух, који су Бугари донели на Балканско Полуострво, очуван је и међу славизираним Бугарима. Разлика је само у томе, што су турански Бугари били неустрашива ратничка хорда, а словенски су Бугари ненасити грамживци само онда, кад је у изгледу добит без великих тешкоћа. Стара туранска грубост и бруталност према свакоме остала је међу њиховим мешовитим потомцима само према онима, који су слабији од њих, према јачима она мекша чак до сервилности. Ове остатке психичких особина туранских Бугара налазимо, јасно и доследно изражене, у читавој бугарској давнашњој и скорашњој прошлости. Ми их налазимо у свима критичним описима данашњих Бугара, било да су ти описи од самих Бугара, било да су од странаца. Ми смо их, најзад, нашли и у скорашњем великом светском рату.

Има још један остатак из туранске старине, који

је Бугаре, још од првих дана њиховога живота на Балканском Полуострву, издвајао од Јужних Словена и који је и њихове туранско-словенске потомке потпуно издвојио од Јужних Словена. То је њихова социјална организација. Бугарска државна организација, донесена и пресађена међу покореним Словенима, уништила је, на свагда, сваки траг племенске словенске организације. Бугарска је државна организација, у току њихове историје, у неколико махова, пропадала, али уништена племенска организација, у Бугарској, никад није могла оживети. Са племенском организацијом у Бугарској је нестало и свију социјалних обичаја, који проистичу из племена, братства и породице. Докле се, у свима осталим југословенским земљама, чувају, још и данас, било остаци старе деобе на племена, било чак и племенске организације, било свеже успомене на њих, било обичаји, који се односе на племе, братство и породицу, — дотле је све то у Бугарској, рано, и без трага, ишчезло. Докле се од племена, у Бугарској, нису ни имена очувала, дотле су, у Македонији, као и у другим југословенским земљама, племена живела, не само у старини¹⁾, него живе и до данас.²⁾ Разлику између Бугарске и Македоније, у том погледу, истакао је, још 1848 године, руски научник В. Григорович. Пошто је навео имена данашњих племена у Македонији, он вели да Бугари „немају племенских назива“.³⁾ Бугарски писац В. Кнчов такође тврди да „је изгубљена

1) О словенским племенима у Македонији после досељења Јужних Словена у њу види: Б. Прокић, *Постанак једне словенске царевине у Македонији* (Глас Српске Краљевске Академије, књига LXXVI. стр. 294—297). Ту су, по византијским изворима, наведена ова имена словенских племена у Македонији: Брсјаци, Драговићи, Сагудати, Велегостићи, Војинићи, Ринџини, Струмљани, Смољани.

2) Данас се још тачно знају области протезања ових племена у Македонији: Брсјаци, Мрваци, Шопови, Поливаџи Бабуни, Кеџкари, Мијаци (В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествій по европейској Турцији*, Казан. 1848 стр. 196).

3) В. Григоровиъ, *Очеркъ*, стр. 196.

стара племенска деоба међу Бугарима“ али да јој се траг очувао у Македонији.¹⁾

То су Бугари и таква је разика између њих и осталих Јужних Словена. Словенски језик, који су Бугари примили од покорених Словена једини је знак, на основу кога се они убрајају у словенску групу народа. По свему другоме за њих ту не би било места.

Земљиште, на коме је извршен процес стварања бугарскога народа, је оно исто, које су турански Бугари заузели дошавши на Балканско Полуострво. Оно не иде, на запад, даље од реке Искра, у данашњој Бугарској, нити, на југ, даље од планине Балкана. Све до 800 године, бугарска се држава протезала, према западу, само до реке Искра, а све до 861 године није ишла даље од планине Балкана. Престоница Бугара била је у почетку Плисков, северо-источно од данашњег Шумена, у Бугарској, а доцније Преслава, на северном подножју планине Балкана. Ту је била првобитна Бугарска држава, ту је извршена асимилација између Бугара и од њих покорених Јужних Словена, ту је створен бугарски народ, ту је он остао и до данас, јасно издвојен целокупним својим особинама од свију других Јужних Словена. Разлику између Бугара, у границама које смо им обележили, и Словена, ван тих граница, истичу византијски писци врло рано. Они називају Славинијом југословенске земље од Јадранскога Мора до Родопских Планина, за разлику од Бугарске, а Словенима називају народ тих земаља, за разлику од Бугара.²⁾

1) В. Кжичов, *Македонија, Сефија* 1900, стр. 30.

2) Б. Прокић, *Постанак једне словенске царевине*, стр. 299—300.

МАКЕДОНСКА ДРЖАВА

Македонски Словени. — Бугарска инвазија у Македонију. — Разлика између Бугара и Македонских Словена — Зло стање под Бугарима -- Устанак Македонских Словена и ослобођење од Бугара. — Нова византијска власт у Македонији. — Устанак и ослобођење од Византије. — Македонска Држава. — Њезино јачање. — Границе. — Име македонске државе.

Македонски су Словени, као што смо видели, само један део Јужних Словена. Докле су се у југословенским земљама, северно од Македоније, стварале југословенске државе: Словеначка, Хрватска и Србија и докле се од Јужних Словена, између Дунава и Балкана, и њихових завојевача, Бугара, стварао бугарски народ и бугарска држава, дотле су Јужни Словени у Македонији остали и даље под византијском влашћу. Византијски их писци и даље називају Словенима или народом Словена. Они и даље станују, у главном, по селима, баве се земљорадњом и сточарством и имају своју примитивну, племенску, организацију. Византијски писци казују да су се територије појединих племена у Македонији називале Словенијама и да је свака имала полунезависног кнеза (*αρχον*). Кнезови су били наследни и самостални у унутрашњој управи над племеном, само су признавали грчку власт и плаћали Грцима одређени данак.

Сем општег имена Словени, у Македонији се врло рано помиње и име Срби. Међу Словенима Македоније (између Струме и Вардара), које је византијски цар Константин III покорио, 649 године, и преселио

у Малу Азију, помињу се и Срби. Од њих је остао у Витинији (Bithynia) град Гордосерба, у коме је била епископска столица.¹⁾ Византијски цар Константин Порфирогенит каже, око 950 године, да град „та Σερβλιχ“, у Солунској Области, крај реке Бистрице, под Олимпом, има своје име од Срба, који су се ту најпре били населили.²⁾

У половини IX века почели су Бугари нападати на Византију, према Македонији. Око 861 године, под царем Борисом (852—888), освоје они један део Македоније. У ратовима, које је бугарски цар Симеун (893—927) водио противу Византије, Бугари су успели да овладају целом Македонијом.

Дошавши, на овај начин, под власт Бугара, Македонски су Словени задржали према њима исте односе, које су имали дотле према Византији. Словенска племена, са својим кнезовима на челу, имали су и даље своју независну унутрашњу управу, само су обавезе сад биле прешле на нове господаре. Промена државне управе није, дакле, засенала у унутрашњи живот Македонских Словена. Исто тако, она није имала утицаја ни на етничке промене Македонаца. Бугари су дошли, не као колонисте, већ као завојевачи. Како су имали под директном управом само градове,³⁾ у којима им је била сконцентрисана и сва војничка снага, они са Македонским Словенима нису ни долазили у додир. У градовима је било претежно грчко, а не словенско становништво.

Стање, у коме су се Македонски Словени нашли под Бугарима, није било пријатно. Бугари и Македонски Словени нису били само две класе, од којих је једна владала, а друга над којом се владало, већ и два народа, две религије и две културе. Бугари су се, по језику, истина већ били доста изједначили са поко-

1) Ст. Станојевић, *Византија и Срби*, св. II. Н. Сад, 1896 год., стр. 41. и 215.

2) Const. Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, сар. 32. р. 152. ed. Vonn.

3) Б. Прокић, *Постанак једне словенске царевине у Македонији*, стр. 287—288.

реним Словенима на земљишту Бугарске, али су, по свему осталоме, још увелико, били Бугари. И ако су по имену већ били крштени, они су били још далеко од правих хришћана. Чак 986 године, један бугарски посланик у Цариграду „био је ошишан по варварски, као какав Унгар, имао је гвоздени ланац, био је катехумен и још некрштен“. Одгајени под утицајем, још свежих варварских, туранских, особина, Бугари нису били драги господари мирним Словенима из питомих и врло напредних византијских области Македоније, у којима су били стари културни центри: Солун, Јустинијана Прима и други.

Међу Македонским Словенима се врло рано јавља незадовољство против Бугара. Два устанка противу њих, један 929, а други 931 године, и ако су били без успеха, јасно показују расположење Македонских Словена противу бугарских завојевача. 969 године плану устанак понова. Вођи устанка била су четири брата, синови једног словенског кнеза у Македонији. Устанак најзад успе, Македонски Словени прогнају Бугаре и створе своју, самосталну државу.

Нова Македонска држава, 973 године, потпаде опет под византијску власт, али већ 976 она иста четири брата, који су ослободили Македонију од Бугара, успеше да је ослободе и од Грка. Македонија понова поста самостална, и један од четворице браће, по имену Самуило, прогласи се њеним царем (976—1014). Тако су на крају X века и Македонски Јужни Словени дошли до своје државе.

Млада, свежа и пуна полета, нова југословенска држава напредовала је даље великом брзином. 986 године успе цар Самуило да отме од Византије Бугарску, коју беше византијски цар Јован Цимисхија покорио 971 године. За тим овлада Арбанијом, па српским државама: Дукљом и Зетом, и редом, Травунијом, Захумљем, Неретвом, Рашком, и Босном. Границе Самуилове државе обухватиле су, на тај начин, све српске земље и целу Бугарску.

Тако простране земље Самуило није могао одржати под својом влашћу. Бугарска је остала под

њим свега четрнаест година (986—1000). После тога времена, Византија је оте од Самуила и понова потчини себи. Велики део некадашњих српских држава предаде Самуило на управу Јовану Владимиру, некадашњем српском кнезу у Зети и Дукљи, пошто му, најпре, даде своју кћер за жену. Самуилу остаде само Македонија и околне најближе земље.

Бугари су, као што смо видели, били за неко време овладали Македонијом. Из те владавине се ништа не може извести у Македонији у корист Бугара. На против, Македонци су, за све време, сматрали Бугаре као стране завојеваче; сами су устали против њих и отерали их. Македонска Држава, коју су Македонци створили, пошто су се, без ичије помоћи, ослободили од Грка, нема никаквих веза са Бугарима, сем што је неко време, била под њом и Бугарска. Бугарска је после тога потпала под Византију, и Македонија је остала чиста држава Јужних Словена, који су у њој становали.

Између Бугарске и самосталне Македонске државе нема, дакле, никакве везе. То су две различите државе и по становништву, и по постанку, и по центрима, и по тенденцијама. Становништво Бугарске је мешавина туранских Бугара и Јужних Словена, становништво Македонске Државе је југословенско, као и у Србији, као у Хрватској, као у Словеначкој. Бугарску су државу створили Бугари завојевачи, Македонску Државу Словени, који су тежили да се ослободе Бугарске и Византије. Бугарска је имала центре у Бугарској, у Плискову и Преслави, северно од планине Балкана, Македонска Држава — у Македонији, у Преспи и Охриду, на Преспанском и Охридском Језеру.

Македонска се Држава називала Бугарском. Ово парадоксално име потребно је објаснити. Оно је дошло по нарочитом смеру и има своје логично оправдање. Оно је остатак бугарског државног имена у Македонији, остатак једне бивше администрације и једне историјске традиције. Византијски цар Јован Цимисхија покорио је, 971 године, целу бугарску

државу, под којом је била и Македонија. Кад се на скоро затим ослободила од Византије само Македонија, без Бугарске, назвала је себе Бугарском, јер је хтела да пренесе на себе права пропале Бугарске. Бугарска је пре пропасти била призната царевина, њезини су владаоци имали царску титулу и били носиоци једног државног права и једне државне традиције. Та су права сад била без господара. Македонији је требало да буде одмах призната и респектована, и она је узела бугарско име и бугарска права и њима се служила, и пре но што је покорила Бугарску и, доцније, пошто ју је изгубила.

Тако је дошло до тога да се Македонска Држава називала Бугарском. Државно је име увек јаче од народнога.) Оно је и овде прешло од државе на народ. Због тога су страни писци Јужне Словене Македоније, одтога доба, почели називати и Бугарима.

Примери да су нове државе узурпирале права и имена других, старијих, држава нису ретки у историји. У исто време кад се стварала Македонска Држава, стварали су немачки цареви, у далеким областима Римскога Царства, своју државу. Они су, исто тако, присвојили све атрибуте једне бивше државе. Они су своју државу назвали „Римско Царство“, или „Свето Римско Царство“, а себе су титулирали римским царевима. „Римско Царство“ или „Свето Римско Царство“ био је службени назив Немачкога Царства од 962 до 1806 године, када се Фрања II Хабсбуршки одрекао титуле „римскога цара“. — Византијска држава са престоницом у Цариграду била је само део некадашњег Римског Царства, па се ипак све до пропасти називала „Римским царством“, а њени цареви „римским царевима“. Васеленски патријарх у Цариграду називао се, „римским патријархом“. Први латински цар у Цариграду Балдуин Филандријски (1204) назвао се „цар Романије“. Српски краљ душан, покоривши Македонију, која је дотле била грчка област, потписивао се „краљ и самодржац Србије и Романије“. У једноме писму

1) „Stärker als der Volksname war und ist immer der Name des Staates“ С. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, 138.

дужду млетачкоме, од 1345 године, Краљ Душан се потписује: „Stephanus rex..... totius imperii Romaniae dominus“. Грци становници овога „Римскога Царства“ (Romaniae) називали су се Римљанима, *Ρωμαίοι*. Грчки се језик, свуда на Балканском Полуострву, у живоме народном говору, назива „римским“. Турци и сад именован Урум (— Рим) називају Грке и грчки језик. Турска реч *рум-милет* значи грчки народ. Ово не вреди само за Европу, већ и за Азију. Крајем XI века основано је у Иконији, у Малој Азији, на земљишту, које је дотле било саставни део Византије, ново султанство под именом „Рум-султанство“. Очевидно је да све ове ствари немају никакве везе са Римом, сем што су успомена на некадашње римско владање. Као што римско име у немачком и грчком царству нема никакве везе са Римљанима, исто тако ни бугарско у Македонији нема са Бугарима. Сва су она само потсећај на државе, чија су права присвојена.

У осталом између становништва Бугарске и Македоније прављена је, непрестано, разлика. Поп Дукљанин који је писао своју Хронику у Бару, у XI веку, зове Македонце Самуилове државе *Bulgariini*¹⁾, а Бугаре њиховим правим именом *Bulgarii*²⁾. У германским хроникама и на многим другим местима, Македонци се називају *Bulgarii* (*Bulgariogum*) а Бугари — *Bulgari* (*Bulgarorum*³⁾).

Најзад, Македонци сами себе у старо доба нису никада називали Бугарима. Професор Универзитета у Скопљу, Г. Др. В. Ђерић, проучивши све споменике, који се односе на Македонске Словене, од најстаријих времена, дошао је до закључка да „од најстаријих времена, па до почетка XIX века, нема ни једног поузданог примера, где би Македонци сами себе називали Бугарима, или свој језик бугарским“⁴⁾.

1) *Samuel Bulgarinorum imperator*. (J. Crnić, *Popa Dukljanina Letopis... Kraljevića* 1874. стр. 41).

2) „Eo tempore (968) defunctus est *Bulgarorum* imperator Petrus nomine“ (ibidem 38).

3) Б. Прокић, *Постанак једне словенске државе у Македонији*, с. 320.

4) Др. В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*, Београд. 1914. стр. 42.

IV

БУГАРСКА ВЛАДАВИНА У МАКЕДОНИЈИ

Покорење Македонске Државе од стране Византије, 1018 године. — Ослобођење Бугарске од Византије, 1186 године. — Бугарски упад у Македонију. — Македонија под Латинима и Епирцима. — Нови бугарски упад у Македонију. — Македонија под Византинцима и Епирцима. — Последњи кратки упад Бугара у Македонију и губитак Македоније на свагда, 1256 године.

Пространа Самуилова држава у Македонији није била дугога века. Под његовим наследницима она почиње слабити, док, најзад, 1018 године, не потпаде сасвим под византијску власт. Од пространих земаља, које су чиниле Македонску Царевину, једино централне српске земље: Рашка, на Дрини, Лиму и Тари, и Зета, у Приморју, беху слободне. Њима беше намењено да очувају слободно језгро доцнијег ослобађања и уједињавања Јужних Словена. Покушаји устанка у Повардарју, у Македонији, 1040 године, ради ослобођења од Византије, нису били срећни. Док су српске државе припремале снагу за велику историјску улогу српскога народа на Балканском Полуострву, дотле је Македонија, још једанпут, за кратко време, дошла под власт Бугарске.

Од 1000 године, од како је потпала под византијску власт, Бугарска је остала под њом све до 1186 године. Те године, дијелу Бугари буну против византијске власти. Помогнути од Куманаца (руских

Половаца) из Понтске Степе они успеју да се ослободе и да, понова, створе своју државу. Престоница нове Бугарске постаде Трново. Јачајући, мало по мало, Бугари су чекали згодну прилику па да отпочну освајања. Таква им се прилика указа 1202 године. Тада Латини опседоше Цариград. За време ове опсаде „користи се бугарски цар Калојан општом забуном“ и поседне византијски запад, од Софије па до границе Тесалије и заузе градове: Скопље, Охрид и Бер, па чак и Призрен.)

Не осећајући се сигурнима у освојеним земљама, они из њих протерају све грчке епископе и на њихово место поставе Бугаре. Исто тако, све сумњиве Грке протерају на обале Дунава. Србија је, у ово време, била немоћна да спречи бугарска отимања и насиља. Борба око престола, коју је потпиривала Угарска, била јој је захватила сву пажњу и моћ. Ова бугарска владавина у Македонији није дуго трајала, свега до 1207 године, до смрти Калојанове. Кад бугарски прваци, после тога, отпочеше међусобну борбу, Бугарска се распаде у делове. Једним делом Македоније овлада Калојанов рођак, по имену Стрез, али под српским протекторатом. Стрез умре 1215 године, а његову земљу заузеше, нешто Латини из Солуна, а нешто Грци из Епира. Тако, понова, нестаје сваке сенке бугарске владавине у Македонији.

1223 године, овлада Македонијом епирски деспот Тодор Комнен, који, ускоро, постаде и цар. „Његови намесници са титулама дука и севаста, Грци, Словени и Арбанаси“, управљали су тематима у Македонији и Албанији све до српске границе, која се налазила северно од Албана, Дебра и Скопља). На истоку, прошири цар Тодор своју власт чак у Тракију, са главним градом Једреном. Тодор је владао Македонијом свега седам година. 1230 године буде, изненада, нападнут, потучен и заробљен од бугарског цара Асена II, код села Клокотнице (сада Семизце), на друму од Пловдива за Једрене. Бугари, сад,

1) К. Јиречек, *Историја Срба* I, 211.

2) *Ibidem*, 220.

„без икакве муке, заузеше запад од Једрена, преко Скопља и Охрида до Драча“¹⁾). Врло је важно што цар Асен казује да је овом победом освојио *српске* земље. Из захвалности за успехе противу Тодора Комнена сазидео је Асен II у својој престоници, у Трнову цркву Четрдесет Мученика. У једном натпису, у њој, казује он, у кратко, свој рат са Тодором. Ту се описује како је заробио Тодора са свима бољарима и како је пољорио све земље од Једрена до Драча: грчке, арбанашке и *српске*²⁾). Ова је бугарска владавина у Македонији трајала свега шеснаест година.

1246 године ступи на бугарск и престо син Асена II, Михаило Асен. Те исте године грчки цар Јован Ватац успе да од Бугара врати све области у Македонији, од Једрена до Вардара. Епирски деспот, пак, Михаило II, заузео Македонију западно од Вардара, са градовима: Велесом, Прилепом и Охридом. 1252 године, Јован Ватац победи Михаила II, и цела Македонија, до границе тадашње српске државе постаде грчка област.

Још један бугарски упад у источну Македонију до Вардара, крајем 1254 до 1256 године који је такође био „без муке“³⁾, не знам дали је вредно и помињати.

И ако су ове историјске везе Македоније са Бугарском биле слабе и безначајне, оне се више не понављају. Од овога времена бугарска историја нема веза са Македонијом. Ускоро настају неразлучне историјске везе Македоније са Србијом. Оне су оставиле у Македонији трајних неизгладивих успомена. Оне су учиниле да се и етнографско јединство Македонаца са Срима још боље и јасније види.

1) Ibidem, 222.

2) У немачком преводу то место из натписа гласи: „Und alle Länder habe ich erobert von Odrin (Adrianopel) bis nach Drač, das griechische, dann das albanische und serbische Land“ С. Јиречек, *Geschichte der Bulgaren*, 148. 252.

3) Интересантно је да се Бугари никад нису заложили за Македонију, нити су је, ма кад, витешки и са великим жртвама освајали. Сваки њихов упад у њу био је, или онда, кад је владала „општа забуна“, или без „икакве муке“. (К. Јиречек, *Историја Срба I*, 211, 222, 231). И ово је један од знакова да су Бугари ишли у Македонију ради завојевања и отмице.

СРПСКА ВЛАДАВИНА У МАКЕДОНИЈИ

Систематско уједињавање Српских Земаља под Немањићима. — Присаједињење једнога дела Македоније Србији, под краљем Урошем, 1258 године. — Присаједињење Македоније под краљевима Милутином и Стефаном Дечанским. — Бугарски напад на Стефана Дечанског, 1330 године — Српска победа над Бугарима одлучује судбину Македоније, на сва времена, у корист Србије. — Безначајност Бугарске после тога — Српска великодушност према Бугарској. — Краљ и цар Душан (1331—1355) присаједињава целу Македонију Србији. — Бугари се не интересују више за Македонију. — Бугари свесни да немају никаквих права — Бугари признају српску владавину у Македонији као закониту. — Македонија се сматра као српска земља. — Македонци се у историским споменицима никако не називају Бугарима, већ само Србима. — Распад српског царства — Државе у Македонији зову се само српским. — Турци освајају Македонију као српску земљу. — То признају сви историски извори, па и бугарски — Српски утицај у Македонији под Турцима — Српски вазални владоци у Македонији. — Српкиња, султанка Марија, и њезин значај по српски народ у Македонији.

Док је Македонија после губитка самосталности, 1018 године, била под Византијом и, за кратко време, под Бугарком, догле су, северно од ње, расле и напредовале две младе и свеже српске државе — Рашка и Зета. У другој половини XII века, оне се

сливају у једну, српску, државу, у којој отпочиње најсјајније доба српске прошлости. Владаоци нове српске државе, полако али стално, ослобађају српски народ од Византије и уједињавају српске земље. Први српски владалац, који је отпочео систематско уједињавање српских земаља у једну целину, био је велики српски жупан Стефан Немања (1169—1196). Његови су наследници ишли све даље и даље. Уједињавање српских земаља добило је особитога израза под краљем Милутином (1282—1321) и под царем Душаном (1331—1355). За њихове владе је и Македонија придружена српским земљама.

Већ је речено да је Македонија, још док је у њој владао Стрез (1207—1215), била неко време под српским протекторатом. 1258 године заузео српски краљ Урош од Византије Скопље, Прилеп и Кичево, али их, у скоро, 1261, године, опет из губи.¹⁾ То је била само предигра једног потпуног присаједињења Македоније Србији. Урошев син, краљ Милутин, освојио од Византије, 1282 године, Скопље и области Горњи и Доњи Полог, на горњем току Вардара, за тим Овче Поље, Злетово и Пијанац, у поречју Брегалнице. Чим је Милутин освојио Скопље, оно постаде српска престоница и централно место српске државе. 1283 године, краљ Милутин настави ослобођење српских земаља од Византије. Он освојио све земље до Сера (данашњи Серез), Морунца (Крестопоља, данашња Кавала) и до близу Атонске Горе; а затим Пореч, Кичево и Дбар, у западној Македонији. Милутинов син, Стефан Дечански (1321—1331), освојио град Просек, на Доњем Вардару.

За све време овог српског напредовања у Македонији, Бугари се нису јављали ни као српски такмаци, нити су ма шта покушавали да спрече српско напредовање у њој. Они су, као и раније, чекали згодну прилику и успехе без тешкоћа. Таква им се прилика указа за време заплета Стефана Дечанског са византиским царем Андронијом III. Мислећи,

1) К. Јирзчек, *Историја Срба* I, 233.

тада, да је згодан час за напад на Стефана, бугарски цар, Михаило Шишман, који беше ожењен Стефановом сестром, отера своју жену, ожени се Андрониковом сестром, ступи с њим у савез и нападе на Стефана. Стефан је молио Михаила да се прође рата, али он остаде при своме. Надајући се коначном Стефановом поразу, он се, како казује један његов савременик, хваљаше да ће у Срби и „поставити престо свој“. Стефан мораде примити рат. Бугари и Византинци пођоше на њега у исто време, али не успеше да им се војске сједине. Андроник задоцни, и Бугари беху побеђени, пре но што је могао да им помогне.

Овај је рат био од огромнога значаја, њиме је не само решено питање о надмоћности Србије над Бугарском, за цео средњи век, већ и судбина Македоније. Срби су очекивали бугарски напад са истока, али они пођоше на југ, ка Македонији. Ту је граница између Србије и Бугарске била на реци Струми, североисточно од Велбужда (данашњи Ћустендил). Бугарска војска пређе српску ганицу, дође до Велбужда „и причини много зла у тој области“.¹⁾ Борба је била на Велбужду, 28 јула 1330 године. Бугарска војска буде до ногу потучена и сам цар Михаило у боју погине. Срби остадоше победници и господари ситуације.

После победе Стефан се крете да покори Бугарску али га на путу сретеше посланици Белаура, брата погинулог цара и властела бугарска и изразише му своју покорност. Од коликог је значаја била српска победа, и колико је велики био бугарски пораз, види се из понизности бугарских посланика према српском краљу: „Ово бугарско царство, говорили су бугарски посланици краљу Стефану, и сва држава његова, и градови његови, и имање њихово, и слава њихова, и богатство њихово, нека је данас у твојим рукама, које нека располажу свим тим, као да ти је од Бога дато. Ми, робови твоји, тебе славимо као свога превисоког господара и српског краља... Од сада српско кра-

1) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, Београд, 1898., стр. 3.

љевство и бугарско царство нека су у једно и нека је мир.“ Ове је речи забележио српски архиепископ Данило, савременик догађаја.¹⁾ Тако су завршени односи између Срба и Бугара, у средњем веку. Тако је, тада, одлучена судбина Македоније.

Краљ Стефан се показа великодушан према Бугарима. Одмах после боја, он сахрани мртво тело бугарског цара, у манастиру Нагоричину, код Куманова, „у земљи нашој“, како то доцније казује његов син цар Душан.) Бугарску државу, сведену на границе бугарског народа, остави недирнуту, бугарску властелу потврди у пређашњим звањима, а на бугарски престо попе своју отерану сестру, жену погинулог цара Михаила, с њезиним малолетним сином Јованом Стефаном. На месту, где се, пред битку, Богу молио, подиже побожни српски краљ цркву Светог Спаситеља, која, и ако је данас у рушевинама, опет показује јасне трагове своје некадашње лепоте. Овој победи посвети краљ и манастир Дечане, који је баш тада зидао, најлепшу цркву српског средњег века. Син краља Стефана, Душан, који, на скоро, наследи српски престо, задовољи се радом свога оца према Бугарима и направи с њима савез, који се није прекидао све до пропасти средњевековне Бугарске и Србије.

Владавина Душанова (1331—1355) прави у историји Македоније епоху, сјајнију и величанственију од свију, које је дотле имала. Одмах у почетку своје владе, освоји он од Византије: Охрид, Струмицу, Костур и још многе друге градове у Македонији, све до Солуна. У Солуну једна партија већ беше готова да отвори капије и да му преда град, али, изненада, стиже византиски цар Андроник III са великом војском и спречи да Срби уђу у Солун. Доцније, 1342 године, освоји Душан: Водин и Мелник, 1345 — Сер (Серез), Драму, Филипи, Христовољ (данашњи Орфано). На тај начин цела Македонија постаде српска провинција. Границе Душанове државе простирале су се

1) Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских*, написао архиепископ Данило, Загреб, 1866, стр. 193—195.

2) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, стр. 3.

на истоку: од висова планине Рила, косом планине Доспата, левом вододелницом реке Месте, до Мора.¹⁾

За све време Душанова напредовања у Македонији, Бугари нису показивали никаквога незадовољства. После битке на Вел бужду, Бугарска је била у многоме зависна од Србије²⁾. Душан је био у непрестаноме рату, час са Византијом, час са Угарском. Да су Бугари осећали ма какво право на Македонију, то су биле згодне прилике да се придруже ма којој од ових сила, и не само да устану на одбрану Македоније, већ и да се еманципују српске превласти. Они не само што то нису учинили, већ су са Душаном били у најбољим односима, чак и онда, кад на бугарскоме престолу више није било Душанових рођака. Што је, пак, у погледу Македоније, најважније, Бугари су били уверени да се српским освајањем Македоније апсолутно ништа не одузима од њихових права и директно су признали српско право. Кад је, 1346 године, српски архиепископ проглашен, баш у Македонији, за „патријарха Срба и Грка“ тадашње српске државе, Бугари би, да су сматрали македонско становништво за Бугаре, уложили ма какав протест. Међутим, они, не само што то нису учинили, већ је проглас српског архиепископа за патријарха извршен „по престанку бугарског патријарха у Трнову“³⁾. Кад је, после тога, исте године, о Ускрсу, опет у Македонији, српски краљ Душан крунисан за српског цара још је више било разлога за бугарски протест. Византија је протествовала. Она је проглас српске патријаршије огласила за неканоничан, а крунисање срп-

1) Ст. Новаковић, *Струмска Област у XIV в.* (*Глас Срп. Краљ. Академије XXXVI* стр. 22); Исти, *Срби и Турци у средњем веку*, стр. 139.

2) 15. октобра 1345 год. упутио је српски краљ Душан једно писмо дужду млетачкоме Андреји Дандолу, које овако почиње: „Stefanus. Dei gratia Serviae, Diocliae, Chilminiae, Zentae, Albaniae et maritimae regionis rex, nec non *Bulgariae imperii* partis non modice particeps et fere totius Romaniae dominus“. (*Гласник Српског Ученог Друштва*, св. XI, стр. 262—263).

3) К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 286;

скога цара за неправно. Грчки патријарх Калист анатемисао је новог „неканоничног“ патријарха и „незаконитог“ цара. Грци нису хтели да чују за српско царство, које се оглашавало на територији, коју су они некада држали и на коју су полагали право. Цар Јован Кантакузен у својој „Историји“ никада не назива Душана царем, већ само краљем. Тако је и у другим византиским историским изворима. Бугари, међутим, не само што у српскоме патријарху и цару нису гледали никакву узурпацију својих права, и не само што ништа противу њих нису предузели, већ је Душаново крунисање за цара, извршено у Македонији, и на основу освајања у Македонији, изведено поред благослова српског патријарха, још и *благословом и руком преосвећеног патријарха „бугарског и рукама свију епископа збора бугарског“*¹⁾ Србија је на основу освајања Македоније постала велика. На основу тих освајања она је била достојна да се прогласи царевином. Бугари су то не само примили без уреде, но су још и благословили.

Бугарска је то свесно чинила. Македонија се сматрала за српску земљу. Још од првих времена после досељења Словена на Балканско Полуострво, у Македонији се помињу Срби. Византијски цар Константин Порфирогенит²⁾ каже, око 950 године, да град „*α Σερβλία*“ у солунској области, крај реке Бистрице, под Олимпом, има своје име од Срба, који су се ту најпре били населили. И доднне се тај град често помиње. У њему је била и владичанска столица. У старом српско-словенском преводу грчког писца Јована Зонаре тај се град зове Српчиште.³⁾ Оно нешто завојевача Бугара у Македонији је било са свим ишчезло, без сваког трага. Грчки историк Никифор Грегора, око половине XIV века, казује да

1) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, стр. 4; К. Јиречек, *Историја Срба I*, 286.

2) Const. Porphyrogenitus, *De administrando*, cap. 32, p. 152, Ed. Bonn.

3) *Starine Jugoslavenske Akademije*. Zagreb, књига 14, стр. 163.

је византиски цар Василије II, у многим бојевима уништио Бугаре, тадашње господаре у Македонији и да је „оне који су у земљи (Македонији) остали прогнао у Доњу Мезију к Дунаву.¹⁾ И Бугарски цар Асен освојивши Македонију 1230 године, рекао је, у натпису у цркви Четрдесет Мученика у Трнову, као што смо видели, да је освојио земље: „грчку, арбанашку и српску“. То је било скоро сто година пре српског освајања Македоније. Срби су Македонију освајали као српску земљу.

Приликом освајања Македоније и доцније, после тога, Бугари се у њој никако не помињу. Краљ Милутин у неколико махова помиње своја освајања у Македонији. Он помиње освојене области у њој, назива их локалним именима, или по именима градова у њима, али о Бугарима не каже нигде ни речи. У биографији краља Милутина, коју је написао његов савременик, архиепископ Данило, исто се тако ређају сва његова освајања у Македонији и именују области, па опет о Бугарима нема помена. Око 1318 године пише српски архиепископ Никодим шта је све урадио српски краљ Милутин у „својој отаџбини, у српској земљи“. За тим помиње Сабор (скупштину) српски, у коме су били и владике и игумани. Ту су међу српским владикама и скопљански, а међу српским игуманима: тетовски, гостиварски, нагоричински и скопљански.²⁾ У једномезапису, из 1330 године, писаном у манастиру Леснову, у Македонији, каже се за Милутинова наследника Стефана Дечанског, да је „примио краљевство, то јест све српске земље и поморске и подунавске и овчеполске“.³⁾ Причајући о бугарскоме походу 1330 године, противу Срба, Стефан Дечански, у хрисовуљи манастиру Дечанима, казује да је бугарски цар био пошао у Македонију да „отме српску земљу“. Цар Душан у поговору свога Законика каже да је

1) N. Gregorae, *Histor. Bizant.* II, стр. 15a. Ed. Bonn.

2) В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*, Београд, 1904, стр. 9—10.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, XVI, стр. 34—35.

бугарски цар био пошао на „земљу нашу“, на „земљу отачаства нашега.“¹⁾

За владе Душанове Срби су освојили целу Македонију. У хрисовуљи манастиру Трескавцу, код Прилепа, од 1336 године, у којој се назива „Стефан краљ све српске и поморске земље“, Душан каже да је „помоћу сведржитеља Господа Бога и пречисте његове матере и молитава својих светих прародитеља Симеуна и Саве добио много градова, над којима су Грци раније владали.“²⁾ О Бугарима нема ни речи. У једноме запису на Тетрајеванђељу, писаном у Атонској Гори, око 1347 године, каже се како је Душану „Бог дао, милошћу својом и молитвама његових прародитеља, да завлада свом српском земљом до Морунца града, који се зове Христопољ (данашња Кавала) и до Солуна и целом Диоклециом до Драча.“³⁾ У хрисовуљи, коју је, око 1350 године, дао цар Душан својем манастиру Светог Архангела Михаила и Гаврила у Призрену, ређају се дарови, које даје овоме манастиру. Ту се између осталог даје и црква у Велесу „са људима, виноградима и млиновима“. Одређујући права и дужности људима, које даје манастиру, он их назива Србима, Арбанасима, и Власима. Бугари се не помињу.⁴⁾ У „Законику“ који је за целу своју земљу издао на државном сабору у Скопљу, 1349 године, Душан нигде не помиње Бугаре, и ако помиње све народности своје земље: Србе, Грке, Арбанасе, Влахе и Немце.⁵⁾ Није могуће да тадашњи српски законодавци, у два сабора, оба држана у Македонији, нису знали да у њој има и Бугара. Кад се у „Законику“ помиње и тако малобројно становништво српске државе, као што је било немачко (кога је било само нешто у варошима и нешто више у рудницима), за цело ни Бу-

1) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, стр. 3.

2) Ст. Новаковић, *Балканска Питања*, стр. 290—293.

3) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр.

89.

4) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XV, стр. 264—

310.

5) Ст. Новаковић, *Законик Стефана Душана*, члан 32, 39, 77, 82, 173.

гари не би били изостављени. У хрисовуљи, коју је Душан издао на сабору у Скопљу, 1347 године, и којом је установио епископију у манастиру Лесноу у Македонији, он се зове „Стефан у Христа Бога благоверни цар и самодржавни Срба и Грка и целе западне стране.“¹⁾ Ова је хрисовуља једна од најважнијих уредаба у Македонији. Она је одобрена на првом српском сабору после прогласа српског царства и говори, не само о установљењу нове епископије, већ и о многим другим стварима па и о дужностима поданика. Ни ту нема ни речи о Бугарима. Душан се као цар потписивао „Цар Срба и Грка“, а латински „*imperator Rasciae et Romaniae*“.²⁾ Ни у његовој титули нема помена о Бугарима.

Ни у књигама, које су, за време српске владавине, писане у Македонији, нигде о Бугарима нема помена. О њима нема помена ни у записима и белешкама на тим књигама. На против, у тим је књигама записано да су писане у том и том месту, у тој и тој области, за време тог и тог српског владара. У њима се српским владоцима одају похвале, помињу се манастири, које су у Македонији подигли и прилози, које су им дали, величају се њихови успеси и славе њихове победе. У неким се славе победе баш над Бугарима.³⁾

У српским споменицима, чак и онима, који су постали у Македонији, нигде нема спомена о Бугарима. На против из њих се види да је становништво Македоније било српско.

Са српским споменицима се слажу и страни споменици. По грчком историку Н. Грегори, из доба Душанова, казује К. Жиречек, да је приликом Душанова освајања Јужне Македоније „у свакоме граду било и грчке и српске странке“⁴⁾. Н. Грегора казује како је

1) *Гласник Српског Ученог Друштва*, св. XXVII, 288 и даље.

2) В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія по Европейской Турціи*, стр. 49—50; К. Жиречек, *Историја Срба I*, 285.

3) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 34, 43, 56, 75, 103, 4944.

4) К. Жиречек, *Историја Срба I*, 282.

византиска царица Ирена послала сродника Мануела Тарханиота да тражи изгубљеног Кантакузена и како је овај, пошавши из Димотика прешао планину Балкан (Haemus) и ушао у српску земљу¹⁾. Јован Кантакузен који је на земљишту Македоније водио дуге ратове противу законитог византијског цара Јована, противу царице Ане и противу српског цара Душана, имао је прилике да добро упозна и проучи Македонију. Он у својој „Историји“ на много места, у Македонији, помиње Србе.²⁾

Ни после Душана нема помена о Бугарима у Македонији. Душана је на престолу наследио његов син цар Урош (1355—1371). Његова је службена титула била; „Стеван Урош, цар Срба и Грка“³⁾. Синови српског обласног управника у Охриду, Бранка Младеновића, називају цара Уроша, у једноме документу из 1365 године, „самодржцем свих српских, грчких и поморских земаља.“⁴⁾

За слабе владе цара Уроша отпочиње цепање и распадање Српског Царства. И Македонија се распаде у неколико делова. У њима почињу самостално владати они људи, који су под Душаном били управљачи њени. Ово је била врло згодна прилика да се покаже чија је Македонија. Нове македонске владатеље, који су се одцепили од Српског Царства, ништа

1) Relicto igitur ob metum recto tramite, sinistram versus perovia contendere arduisque ac difficultibus locis applicare se perrexit, donec Haemo monte superato, in *Tribalorum* (тако су Грци називали Србе) *terram* illaesus furtim delapsus est“ N. Graeogae, *Hist. Bizant.* XIII, 4, 8, p. 653. Ed. Bonn).

2) Он их помиње код Просека (Prosacum, град на Вардари, на северном изласку из клисуре Демир Капије, данас у рушевинама): „Interea precuarius quidam *Tribalus* in extra Prosacum in vico Davidis nuncupato habitans Zimpanus (Живан, чисто српско име) nomine auditis quae Cantacuseno...“ *Ioannis Cantacuseni Imperatoris Historiarum* III, 394. vol II, 256), код Филипи (Philipi, град између Сереза, Дrame и Кавале, данас у рушевинама): „Pauci enim *Tribali* ex proximis vicis concurrentes...“ (Ibidem IV, 45, vol II, 329).

3) В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія ...* стр. 51; С. Jireček, *Gesch. d. Serben* I, 414.

4) *Споменик Српске Краљевске Академије*, књ. III, стр. 31.

више није везивало за њега. Они су сад били самостални и могли су се називати како су хтели. Да су њихови поданици у Македонији били Бугари, ништа им није сметало да се огласе за бугарске владоце. Тиме би они, не само стекли више симпатија код својих поданика, него би скинули са Македоније и последњу сенку српске владавине. Међутим од тога нема ни трага. Сви делови Македоније остају и даље српски и сви се њихови владоци и даље називају српским владоцима.

У Епиру и једном делу Македоније био је, под Душаном, управник његов брат по матери Симеун (Синиша). Још за владе Урошеве, Симеун, 1356 год., скупиле војску од „Срба, Арбанаса и Грка“ и прогласи се „царем Грка, Срба и целе Арбаније“. ¹⁾ 1361 године, он се потписује: „Симеун Палеолог, у Христа Бога благоверни цар и самодржац Грка и Срба“, ²⁾ На другом се месту потписује: „Симеун Урош Палеолог у Христа Бога благоверни цар и самодржац Грка, Срба и целе Арбаније“. ³⁾

У Прилепу је, за владе Душанове, био жупан (обласни управник) Вукашин Мрњавић. Урош га, у почетку своје владе, наименова деспотом, али се он не задовољи тиме, већ се, 1366 године, прогласи самосталним краљем и завлада областима на обема странама Шаре планине, са главним градовима: Призреном, Скопљем, Прилепом и Битољем. У свима овим областима народ га призна за краља. Он се службено називао: „Господин Српске Земље, Грка и западних страна“. ⁴⁾ У једноме писму Дубровчанима, од 5. априла 1370 године, вели краљ Вукашин: „И постави ме (Христос) господарем над Српском Земљом, над Грцима и над западним странама“. ⁵⁾

Вукашинов брат Угљеша огласио се независним

1) К. Јиречек, *Историја Срба* I, 307.

2) Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta et diplomata Graeca medii aevi*, III, стр. 129.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, св. XVIII, стр. 201.

4) К. Јиречек, *Историја Срба* I, 319, 321.

5) F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, стр. 180.

господарем у пограничним областима Македоније, према истоку. Он се и у грчким и у српским споменицима назива „деспот Србије“. ¹⁾ Вукашина и Угљешу назива „српском посподом“ и једна бугарска хроника из њихова времена (1296—1413). Она је писана у Бугарској, бугарским језиком и са чисто бугарског гледишта. ²⁾ Њезин је писац добро знао како је писао и не може имати приговора.

На североистоку Македоније, владали су као Урошеви одметници, његови рођаци, браћа деспот Јован Драгаш († 1378) и Константин Дејановић († 1394). Они су држали области око Штипа, Струмице, Куманова, Кратова и Велбужда. По Константину се земља око Велбужда називала, све до 1500 године, „Земља Константинова“. Варош Велбужд са својим топлим изворима зове се још у XVI веку Константинова Бања, отуда су Турци назвали Велбужд Ђустендил, које је име сасвим потисло старо име Велбужд. ³⁾ Константина назива, 1395 године, његова кћи, Јелена, жена византиског цара Манојла Палеолога, „преблаженим и преславним господарем Србије“. ⁴⁾ 1401 године, каже млетачка влада да је дошао у Млетке посланик „Константина господара Србије, оне области, која је око наше драчке области“ („Constantini domini Serviae, territorii, quod est circa territorium nostrum Durachii“). ⁵⁾

1) Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta et diplomata Graeca mediae aevi* I, стр. 553, 558, 559, 571; Ст. Новаковић, *Срби и Турци*, стр. 153, 155, 166; В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*, стр. 12.

2) J. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtschreibung* (Archiv für slavische Philologie XIII, 1891), стр. 527. Хроника, вели Ј. Богдан, „ohne Zweifel in Bulgarien und von einem Bulgaren geschrieben wurde, ausserdem ist sie in mittelbulgarischer Recension erhalten“ (p. 490). „Die Chronik ist ganz vom Standpunkte eines Bulgaren geschrieben“. (p. 492).

3) К. Јиречек, *Историја Срба* II, 100.

4) Fr. Miklosich et Jos. Müller, *Acta et diplomata Graeca mediae aevi* II, 260, 261; Ст. Новаковић, *Срби и Турци*, стр. 190.

5) В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*, стр. 13.

Осим поменутих, било је, у Урошево доба, и ситнијих обласних господара у Македонији, као што су „Србин Новак,“ „ћесар“ — на Преспанском Језеру, Бранко Младеновић — у Охриду, Богдан — између Солуна, Струмице и Сереза.¹⁾ Ниједан од њих, нигде, не каже да има ма какве везе са Бугарима.

Македонију су Турци освојили као српску земљу. Напоредо са опадањем Српскога Царства, после Душанове смрти, јавља се ширење Турака у Европи. Још за живота Душанова (1354) освојили су Турци од Грка Галипољ и отпочели нападати на византијске и српске земље. За слабе владе Урошеве они су већ били узели великога маха. 1365 године, Једрене је већ било турска престоница, а земље од Мраморног Мора до планине Балкана и од Црнога Мора до планине Родопа беху у њиховим рукама. Центар турске снаге беше, тиме, већ премештен из Азије у Европу. Пред турском опасношћу српски су владооци морали помишљати на озбиљне мере, да би могли заштитити себе и своје земље. Преко лета, 1371 године, спреми се Угљеша Мрњавић да истера Турке из Тракије. Њему се придружи и његов брат Вукашин. Поход на Турке отпочео је у јесен те године. 26 септембра, био је одсудан судар између Срба и Турака, на левој обали реке Марице, источно од данашње Мустафа-Паша Паланке, северно од Черномена (данашњи Чирмен). Срби буду потучени и у боју погину и Угљеша и Вукашин. После ове битке Турци су освојили Македонију.

И српски и страни историјски извори казују да је, у овој битци, на Марици, тучена *српска* војска, да су погинули *српски* владооци и да су после ње покорене *српске* земље.

Српски историски извори сматрају пораз на Марици као догађај из српске прошлости и увршћују га у ред српских историских догађаја.²⁾ Савременик битке на Марици, српски монах Исаија, који је живео у Серезу, дакле, не тако далеко од места, на коме се

1) К. Јиречек, *Историја Срба* I, 308, 322.

2) *Споменик Српске Краљевске Академије*, св. III, стр. 95, 126 131, 139, 149, 151, 159.

одиграо крвави сукоб између Срба и Турака, казује како је „деспот Угљеша подигао све *српске* и грчке војнике и брата свога, Краља Вукашина, и многе друге великаше“, да отерају Турке.¹⁾ Владислав Граматик, један српски писац из друге половине XV века казује да је „*српска* војска из Македоније била до ногу потучена, на реци, која се зове Марица.“²⁾ Српски патријарх Пајсеј, из прве половине XVII века, пише како су Турци освојивши Једрене „покушали да уђу у *српску* земљу“ и да су им се ставили на супрот Угљеша и Вукашин са *српском* војском^{3).}

Западно-европски историјски извори су, у погледу битке на Марици, потпуно сагласни са српскимa. Глас о српскоме поразу стигао је у Авињон папи Гргуру XI, тек у пролеће, 1372 године. У папином писму, од маја те године, угарскоме краљу Лудвику, којим га извештава о стању на Балканском Полуострву после битке на Марици, каже се да су у њој побеђени неки великаши *српске* државе (*subactis quibusdam magnatibus regni Rasciae*). У јесен те године пише папи архиепископ из Неопатре, у Атинском херцештву, да су „Турци извојевали сјајну победу над неким великашима Грчке, Влашке (Тесалије) и државе *српске*“ и да су покоривши ове земље продрли све до границе херцештва Атине и кнежевине Ахаје.⁴⁾

И извори најближих српских суседа, Румуна, говоре о маричком поразу као о српском. У једном румунском рукопису, из почетка XVII века, стоји да је, 1371 године, „пошао Мурат с Турцима на Угљешу и Вукашина. Они су скупили велику *српску* војску и примили борбу с Турцима. Турци су најзад победили, а Угљеша и Вукашин погибоше у долини Марице 1371 године“.⁵⁾

И Турци са којима је баш вођена борба на Марици,

1) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 4944.

2) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII, стр. 287.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII, стр. 222.

4) К. Јиречек, *Историја Срба* I, 326.

5) В. Григоровичъ, *О Сербій въ ея отношеніяхъ къ соседнимъ державамъ*. Казань 1859, стр. 17.

и којих се ствар највише тиче, говоре исто тако. Њихови извори, којима се служио Цинкајзен за писање турске историје, кажу како су се неверници Срби били скупили да ударе на „Једрене“, али да су били разбијени.¹⁾

Најзад, и бугарски историјски извори говоре исто, што и сви други. Помињата већ бугарска хроника, из времена Маричке битке (1296—1413) казује како су Вукашин и Угљеша „скупили много војске српске“ и сишли до града Сереза, како су им Турци изашли на сусрет, како је био велики бој и крвопролиће на Марици и како су Турци „док су Срби бежали убили Угљешу и Вукашина“.²⁾

Турски историски извори, по којима је Цинкајзен описао битку на Марици: Нешри, Ирдис-Битлиси, Сеад-Един и Леунклавијев турски летописац знају за ову битку по предањима, каснијим од ње за сто и педесет година. Они веле да се место, где је била битка, тада звало *Сирб-Зандуги*, што значи *српска* погибија. То се место тако звало непрестано. Оно се и данас зове *Срб-Синдиги* (српска погибија), *Срб-Сиди* (*Србин* се уплашио) и *Срб-Худуди* (српска граница)³⁾ Како у битци на Марици није било других Срба, сем из Македоније, то се ова *српска погибија* односи само на Србе из Македоније.

Битка ма Марици није прекинула српску владину у Македонији. Краља Вукашина, који је погинуо на Марици, наследио је син Краљ Марко (1371—1394) са браћом Дмитром и Андрејом. Марко је „носио стару српску краљевску титулу“.⁴⁾ Признајући турску власт, Марко је, све до смрти, остао срп-

1) J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Hamburg, 1840, I, 224.

2) J. Bogdan, *Archiv für slavische Philologie* XIII, 528.

3) Види о свему овоме: J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches* I, 225; N. Jorga, *Gesch. d. osm. n. Reiches* I, 1908, Gotha, p. 241; Le vite de la Jonguiere, *Histoire de l'Empire Ottoman*, I, Paris 1914, p. 70; Ст. Новаковић, *Срби и Турци* стр. 176—177; Ј. Мишковић, *Један прилошкић маричком боју* (*Глас Српске Краљевске Академије св. LVIII*, стр. 111.)

4) К. Јиречек, *Историја Срба* II, 77.

ски краљ у Македонији са престоницом у Прилепу. Исто је тако, као турски васал, владао донекле с братом Јованом, а после његове смрти (1378) сам, Константин Дејановић у земљама око Штипа, Струмице, Куманова, Кратова и Велбужда. Јужно од њега у областима Солуна, Сереза и Дојранског Језера, била је држава Богданова. Југозападно од Охридског Језера био је српски династа Мркша Жарковић, господар од Валоне, Кимаре и Берата (1391—1414).¹⁾ Ови су српски владоци плаћали Турцима данак и давали им помоћну војску у ратовима, али су иначе у свему били независни. Они су, у својим земљама, наставили традицију српских владалаца: зидали и обнављали цркве и манастире, давали им обилате прилоге и штитили српски народ. Краљ Марко (Краљевић Марко) је и данас најпопуларнији јунак народне поезије свију српских земаља. Као српски васали и Краљ Марко и Константин Дејановић погинули су у боју на Ровинама, противу влашког војводе Мирче, 10 октобра 1394 године. После њихове смрти Турци, дефинитивно, освајају њихове земље. Последњи српски владалац Македоније биће да је био Богдан, чији се траг губи тек после 1413 године. Мркша Жарковић је живео и после тога времена али су његове земље биле западно од Македоније.

Један део Македоније, на име онај око Скопља, био је слободан од Турака и потпуно самосталан све до 1391 године. Он је био у држави Вука Бранковића, који је владао над Приштином, Трепчом, Вучитрном, Звечаном и Скопљем. 1391 године, морао је Вук Бранковић уступити Скопље султану Бајазиту, који одмах у њему насели једну турску колонију (2 јануара 1392 године), и тако од града, који је некад био полазна тачка српских освајања на југу и ослобођења Македоније од Византије, постаде главно место турских операција према северу.²⁾

Српски утицај у Македонији не престаје ни са

1) С. Јиречек, *Byzantinische Zeitschrift*, X III (1904) стр. 197.; *Историја Срба II*, 83—84.

2) К. Јиречек, *Историја Срба II*, 97.

коначном пропашћу српских држава у њој. Он иде дубоко у мрачно доба турске владавине у Македонији. Утицај српских владалачких породица и властеле још за дуго траје у Македонији и гаси се тек смрћу султанке Марије (Маре), кћери српског деспота Ђурђа Бранковића, 1487 године. Султанка Марија била је жена султана Мурата II. Оставши удовица, 1451 године, она се врати у Смедерево, око кога се свијао онај мали остатак тадашње Србије, али га, већ 1457 године, напусти и настани се у Македонији, у Жежеву, близу Сереза, и ту остане до смрти. Њезин живот и рад могу се сматрати као наставак српске владавине и српског утицаја у Македонији. Још као султанка, она је помагала српске цркве, свештенике и калуђере и чинила милостиње хришћанскоме свету.

Оставши удовица и уживајући пуно поштовање и наклоност султана Мехмеда II, она је у Македонији имала велико и господско издржавање. Што је главно она је у Македонији била нека врста српског владоца. На њеном су двору нашла уточишта властела пропале српске државе и калуђери укинуте српске патријаршије. Они, заједно с њом, настављају српску државну и црквену традицију. Српски летописци изриком помињу на њеном двору властелина Оливера Големовића († 1463).¹⁾ У својим писмима говори она као права царица, приписујући себи владалачке називе, какве су имали српски владоци у доба самосталности („Царица и самодржица Кира Марија“). Своју српску народност она још више истиче, кад у својим писмима себе везује за своју породицу („Султана, цара Мурата, султаница Мара, кћи Ђурђа деспота“). На својим писмима употребљава печат свога оца са натписом: „Господин деспот Ђурађ“.

Султанка Марија иде још даље. Она и ради у духу бивших српских владалаца. И она као и они, даје прилоге црквама и манастирима и стара се о њима. Она нагонине само поданике турскога царства да извршују обавезе према српскоме народу, већ, као прави

1) Ibidem 197.

владалац, стоји у односима и са државама ван Турске. У Дубровачкој Архиви нађено је доста њених писама, које је писала Дубровчанима. У њима она уређује да се данак српској цркви у Јерусалиму, на који су се Дубровчани били обвезали још за време српских владалаца, даје од сада српским манастирима Хилендару и Светом Павлу у Атонској Гори, „које су градили наши прародитељи, Свети Симеон Немања и Свети Архиепископ Сава и други, који су били после њих, све до данас“. У писмима се она позива на српске хрисовуље „које су писали прародитељи царства ми“, цар Душан и цар Урош.

Српски су владоци поклањали особиту пажњу успомени заслужних људи за проповедање хришћанства међу балканским Словенима. У Македонији је, у X веку, било неколико таквих проповедника. Они су због свога рада признати за свеце, а у народу су о њима поникле популарне легенде. Освојивши Македонију, српски су се владоци и њихова властела обилато одужили успоменама ових, за хришћанство заслужних људи, подигавши манастире на њиховим гробовима или на местима, која су у вези са њиховим радом. Тако су у Македонији постали манастири Сарандапор и Нагоричино, које је подигао краљ Милутин у славу Светог Јована Сарандапорског; тако манастир Светог Аранђела у Леснову, у славу Светог Гаврила Лесновског, који је подигао српски деспот Оливер; тако манастир Рило у славу Светог Јована Рилског, који је подигао српски властелин Хреља. Султанка Марија је и према овим свецима ишла трогом српских владалаца. Њезиним настојавањем оправљен је манастир Рило. Тело Светог Јована Рилског, који се посветио у планини Рилу, у околини овог манастира, имало је судбину да буде ношено на разне стране, док није доспело у бугарску престоницу Трново. Да не би лежало у туђини, калуђери манастира Рила су молили да се тело Светог Јована Рилског пренесе у његов манастир Рило. Настојавањем султанке Марије са великом помпом и уз учешће многобројног српског народа из Македоније, испуњена је

жеља српских калуђера (1469). Тако је, у сред турске владавине, осећао српски народ у Македонији присутност султанке Српкиње.

Пред крај живота, довела је султанка Марија к себи своју сестру Катарину или Кантакузену, удовицу грофа Урлиха Целског, те су се, заједнички, старале о чувању српске националности и хришћанске вере у Македонији. Умрла је 14 септембра 1487 године, и сахрањена је у манастиру Косиници код Дrame, у подножју старог Пангајоса. Њена је сестра сахрањена у Кончи, четири часа западно од Струмице.

Због оданости према вери и народу српскоме, о султанки Марији је обилата традиција. У приморју између Солуна и полуострва Касандре, читав један крај зове се, по њеном имену, Каламарија — Добра Марија.

Тек смрћу султанке Марије, 1487 године, гаси се утицај српске владалачке традиције у Македонији.

VI.

РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ БУГАРСКЕ И СРПСКЕ ВЛАДАВИНЕ У МАКЕДОНИЈИ.

Трајање бугарске и српске владавине у Македонији. — Бугари и покорени Јужни Словени у Македонији два народа — Бугари господари, Македонци робови — Узроци зашто између њих није дошло до мешања и сливања. — Бугари не остављају у Македонији ни етничких, ни културних остатака. — Заблуда о бугарској улози у стварању писмености и литературе словенске — Македонци први пионери хришћанства међу Јужним Словенима — Они дају прве апостоле словенског хришћанства. — Из Македоније добијају хришћанство и Бугари. — Језик првих словенских књига зове се само словенски. — Друга бугарска владавина у Македонији врло кратка, тиранска и одвратна — Срби и Македонци исти народ — Српски владоци ослободитељи и скупљачи српског народа у целину — Српска владавина у Македонији у пуном напону српске културе — Подизање манастира и културе у Македонији — Српска литература у Македонији — Душанов Законик постао у Македонији. — Македонија централна област српског народа. — Престонице српске државе у њој — У Македонији држани српски државни сабори и одлучивана судбина српског народа. — У Македонији српска држава добија ранг царевине, а српска црква ранг патријаршије. — Византијски утицај из Македоније на Србију.

Бугарска владавина у Македонији трајала је, као што смо видели, од 861—969 године, од 1202—1207 и од 1230—1246 године, свега 129 година. Српска је владавина, не рачунајући време, које је у њој провела султанка Марија, трајала од 1282—1413 године, свега 131 годину. Дужина владавине Бугара и Срба у Македонији је готово иста, и само по њој не би се могло ништа рећи ни у корист једних ни у корист других, сем то, да је бугарска владавина била у прекидима, а да је српска била перманентна. Па ипак је огромна разлика између бугарске и српске владавине у Македонији.

Бугари и покорени Македонци били су два различита народа, по постанку, по крви и по култури. За њихово сливање у један народ били су потребни нарочити услови. Такво је, пак, сливање међу њима било искључено. Бугарски су завојевачи били у Македонији малобројни, господарећи слој, који је стајао изнад масе народне и без мешања с њом. Кад су Бугари, први пут, освојили Македонију од Византије, они су се са војничким посадама настанили у градовима и одатле, као раније Грци, управљали масом народном. Оваквим стањем ствари македонско словенско становништво, које је становало највише изван градова, само је променило једнога господара другим. Македонска су племена, и под Бугарима, живела, као и раније под Грцима, под својим племенским старешинама и, у место Грцима, сад су плаћала данак Бугарима. Поуздани византијски историјски извори, изриком, помињу овакав однос између Македонаца и Бугара.¹⁾ Између Бугара господара и потчињених Македонаца није било мешања. Бугари су били у Македонији само спољни оков, који није улазио у дубину народне масе. Бугарска је владавина била у Македонији онаква иста, каква је била доцнија турска владавина, која је за више од пет стотина година остала без етничког утицаја на масу народну. Бугари, дакле, нису имали етничког утицаја на народну масу

1) J. Cameniata, ed Bonn. 496, 6.

Македоније, она је остала што је била и пре њиховог уласка у Македонију.

Прва бугарска владавина у Македонији је из доба када су Бугари још били варвари. Македонско становништво у културном погледу стајало је далеко изнад њих. Због тога од Бугара, у Македонији, није остало никаквог ни културног трага.

Тврђење да се прва словенска писменост јавила међу Бугарима у Македонији само је једна неоснована заблуда. Та част пала је у део Јужним Словенима у Македонији. У половини IX века на њиховом се језику јавља прва словенска писменост и прве хришћанске књиге међу Словенима у опште. Из овога је створена једна заблуда, као да се прва словенска писменост јавила на бугарском језику и као да за то припада заслуга Бугарима. Само стање бугарске културе, тога времена, демантује такву претпоставку. Позитивна факта, која ћемо изложити, дефинитивно искључују сваку мисао у корист Бугара.

Одмах после досељења Словена на Балканско Полуострво почело је, мало по мало, да се шири хришћанство и међу њима. Потпомагани државним властима римски и грчки мисионари утицали су на паганске Словене да приме хришћанство. Међу забаченим и изолованим словенским племенима ствар није ишла лако. У областима, пак, које су биле приступачније и у којима су били велики градови, као што је случај са Македонијом и Тесалијом, ствар је ишла много лакше. Ту су, врло рано, за Словене, створене нове епископије, које су пропагирале хришћанство међу Словенима. Временом је било чак и словенских свештеника. Служба је Божја међу Словенима истина вршена на грчком језику, али су свештеници морали проповедати и учити народна словенском. Прилагођавајући речи свога језика хришћанским појмовима, ови су словенски свештеници ударили прве основе словенског хришћанства. На тај је начин, међу Словенима у Македонији, учињено много припреме за дефинитивно покрштавање. Због тога је Македонија ко-

левка словенског хришћанства. Цео овај покрет ка покрштавању Словена нема никакве везе са Бугарима. Он пада у време много старије, но што је нога и једног Бугарина ступила у Македонију.

Ово прво, фрагментарно, крштење Словена у Македонији је само предигра дефинитивном и потпуном њиховом преласку у хришћанство. Ни оно нема никакве везе са Бугарима. Све припреме за њега свршене су пре но што су Бугари освојили Македонију. Двојици браће, Ћирилу и Методију, родом из Солуна, пало је у дело да буду прави апостоли хришћанства међу Словенима. Врло учени, они су били и добри познаваоци македонског дијалекта. Методије је био много година грчки управник једне словенске покрајине у Македонији, пре но што су Бугари почели продрати у њу.

862 године упутише моравски кнезови Растислав и Светопулк једно изасланство у Цариград, византијском цару Махаилу III, које је тражило учитеље, вичне словенском језику и хришћанској религији, који би у Моравској увели хришћанство на словенском језику. Учитељска мисија паде у део Ћирилу и Методију, који створише словенску азбуку, на језику македонских Словена, преведоше најпотребније црквене књиге и предузеше поверени им посао у Моравској. Изасланство моравских кнезова било је 862 године. Бугари су почели освајање Македоније 861 године. Ћирило и Методије били су, већ давно, пре тога, у Цариграду. Језик словенски, који су знали, био је македонски. Њихов рад на превођењу светих књига је изван сваке везе са Бугарима. Њихов се језик у свима споменицима њиховога и доцнијега времена зове само *словенским*, а нигде бугарским.¹⁾

*) К. Јиречек, *Историја Срба I*, 128; В. Ђерић, професор универзитета у Скопљу, прегледао је све историјске изворе од IX—XII века, у којима се помиње језик тадашњих Словена Балканскога Полуострва, па нигде није нашао да се језик најстаријих књига словенских зове другојаче но *словенски*. О бугарском називу нема никаквога трага (В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*, стр. 32—38).

Велико дело зачетка словенске писмености у опште нема, дакле, везе са Бугарима.

Исто тако нема везе са Бугарима ни интензивно ширење хришћанства међу балканским Словенима, које су међу њима вршили ученици Ћирила и Методија. У време, док су се још Бугари утврђивали у Македонији, настало је прогањање ученика Ћирила и Методија из Моравске. Неки од њих потражише уточишта у Бугарској. Бугарски цар Борис (842—888 их лепо прими, али их не задржа у Бугарској, већ их посла у Македонију. Бугарска није била zgodна за рад словенских проповедника хришћанства. Долазећи крајем VII века, турански су Бугари уништили прве клице хришћанства, које су мисионари, пре њихова доласка, били засејали међу Јужним Словенима, у земљама, које Бугари покорише. Дуго после тога, почињу се међу Бугарима јављати нови покушаји завођења хришћанства. Као међу свима варварима, посао је ишао врло тешко. И они, који би се покрстили, брзо су се враћали старој вери. Чак ни крштени бугарски владоци нису били стални. Цар Борис, који је био хришћанин, одрече се, око 888 године, престола у корист сина Владимира, али је, убрзо, морао понова да предузме управу, јер се нови цар одрече хришћанства и пређе у паганство. Борис га савлада, за казну ослепи и на престо попе млађег сина Симеуна. Сем тога међу Бугарима и ислам беше узео значајнога маха. У једном писму папе Николе помињу се сараценске књиге међу њима (*libri profani quos a Saracenis vos abstulisse ac apud vos habere perhibetis*). Ни народ у Бугарској, који је имао још пуно свежих, дивљачких, туранских, особина, није давао zgodан терен за лако подизање хришћанства. Најзад, језик словенски, у Бугарској, још није био добио дефинитивни облик. У Македонији, колевки словенског хришћанства, ствари су стајале сасвим другојаче. Ту хришћанство, међу Словенима, није ничим колебавано, већ је било у сталноме напретку. Ту је језик био без бугарског утицаја. Ту су свете књиге могле одмах да се разумеју. Ту је народ био чист и

питом. Ту је било услова за високу мисију прогонених из Моравске словенских мисионара. Због тога је њих цар Борис упутио у Македонију. У Македонији сад отпочиње нова ера словенског хришћанства, не више са грчким, већ са словенским светим књигама, са богослужењем на словенском језику. Ту постају нови преводи хришћанских књига и ничу први основи словенске литературе. Тако словенско хришћанство узима знатнога полета. Из Македоније се његови светли зраци шире на све стране: у Србију, Бугарску и Русију.

То је суштина велике легенде о бугарској улози у првом увођењу хришћанства и литературе међу Словене.

Као некултурне туђинце и угњетаче, Бугаре нико није могао волети у Македонији. То је био узрок, што су се Македонски Словени дигли противу њих, отерали их, ослободили се и засновали своју државу.

Тако је завршена прва бугарска владавина у Македонији. Од ње, у Македонији, није остало никаквога ни етничког, ни културног трага.

Друга бугарска владавина у Македонији је један у згодној прилици, лако задобивени, успех. Она је мало трајала — у прекидима, свега двадесет и једну годину. То је и сувише мало времена, да се једној великој области промени етнички карактер. Сем тога, Бугари су и сад били само као посада у градовима, без везе и мешања са народом. Најзад, бугарска је владавина била тако рђава, да је у народу изазивала само одвратност. Бугарски су владоци били страшни тирани и крвожедници. У покореним земљама, они нису знали за меру према подјармљеном становништву. Њихови прваци („*principes imperii*“) били су прави дивљаци. Франачки и византијски извори описују страховиту свирепост бугарскога цара Калојана (1197—1207). Иванко, синовац и убица цара Асена I, приликом својих гозби клао је грчке заробљенике, да би увељичао своје свечаности и весеља. То је образац владавине, коју су Бугари донели у Македонију. Стрез, који је за време бугарске

владавине управљао у једноме делу Македоније, врло је очит представник бугарске владавине у њој. Он је у своме двору, у Просеку, на једној високој стени, изнад Вардара, био начинио дрвену платформу, на којој је, пијанчећи, осуђивао људе на смрт, за најмању кривицу, па их је, одмах, са платформе, бацао у таласе Вардара, који дубоко доле протиче. Док би се несрећни осуђеник разбијао о стене, он би му, веселећи се, довикивао. „Чувај се да кожу не поквариш!“ Отиснути није имао куд пасти, до у реку. Ако га из воде не би извадио ко од његових, или од људи, који се Бога боје, или га сама вода не би истурила, остао би у њој, и рибе би га појеле. Тако један савременик, који је, можда, својим очима гледао ова чуда, описује бугарску владавину у Македонији.¹⁾ Такве су успомене од друге бугарске владавине у Македонији.

*

*

*

Српска владавина у Македонији има сасвим други карактер, за њу су везане потпуно другојаче успомене.

Срби и Македонци били су један исти народ и по пореклу, и по крви и по култури. Међу њима није имало шта да се прилагођава и изједначава.

Срби у Македонији нису били завојевачи, већ ослободиоци. Споменици средњег века називају српске владоце ослободитељима и скупљачима (*ослободитељ и савакупитељ*) српскога народа у целину.

Срби у Македонији нису представљали господарећи слој, већ браћу, која су доносила слободу. Они нису у Македонији тражили ни богатства, ни плена, већ су уносили у њу имућност и благостање. Србија је у време уласка у Македонију, стајала материјално врло високо. Рударство, привреда и жива трговина са околним земљама толико су је уздизали,

¹⁾ *Живот св. Саве* написао Теодосије, издао Ђ. Даничић, Београд 1860 стр. 106.

да су Бугари напуштали своју земљу и насељавали се у њу. Богатство краља Милутина осетило се и далеко ван Србије, у Цариграду, Солуну и Јерусалиму, где је подизао цркве и болнице за сиротињу. У Душанова доба, Србија је била најбогатија земља Балканског Полуострва. Док је Византија, у то доба, била далеко од свога старог сјаја и богатства, дотле је Душан „мерицама злата“ обдаривао манастире и чинио поклоне на све стране.¹⁾ Улазећи у Македонију, Срби су Македонце учинили учасницима своје слободе, свога благостања и свога богатства.

Док је бугарска владавина у Македонији била у пуном јеку бугарског варварства, дотле је српска била у пуном напону српске културе. Улазећи у Македонију, Срби у њој нису ништа порушили и упропастили, већ на против. Краљ Урош је, за кратко време, док је држао Скопље, потврдио стара црквена права, која је био дао бугарски цар Асен II. Цар Душан је манастир Светог Јована Претече, код Сереза, творевину грчког цара Андроника, обасуо својим поштовањем и обдарио га правима и поклонима, нарочитим хрисовуљама на грчком језику.²⁾ И све друге манастире и светиње Срби су, у Македонији, респектовали. Грчки градови у Македонији, који су имали повластица за време грчке владавине утврђени су у истим повластицама нарочитим хрисовуљама.³⁾

Улазећи у Македонију, Срби су у њој проширили терен за развијање своје културе. Док од Бугара није у Македонији остала ниједна значајна црква, ниједна слика, ниједан важан књижевни споменик, дотле су остали од Срба у Македонији богати докази њихове присутности.⁴⁾

Дугачка је листа цркава и манастира које су Срби у Македонији, било подигли, било обновили и богато

1) К. Јиречек, *Историја Срба I*, 287, 289.

2) В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествiя*, стр. 145.

3) К. Јиречек, *Историја Срба I*, 285.

4) Влад. Р. Петковић, *Стари српски споменици у Јужној Србији*, Београд 1924, стр. III.

обдарили.¹⁾ Све ове цркве и манастири, по једногласној оцени стручњака, имају српску архитектуру, онакву каква је и на манастирима у другим српским земљама. Многе су од ових грађевина, данас, у рушевинама. У колико су очуване, оне показују високи степен тадашње српске архитектуре и укуса.

И живопис је у њима српски. Он носи на себи и друге српске знаке, а то су: слике српских владалаца и српских заслужних људи, и српски записи око тих слика.²⁾

Подижући цркве и манастире у Македонији, српски су их владоци богато даривали: новцем, стварима, селима, приходима од тргова и давали им могућности да буду центри за просвету и културу. У њима су биле школе и књижевне радионице. Многа српска књижевна дела, врло различите садржине, постала су у њима.

1) Види Влад. Р. Петковића *Стари српски споменици у Јужној Србији* стр. II—X где је изложен велики списак у коме су „само неке“ од старих српских цркава и манастира у Скопљу и околини, око Прилепа, Призрена, Ђустендила, Кратова, Криве Паланке, Штипа, Жегљигова, Струмице, Црне Реке, Велеса, Охрида, Преспе, Корче, Тетова, Битоља, Сереза и Дrame.

2) Бугарски су агенти уништили многе слике српских владалаца и записе око њих, по црквама и по манастирима у Македонији. Од очуваних слика помињемо: Слике Светога Саве, првог српског архиепископа, цара Уроша и краља Марка у цркви Св. Димитрија, близу Скопља; слику краља Милутина, у цркви светог Ђорђа Нагоричинског; слику краља Душана, краљице Јелене и Краљевића Уроша, у манастиру Светог Николе, близу Скопља; слику цара Уроша и краља Вукашина у цркви Светог Николе у Псачи, близу Куманова; слике цара Душана, царице Јелене, деспота Оливера и жене му Марије у манастиру Леснову; слику цара Душана, царице Јелене и њиховог сина Уроша у манастиру Светог Јована Претече, близу Сереза; слику краља Вукашина, у цркви Светог Аранђела у Прилепу, слику краља Марка, у Марковој цркви, код Прилепа. У црквама и манастирима, у Скопској Црној Гори, очувале су се слике Стефана Немање, Светога Саве, Стефана Дечанског, краља Милутина, цара Уроша, Милоша Обилића и тако даље. „Свуда су ове слике истакнуте на најважнија места“. (Срп. Краљ. Академија, *Насеља Српских Земаља* књ. III стр. 506 507.).

Сем манастира, у Македонији су и иначе написане многе српске књиге. У свима се каже да су писане за владе српских владалаца и за време српских црквених поглавица и у српској земљи. У свима су похвале српским владоцима и њиховим делима. Ни у једној нема помена о Бугарима, сем што се у неким глорифицирају српске победе над њима¹⁾.

Кад је реч о српским књижевним споменицима у Македонији, онда треба поменути и најважнији међу њима, можда најважнији српски књижевни споменик средњег века, а то је Душанов Законик. У Македонији, у Скопљу и Серезу, на државним саборима, 1349 и 1354 године, постала је ова знаменита културна тековина српскога народа.

За време бугарске владавине, Македонија је била споредна провинција, крајак бугарске државе. Престоница бугарске државе остала је непрестано у Бугарској. За време српске владавине, Македонија је била центар државног живота. Још краљ Милутин је од Скопља, чим га је освојио, начинио престоницу Србије. у Скопљу су становали и други српски владоци, после Милутина. Цар Урош назива Скопље (1357) „славним царским градом“.²⁾ Душан је провео готово целу владу у Македонији, у којој је, поред Скопља, имао више престоница. У Прилепу је подигао царски двор, ради становања. Зиму 1354—1355 године, провео је у своме двору у Серезу. Серез је био престоница царице Јелене, жене Душанове. Чак и кад се закалуђерила, она је становала у њему. После тога, Серез је био престоница Јована Угљеше. У Прилепу је била стална престоница краља Вукашина и краља Марка. У Охриду је била престоница Бранка Младеновића. И сви други који су владали у Македонији, у њој су имали своје престонице.

У Македонији, централној области српскога државнога живота, одигравали су се врло важни унутрашњи догађаји Србије и решавала се судбина це-

1) Види: Љ. Стојановића, *Стари српски записи и натписи* бр. 34, 43, 56, 75, 102, 103, 4944.

2) F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, стр. 156.

лога српскога народа. У њој су држани српски државни сабори (Сабор, Збор, Сабор Српски, Сабор Земље Српске, Сабор Отачаствија, како се у старим историјским изворима називају), на којима су доношене најкрупније одлуке. Два таква сабора, у Скопљу и Серезу, на којима је постао Душанов Законик, већ смо поменули. На сабору у Скопљу, 1346 године, проглашена је Србија за царевину и краљ Душан венчан за првог српског цара. На истоме је сабору српска архиепископија проглашена за патријаршију. На сабору у Скопљу, 1347 године, установљена је епископија у Леснову. На сабору у Серезу, 1354 године, постављен је нови патријарх. 1355 године, био је сабор у Крупишту, јужно од Костура. 1357 године био је сабор, опет у Скопљу, и тако даље.

У Македонији је Србија добила не само пуну снагу и пуни значај, већ и пуни спољни облик. Ту се она, на Ускрс, 16 априла 1346 године, на државном сабору у Скопљу, прогласила царевином. Тај најзначајнији дан српске прошлости, кад је Србија постала царство, а српски краљ и краљица — цар и царица, у Македонији је. Ту је нови српски царски двор постао исто што и византијски у Цариграду и по сјају, и по реду, и по дворским титулама. Из Македоније се осећао царски гест српске царевине, о чије су се пријатељство и наклоност отимали и исток и запад.

Такве су успомене остале од српске владавине у Македонији. Док од бугарске владавине у Македонији није остала у народној традицији никаква, ни најтамнија успомена, дотле македонска народна традиција не зна ништа друго, до само догађаје из српске прошлости и јунаке само српске историје.

То је српска владавина у Македонији.

*

И Македонија је, неоспорно, утицала на Србију. Али у томе нема ни трага бугарскога. То је грчки утицај. Македонија је некада била у саставу старе византијске државе. И ако је после досељења Словена, у Македонији, у већини, било словенско станов-

ништво, ипак је у њој грчка култура била врло јака. У градовима су, врло често, Грци били у већини. У њиховим је рукама било хришћанство, црквена управа, литература, културне тековине, занат, трговина и администрација. Све је то доцније пренесено на српски народ у Македонији. За време српске владавине у Македонији, успомена на Грке била је врло свежа. Због тога се Македонија у српским историским изворима зове и „грчком земљом“. Грке и грчку културу не оспоравају ни српски владаоци. Они се називају владоцима „Срба и Грка“. Државни ред, чиновничке титуле, дворски живот, начин опхођења тадашње Србије, у многоструком показују грчки утицај. У Македонији овога времена има, поред српских, још доста и грчких записа и натписа, по црквама, гробовима и црквеним књигама, који су потекли од Срба, који су господарили у Македонији. К. Јиречек иде толико далеко, да тврди да су српски владајући кругови у Македонији „својим женидбама с Гркињама, везама са грчким свештенством, утицајем надмоћније културе Византијана и Полувиантијана и сјајем старог грчког царства и његових институција“ били већ на путу — да се погрче.¹⁾

То је оно, што је тадашња Србија осетила освајањем Македоније, више и јаче, него раније, и ако је одавно била под утицајем византијске културе. Од Бугара и бугарског утицаја, у Македонији, нити је што Србија осетила, нити је могла осетити — јер их није ни било.

1) *Byzantinische Zeitschrift* XIII (1904) стр. 192.

VII

ТУРСКА ВЛАДАВИНА У МАКЕДОНИЈИ

*Под турском владавином Бугари потпуно ишче-
вају. — Срби и под Турцима настављају интензиван
живот. — Македонци за време турске владавине
остају само Срби. — Значај самосталне Српске
Патријаршије по српски народ, под Турцима. —
Македонија саставни део Српске Патријаршије.*

Падом Македоније под турску власт, прекинута је веза између ње и српске државе. Сад је било врло угодно да Македонци докажу шта су. И они су доказали. За све време турске владавине у Македонији, они су остали Срби. Никаквих узрока није било, који би ишли на то, да их измене у корист Бугара. Бугарска је држава потпала под Турке, у једноме турскоме походу, 1393 године, пре коначнога пада Македоније. Бугарска, под турском владавином, потпуно ишчежава и, кроз векове, о њој нико не зна ништа, као да је није ни било. „Бугари под Турцима нису више постојали као нација, они су били само гомила индивидуа, подјармљених, потиштених и разорених до крајње беде. Само име народ (јазик) било је ишчезло и замењено речју *хора*, која означава масу, простаке, осуђене на рад и кулук“. Тако описује Бугаре, за време турске владавине, бугарски историк М. Дринов, Бугарин по народности, професор историје на универзитету у Харкову и први министар просвете обновљене Бугарске¹⁾ Је ли могла таква

---

1) *Периодическое Списание*, IV, стр. 4.

Бугарска учинити ма шта, да, за време турске владавине, бугаризира српски народ у Македонији?

Са Србима је био сасвим другојачи случај. Због тога српско осећање Македонаца никада није попустило. Српске државе, северно од Македоније, још су за дуго живеле после пада Македоније (Србија до 1459, Босна до 1463, Херцеговина до 1482, Зета до 1499). Докле год су трајале, Македонци су у њима гледали наду на ослобођење од Турака и на повратак стања, какво је било пре турског освајања. Начин на који су пропадале српске државе, пун је најлепших примера борбе и пожртвовања, који су испунили народну традицију Македонаца, исто толико, колико и традицију осталих српских земаља. Срби ни под Турцима не ишчезавају. Сва историја турског царства на Балканском Полуострвљу проткана је српским учешћем, у коме су Македонци потпуно у српској улози. Они су чувари свога српског народног осећања, српских цркава и манастира, српске културе и српских историјских традиција. Најзад, они су борци за ослобођење српског народа од Турака.

Под турском владавином, онај хришћански народ, који је имао своју црквену аутономију, имао је и националности и значаја. Хришћани без црквене аутономије били су безбојна турска раја, без националности и без икаквога значаја. Бугари под Турцима нису имали црквене аутономије. У исто време, кад су Турци подчинили њихову државу, укинули су и њихову аутономну патријаршију у Трнову и присајединили је Грчкој Патријаршији у Цариграду. То је један од главних разлога, што Бугари, ни у својој домовини, „под Турцима нису више постојали као нација“, већ само, као „гомила индивидуа“. Срби су и под Турцима имали црквену аутономију. Српска аутономна Патријаршија у Пећи, под којом је била и Македонија, била је у многоструком погледу настављач улоге српске државе. То је разлог, што је српски народ, свуда, па и у Македонији, очувао пуну српску националну свест.

Аутононе су цркве, под Турцима, имале огроман

значај. Оне су, у колико су год то турске злоупотребе допуштале, биле нека врста државе у држави. Оне су имале пуну слободу у верским и националним односима својих верних. Избор патријарха и других црквених старешина, у свакој аутономној хришћанској цркви, у Турској, био је слободан; само је потврда припадала Турцима, Патријарх је био највиша верска власт и врховни чувар националних интереса свога народа. Он је имао не само слободу вршења верских дужности, већ и чувања националне традиције, обичаја и институција, докле год нису били у супротности са турским државним интересима. Црквене су власти имале право суђења. Оне су не само расправљале сва верска питања и судиле свештеницима, већ су биле и прави грађански судови у свима предметима, који су потицали из црквених обреда. Цео круг брачних несугласица припадао је црквеним судовима. Чак и питање мираза, издржавања разведене жене, старање о деци разведених родитеља, спадало је у компетенцију ових судова. Ту је спадао и цео круг тестаментарног права, питања наслеђа, усиновљења и све друго, што је било у ма каквој вези са религијом. У компетенцију цркве спадала су и сва просветна питања; школа, писменост и литература биле су искључива привилегија црквених људи. Народ, који под Турцима није имао црквене аутономије, није могао имати ни своје културе. Црквене општине, којих је под Турцима било у сваком месту, биле су организације, у којима је народ имао права да се стара о својим религиозним и националним потребама. Преко њих су црквене старешине биле у вези са најширим народним деловима. Тако је од врха патријарховог престола до најсиромашнијег човека, све стајало у директној вези и било испуњено једним истим религиозним и националним осећањем.

Црквени поглавари били су највиши и најизразитији представници јединства и једнодушности свога народа. Као такви, они су били његови природни пуномоћници и заступници у односима према турској држави и њеним властима. Они су у име целог на-

рода правили са Турцима компромисе, протестовали противу неправде, залагали се за народне потребе и излагали се највећим опасностима. Нижи свештеници и народ били су им покорни, ишли за њима и свако своје дело везивали су за њих. Ако се градила црква, ако су сликане слике у црквама, ако се писала или преписивала књига, ако се зидала чесма, увек је записивано на њима, да је урађено за време тог и тог српског патријарха или епископа. Имена српских црквених поглавара на споменицима, који су постајали у њихово доба, изгледају као имена владалаца.

Тако је пространа била улога аутономних цркава, под Турцима. Такву је улогу имала и српска аутономна црква, под којом је, непрестано, била и Македонија

14

Лазаре, не неоресовно али
 иницијале на Пей. Војничарска
 Лазарева на Трпаво урне
 а оне 1860 - 870 год ое
 на Букурешта АДВОКАТ
 и Букурешта БЕНЕДИКТИНА
 Букурешта урне

МАКЕДОНИЈА ОД ГУБИТКА САМОСТАЛНОСТИ ДО
УКИДАЊА СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ
(1413—1459.)

Улога српске државе прелази на Српску Патријаршију. — Карактер Српске Патријаршије — Српско осећање међу свештеницима у Македонији. — Српско осећање у народу у Македонији — Македонци емигрирају само међу Србе. — Међу Србима се осећају као међу својим сународницима. — Улога Македонаца у српскоме народу.

Самосталност Македоније, као што смо видели, уништили су Турци потпуно, тек око 1413 године. Од како су Турци освојили Македонију од Срба, улогу српске државе у њој предузела је аутономна Српска Патријаршија, којој је седиште било у Пећи. Тек 1459 године, са пропашћу српске државе на Морави и Дунаву, Турци су укинули и Српску Патријаршију.

За све време трајања Српске Патријаршије, на њезиноме су престолу били патријарси Срби. На свима столицама, у њезиноме обиму, били су епископи Срби. Сви ови црквени људи, у свима српским земљама, па и у Македонији, само су настављали српску религијозну, културну и националну традицију старог српског државног живота. Они су, уз народну помоћ, подизали нове и обнављали старе цркве и манастире.¹⁾ У црквама и манастирима служила се служба Божја

¹⁾ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, бр. 254, 273; Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп и његова околина* стр. 84.

на истоме језику, на коме се служило и у време српскога царства. Црквени људи, једини књижевни представници овога времена, настављали су стару српску књижевну традицију, обнављајући и преписујући обилато наслеђе старе српске литературе. У Скопљу, Младом Нагоричину и другим местима налазимо српских књижевних споменика из тога доба.¹⁾ Колико је било јако српско осећање књижевних радника у Македонији, у ово време, видеће се само из једног примера. 1434 године, преписао је један калуђер из Скопља, у селу Витомирцима, близу Скопља, један „Апостол“. Датирајући свој рад, он вели да га је радио „седме године по смрти благочастивог деспота Стефана“ (Стефана, деспота Србије, сина Кнеза Лазара, 1389—1427) „у царству безбожног цара Мурата“.²⁾ Шта је могло побуђивати овог калуђера, да се, после пада Македоније, далеко од слободне српске државе, сећа српског владоаца и да његовом смрћу обележава време свога рада? Не даје ли он израза општем националном осећању Македонаца према српском владоцу?

Напоредо са српским осећањем црквених људи у Македонији иде и осећање масе народне. У „царству безбожног цара Мурата“ српскоме народу није било добро. Због тога су многи бежали из њега. Ово исељавање почиње још у првим данима турских освајања српских земаља, још од 1371 године, и наставља се, после тога, непрестано. До пропасти Бугарске, 1393 године, две су земље биле отворене за македонске емигранте: Бугарска и Србија. Одлучни је разлог, у оваквим приликама, да се бежи међу своје. У Бугарску из Македоније нико није отишао; сви беже само у Србију. Једна од првих познатих бегуница била је Јефимија, жена српског деспота Угљеше, који је, као што смо раније рекли, имао престоницу у Срезу. Вука Бранковића, сина Бранка Младеновића, господара од Охрида и околине, налазимо, после 1371

1) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 261, 313 итд.

2) *Ibidem* бр. 261.

године, такође у Србији, као господара Приштине, Трепче, Вучитрна, Звечана, Призрена и Скопља.¹⁾

Што вреди за ове истакнуте бегунце, исто вреди и за цео народ. И он је ишао само у Србију, или иначе међу Србе. После битке на Марици, 1371 године, велика множина обичних људи из Македоније, заједно са фамилијама и са покретном имовином отишла је у Србију. Неки су делови отишли у Црну Гору²⁾, неки у друге српске земље. По народном предању, претци данашњих бегова Љубовића, у Херцеговини, били су некада у држави краља Вукашина. Двојица од њих погинула су, заједно са Вукашином, у битци на Марици, 1371 године³⁾. По предању, које је забележио у селу Нови Град, у Островској Области, у Македонији (данас под Грчком), Г. Б. Милојевић, и које је имао доброту да ми саопшти, сељаци тога села избегли су испред Турака у Босну. Куд год су Македонци одлазили, они су сматрани за чисте Србе. Једна македонска емиграција из Кратова и околине која је отишла међу Србе у Дубровник, одмах је примљена за грађане дубровачке,⁴⁾ које право туђинцима Дубровчани никако нису давали. Потомци ових македонских исељеника, врло често, су се високо истицали и постајали понос српскога народа. У ово време доселили су се из Македоније у Дубровник претци Динка Златарића, једнога од највећих српских песника у Дубровнику.⁵⁾ Све је ово било још за време трајања бугарскога царства. Не може бити прост случај, да се правац емиграције из Македоније, поред слободне бугарске државе, одреди само ка Србији и ка српским земљама.

Овако, националним осећајем одређени, правац емиграције српскога народа из Македоније ка Србији

1) Љ. Ковачевић, *Вук Бранковић*, Београд 1888 године, стр. 15.

2) Г. С. Раковски, *Горски Пјетник*, Н. Сад 1857, стр. 267—268.

3) Љ. Ненадовић, *О Црногорцима*, Н. Сад 1889, стр. 20.

4) Ст. Новаковић, *Срби и Турци* стр. 184—185.

5) Р. Budmani, *Djela Dominika Zlatarića*, Zagreb 1899, стр. IX.

и српским земљама остао је и после пропасти бугарскога царства. Што је врло важно, то је да Бугари после пропасти Бугарске, не емигрирају у Србију нити у српске земље, већ одлазе поглавито у Румунију, а доцније, почевши од XVIII века, у Јужну Русију.¹⁾

На новоме земљишту, међу Србима, македонски су се емигранти осећали као у својој средини. За време турске владавине српски је народ морао емигрирати и из других српских земаља, на све стране, нарочито у Угарску. Емигранти из Македоније и осталих српских земаља, где год би се нашли, осећали су се као један народ. Имајући исти језик, исте обичаје, исту прошлост, исте историјске традиције и исте тежње у погледу чувања националности, они су, заједнички, склапали српске општине, зидали цркве, отварали школе и заједнички се опирали свакој опасности. Ову су појаву и Бугари већ одавно констатовали²⁾.

Неки су македонски емигранти, међу исељеним Србима, играли врло видну улогу. 1394 Године, после смрти српског краља Марка, његова браћа, Димитар и Андрејаш, напустише Македонију и одоше Србима у Дубровник. Дубровчани их приме врло срдечно и предаду им благо, за које нису ни знали, а које је њихов отац био предао Дубровчанима на чување. Из Дубровника одоше у Угарску, где је већ била маса српских емиграната и из Македоније и из других српских земаља. 1404 и 1407 године, у историјским се споменицима помиње Димитрије, као велики жупан Заранда и као краљевски заповедник града Вилагоша, у којима је било много српских емиграната³⁾.

*) Г. С. Раковски, *Горски Пјтник*, стр. 271; А. Н. Пипињ и В. Д. Спасовић, *Исторія Славянскихъ Литературъ* Спб. 1897, стр. 139.

*) Г. С. Раковски, један од највећих бугарских шовиниста, казује како су се Македонци, као емигранти у Срему и Јужној Угарској, називали Србима и Грцима (Г. С. Раковски, *Горски Пјтник*, стр. 267, 263).

*) Ст. Новаковић, *Срби и Турци*, стр. 247.

МАКЕДОНИЈА ОД УКИДАЊА ДО ОБНОВЕ
СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

(1459—1557)

Укидање Српске Патријаршије и присаједињење Охридској Архиепископији. — Охридска Архиепископија. — Њезин грчки карактер. — Словенско и српско свештенство у њој. — Штета по српски народ од укидања Српске Патријаршије. — Животна снага српскога народа. — Србизирање Охридске Архиепископије. — Тешке прилике српскога народа у ово доба. — Животарење српске литературе у Македонији. — Српско осећање свештенства у Македонији. — Српски историјски споменици називају Македонце Србима. — Страни историјски споменици исто тако.

1459 године укинули су Турци Српску Патријаршију и црквену управу над њеном територијом предали су самосталној Охридској Архиепископији.

Охридску Архиепископију засновао је још Свети Климент (умро 916), један од ученика Тхирила и Методија, који је из Моравске дошао у Македонију. Кад је основана имала је ранг Патријаршије. Како је њено заснивање било за време бугарске владавине у Македонији, она је названа Бугарском Патријаршијом. Званични назив охридског архиепископа био је „Патријарх (доцније Архиепископ) Јустинијане Приме и целе Бугарске“. Док су Бугари владали Македонијом, Охридска је Патријаршија била на челу бугарске цркве. Кад су Македонци истерали Бугаре из Македоније (969) она је остала самостална црква

државе Самуила и његових наследника. Кад је, 1018 године, византијски цар Василије II покорио Самуилову државу, респектовао је аутокефалну Охридску Патријаршију, одржао јој је дотадашња аутокефална права и утврдио јој је територију од Дунава до Тесалијских планина и Епира и до јадранске обале код Валоне,¹⁾ само ју је са степена патријаршије редуцирао на степен архиепископије, а дотадашњег њезиног патријарха Јована, Словеница из Дебра, свео од патријарха на архиепископа. Све до Јованове смрти (1037) одржао се словенски карактер ове самосталне Архиепископије. После његове смрти Охридска Архиепископија добија карактер грчке цркве. Византијски цар Михаило IV Пафлаголац одузе од народа и свештенства Охридске Архиепископије чак и право бирања архиепископа и пренесе га на византијске владаоце.

Од тога времена, па до друге половине XVIII века, кад је укинута Охридска Архиепископија, били су, са изузетком неколико Срба, сви њезини архиепископи — Грци. Ови су Грци понекад били и врло знаменити људи, као што су књижевници Теофилакт и Димитрије Хоматијан.²⁾ Службени језик њезиних архиепископа и епископа био је грчки.³⁾ Од 1018 до 1219 године, под Охридском су Архиепископијом биле и све српске земље, али је она, и поред тога, носила грчко обележје. Кад је, 1219 године, у Србији проглашена црквена самосталност, охридски је архиепископ уложио протест као грчки црквени поглавар. Грчки је карактер очувала Охридска Архиепископија и за време српске владавине у Македонији. И српски цар Душан јој је респектовао аутономију и сва права. Охридски архие-

1) С. Jireček, *Byzantinische Zeitschrift* XIII (1904) стр. 193.

2) С. Jireček, *Byzantinische Zeitschrift* XIII (1904) стр. 193.

3) Б. Прокић, *Први охридски архиепископ Јован (Глас Српске Краљевске Академије, књига LXXXVIII стр. 268, 284, 296);* Р. Поповић, *Serbian Macedonia*, London 1916, стр. 22.

пископ Никола је учествовао на Душановом крунисању за цара и узимао учешћа у српским државним саборима, онако исто као и други српски архиепископи и епископи. али се и даље називао „архијереј престола грчкога“.1) Грчки карактер Охридске Архиепископије очувао се и за време турске владавине.

Са Бугарима ова Архиепископија није имала никаквих веза од како су Бугари (969) истерани из Македоније. „Бугарски“, у титули охридског архиепископа, била је само једна избледела традиција, остатак, који се, као и сви остаци у титулама, одржао без значаја и без смисла.2) Назив „бугарски“ је остао у титули охридског архиепископа и кад је Охрид постао словенски, и кад је постао грчки, и кад је Архиепископија добила грчки карактер. Бугари су 1186 године добили своју самосталну Патријаршију у Трнову, у Бугарској, али се охридски архиепископ и даље називао архиепископ „целе Бугарске“. Он се тако називао и за време српске владавине, и за време турске владавине, и кад су на престолу Охридске Архиепископије седели као архиепископи Срби, и све док није укинута.

Кад говоримо о грчком карактеру Охридске Архиепископије, ми мислимо само на њезине врховне поглавице, на архиепископе и епископе. Просто свештенство њезино, оно, које је било у директној вези са народом и које је вршило религиозне обреде по парохијама, није било грчко, већ словенско, свуда, где је словенско становништво било компактно. Оно је било словенско одмах после доласка Словена у Македонију, још пре оснивања Охридске Патријаршије.3) Кад се међу Словенима у Македонији хришћанство раширило, и кад је Свети Климент, Словенин, засновао

1) К. Жиречек, *Историја Срба* III, 87; Б. Прокић, *Први охридски архиепископ Јован* стр. 279.

2) Византијски историк Н. Грегора, казује да је, пошто су Бугари истерани из Македоније, име бугарско остало у титули Охридске Архиепископије само као успомена. (N. Gregorae, *Histor.* 27, ed. Bonn).

3) С. Жиречек, *Gesch. d. Serben*, I, 174—175.

Охридску Архиепископију са словенским карактером, словенских је свештеника у њој било још више. За време грчке владавине у Македонији охридски су архиепископи гонили словенско свештенство и литературу, али нису имали успеха, јер су они налазили заштите у народу.¹⁾ У време српске владавине у Македонији, свештенство је у њој било српско. За време турске владавине оно је само наставак онога, што је било за време српске владавине. Многи записи и натписи из времена турске владавине, из непосредне близине Охридске Архиепископије, су на српском језику.²⁾

Охридској Архиепископији, са врховном управом грчком, а са простим свештенством српским, потчинили су Турци Српску Патријаршију, 1459 године.

Губитком Патријаршије српски је народ претрпео страشان пораз. Српски црквени поглавар, чувар националне свести и културе, није више постојао. Охридска архиепископија била је само пословни, самостални, религиозни центар са грчком културом. Националну политику, у ово време, она није водила. Она чак није представљала ни грчке националне тежње. Грчке националне интересе заступала је Грчка Патријаршија у Цариграду. Између њих двеју било је великих сукоба. Грчка Патријаршија у Цариграду мрзела је Охридску Архиепископију, исто толико, колико и Српску Патријаршију. Она је противу ње дотле интригирала,³⁾ докле није успела да је, 1767, Турци укину. Охридска је Архиепископија још мање била заштитник српских националних тежња. Српски је народ био њоме незадовољан. 1531 године један епископ, Србин по народности, покушао је да успостави Српску Патријаршију.

Изгубивши црквену самосталност, српски је на-

1) Б. Прокић, *Први охридски архиепископ Јован*, стр. 296.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 300, 461, 532 и т. д..

3) *Глас Српске Краљевске Академије* LVIII, стр. 282.

род био остао потпуно незаштићен, и само, благода-
рећи јачини своје моралне и животне снаге, он се одр-
жао у својој националној свести. Та је његова снага
била толико јака, да је, у ово тешко доба, успела чак
да помути грчко обележје Охридске Архиепископије.
Охридска је Архиепископија била и дотле у средини
српскога народа. Добивши под своју власт и тери-
торију Српске Патријаршије, она је управо била по-
плављена српским народом. Природна последица
тога било је то, да се у самоме врху Охридске Архие-
пископије почиње осећати јачи српски дах. Већ 1406
године, само седам година после укинућа Српске Па-
тријаршије наређује охридски архиепископ Марко
да се, „на српски језик“ препише „Законик Велике
(Архиепископске) Цркве“, кога, дотле, у Охриду није
било на српском, већ само на грчком, језику.¹⁾ Шта
ће охридском архиепископу „Законик Велике Цркве“
на српском језику, кад га има на грчком? После
тога се употреба српских књига у Охриду наставља.
1542 године, преведен је за охридског архиепископа
Прохора Канон из Дионисија Ареопажите, Јована Да-
маскина и других.²⁾ 1547 године, преписана је, по на-
редби архиепископа Прохора, књига „Дамаскин и
Григорије Палама“ за охридску цркву (Велика Црква
Прве Јустимоне.³⁾

Но то није све. Од овога доба, у титулама ох-
ридских архиепископа, налазимо и српско име. Већ
1466 године, назива се архиепископ Доротеј облада-
тељ „српске земље“ и „архиепископ... Срба“.⁴⁾ Исто
се тако потписују и други охридски архиепископи
после овог времена.⁵⁾ Даље, охридски архиепи-

1) Љ. Стојановић *Стари српски записи и натписи* I, бр. 328.

2) С. Јирећек, *Byzantinische Zeitschrift* XIII (1904) стр. 199.

3) Љ. Стојановић, *Стари српски записи* бр. 543.

4) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. VII стр. 177—178, књ. XLVII стр. 271.

5) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 547, 552 ит.д..

скопи знају коректно српски језик. 1548 године, бавио се охридски архиепископ Прохор у Јањеву, на Косову. Том приликом написао је својом руком, чистим српским књижевним језиком онога времена, на једном Тетрајеванђељу да је био у Јањеву и да је, том приликом, неки Петар Терзија поклонио то Јеванђеље цркви Светог Аранђела у Јањеву.¹⁾ Најзад, што је најважније, на самоме престолу Охридске Архиепископије налазимо као архиепископе Србе. Зна се позитивно за двојицу. Можда их је било и више. Први је Симеун, који је постао охридски архиепископ 1550, пошто је, пре тога, био српски митрополит у Рашкој, а други је синовац првог српског патријарха обновљене Српске Патријаршије. Он је постао охридски архиепископ 1574 године²⁾.

Тако је, у место заштите од стране Охридске Архиепископије, сам српски народ, својом сопственом снагом, стварао себи заштите. Тако се у Македонији ни за време, док је била укинута Српска Патријаршија, није прекидала српска национална традиција. У црквама, које је народ, у то доба, зидао, сликани су српски свеци, нарочито Свети Симеун (Стеван Немања) и Свети Сава (син Стевана Немање) први архиепископ Србије.³⁾

Турци су, у ово доба, били на врхунцу своје моћи. Обезглављени српски народ, без националног, црквеног и културног центра и без директиве, преживљавао је страшну судбину. Села запустела, цркве порушене, народ растеран у емиграције, поља обрасла у коров, то је слика српске земље овога времена. Литературе беше готово нестало. Само дубоко у планинама и заклонитим местима, ван турског саобраћаја, налазимо још бледе остатке њезине. У Македонији су у ово доба Срби створили само неколико значајних преписа, највише, црквених, књига, тек да се вера не заборави: 1515 године — један „Тропарник“ у Штипу; 1526 — један „Молитвеник“ у Кратову;

1) Ibidem, 547.

2) Р. Поповић, *Serbian Macedonia* стр. 27—28.

3) П. Кондаковъ, *Македонија* Спб. 1909, стр. 186.

1545 — један „Минеј“ у манастиру Слeпчe; 1547 год. — „Беседе Јована Златоустог“ у манастиру Светог Јована Претече и још неколико сличних ствари.¹⁾ Преписивачи су им Македонци.²⁾

То је све што је могао српски народ у ово време да учини. Али, ако то није било довољно да поправи зло стање српскога народа у Македонији, а оно је довољно да покаже његово српско осећање. Мршаве белешке, по књигама и рукописима овога времена, тужно, као из гроба, уздишу за славном српском прошлoшћу у Македонији. И ако лаконске, оне јасно показују српски дух у народа у Македонији. „О благоверни царе Стефане, где си сада!“ нариче један кратки запис, који је, у XVI веку, један калуђер манастира Трескавца, близу Прилепа, написао на окрајку једне оригиналне дипломе српског цара Стефана Душана.³⁾

Тако су Македонци овога времена изражавали своје српско осећање.

Српски писци овога времена, ма од куда били, сматрали су Македонију као српску земљу. Владислав Граматик, српски писац из друге половине XV века, сматра Македонију као српску. Говорећи о битци на Марици, вели да је, 1371, „српска војска из Македоније била до ногу потучена на реци, која се зове Марица“⁴⁾. У једној краткој историји о српским царевима, из 1503 године, помињу се Срби из Сереза⁵⁾. 11. фебруара 1515 године, спалили су Турци једног побожног младог Србина из Кратова због истрајности у вери. Српска црква огласила га је за свеца под именом Свети Ђорђе Кратовац. У биографији овога свеца, коју је написао његов земљак поп-

1) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 425, 455, 532, 546, 573, 5611.

2) „Родом из Дебра“, „из дебарског предела“ (Ibid бр. 546, 673), „поп Ралета из Штипа“ (бр. 425).

3) Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп*, стр. 89.

4) *Гласник Српског Ученог Друштва* књ. XXII, стр. 287.

5) Р. Ј. Šafarik, *Památky Drevního písmenictví Jiho-slovanuv*. Prag, 1873, стр. 55.

Пеја, каже се да је био Србин (од „корена српског“¹⁾) У ово је време постојала једна српска штампарија у Млецима. Њезин сопственик Виценц Вуковић, видећи зло стање српске литратуре, обраћа се једним писмом, 1546 године, свима знаменитим српским људима „Македоније, Србије, Босне, Српске Земље и осталим великим и малим кнезовима (старешинама), који пишу овим (српским) језиком“ да му пошљу „старе књиге, писане у српским земљама, да би их прештампао“²⁾

И страни озбиљни писци и познаваоци прилика на Балканском Полуострву, у ово време, сматрали су Македонију као српску земљу. Два монаха, по народности Грци, Комнен и Прокло написали су у XV веку историју о различитим господарима Епира. Између осталог, казују они како је Душанова полу-брата Симеуна збацио с владе Нићифор, његов шурак и послао у Костур. Симеун се ту настани, заузео неке градове и утврди се. „Њему су долазили многи Грци Срби и Арбанаси; из њих он састави војску, која је износила четири до пет хиљада. Војска ова прогласи га царем...“³⁾ Грчки историк Л. Халкокондила причајући о битци на Марици каже за краља Вукашина и Угљешу да су били „српске војводе“⁴⁾ Угарски историк Ант. Бонфини помињући Македонију на крају XV века, вели да се „назива Србијом“ *Macedoniam* („quam Serbia nunc appellat“)⁵⁾.

После укинућа Српске Патријаршије Македонија је остала *српска земља*, а народ у њој — *српски народ*.

1) *Гласник Српског Ученог Друштва* књ. XXI, стр. 115. — 11. фебруара 1915 године, у сред тешких ратних прилика, врло су свечано прославили Кратовци четиристотиниту годину од спаљивања Св. Ђорђа.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 534.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва* књ. XIV, стр. 238, §. 4.

4) *Laonici Chalcondylae Atheniensis Histor.* стр. 30, ed. Bonh.

5) *Ant. Bonfini rerum Hungaricarum dec. II lib. IX Vien-nae 1744*, стр. 248 а.

МАКЕДОНИЈА ОД ОБНАВЉАЊА ДО НОВОГ УКИДАЊА
СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ
(1557—1766)

Обнављање Српске Патријаршије. — Национални принцип мерило за границе обновљене Српске Патријаршије. — Организација цркве, подизање вере, литературе и националности у обиму Српске Патријаршије. — Појачана улога српских патријараха. — Њихове везе са страним државама. — Тешке прилике српског народа у Македонији. — Македонска изасланства у Русији моле за помоћ српским црквама. — Она се декларирају само као српска. — Емиграције српског народа. — Сви македонски емигранти свуда се називају само Србима. — Везе македонских емиграната са Србима у Македонији. — Емиграције у маси из Македоније у Аустрију под патријархом Арсенијем III. — Српско осећање македонских емиграната у Аустрији. — Улога Македонаца међу Србима у Аустрији. — Српски историјски споменица називају Македонце Србима. — Страни историјски споменици исто тако. — Укидање Српске Патријаршије. — Протест црногорског митрополита због овог злочина према српском народу у опште, иде се убрајају и Македонци.

Српски народ је остао без своје Патријаршије непуних сто година. У половини XVI века, један Србин из Херцеговине, кога су Турци још као дете

отели, одвели и потурчили, успе да дође до највишег положаја у турској царевини, — да постане велики везир. То је знаменити Мехмед Соколовић. На молбу свога брата Макарија, калуђера у манастиру Милешеву, у Херцеговини, а из сентименталних разлога према своме пореклу, изради Мехмед Соколовић, те се, 1557 године, обнови Српска Патријаршија, са старим седиштем у Пећи. Први патријарх обновљене Патријаршије, постаде његов брат Макарије (1557—1574).

Док се некадашња Српска Патријаршија протезала само донде, докле се протезала стара српска држава, дотле је, сад, обновљена, обухватила цео српски народ. Обнављајући Српску Патријаршију, Турцима је било мерило принцип народности. Нова је Патријаршија, према томе принципу захватила не само некадашњу Србију, већ и све друге земље турскога царства: Босну, Херцеговину, Далмацију, Славонију и све остале српске земље преко Саве и Дунава. И по томе што је некада била у саставу српске државе, и по принципу народности, Македонија припада Српској Патријаршији. Утисак, који је Македонија у ово доба чинила на Турке, био је такав, да је нису могли одвајати од других српских земаља. На свакоме кораку Турци су у Македонији виђали или гробове српских владалаца и властеле или њихове градове, дворове, цркве и манастире, мостове и друге грађевине, које су у вези са њиховим именима, или поља на којима су Срби бојеве водили, или, иначе, места, која је народна традиција везала за њих (Душанов Мост у Скопљу, Маркова Пећина у Демир Капији, Маркова Стопа и т.д.). У манастирима су калуђери још непрестано преписивали старе српске рукописе, држали школе и молили се Богу на српском језику. Маца народна је у својој традицији спомињала само српску прошлост и у своме животу вршила само српске обичаје. Кома су, дакле, могли Турци доделити Македонију, ако не Српској Патријаршији? Тетово, Скопље, Кратово, Злетово, Штип, Радови-

ште потпадоше под њу. Само јужни делови Македоније: Охрид, Битољ, Дебар и Прилеп остадоше под влашћу старе Охридске Архиепископије.¹

Обнављањем Патријаршије, српски народ је понова добио снаге и полета. Српски партијарси су унели грозничаво старање на подизању опале српске цркве и већ малаксалог српског народа. Ми не пишемо историју српских патријараха у обиму целога српског народа и не можемо улазити у сав њихов благотворни рад по српски народ. Ми се морамо ограничити само на оно, што је у вези са Македонијом.

Чим је нови патријарх примио на управу Српску Патријаршију, одмах је стао изводити организацију цркве у Македонији. Обновио је старе и установио нове епископије, настојао је око обнављања и зидања цркава и манастира и око јачања црквене литературе. Његови наследници иду ревносно његовим трагом. Патријарси и епископи обилазе епархије или шаљу своје ексархе да проуче стање цркава, манастира, свештеника и народа. Цркава бива у Македонији све више. Инвентар књижевних дела у Македонији постаје обилат.²) У писању књига патријарси претходе примером.³) Они „својом руком“ поклањају књиге црквама и манастирима у Македонији.⁴) Књижевни промет постаје врло јак. Већ око 1570 године, Скопље има српску књижару. У њој је стовариште српских књига, штампаних у српској штампарији у Млецима.⁵) Српске се књиге помињу у Македонији и изван тога.⁶) Од највиших српских црквених људи до простих сељака спроведено

1) Р. Роровић, *Serbian Macedonia*, стр. 16.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 5611, 5614, 5618, 812, 900, 2234, 692, 752, 1001.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII: „Живот цара Уроша од Патријарха Пајсија“.

4) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 441.

5) *Ibid.*, бр. 683.

6) *Ibid.*, бр. 1534.

је јединство и веза. У целој српском народу се осети бујнији национални и религиозни живот.

У обновљеној Патријаршији, улога српских патријараха постаје већа и значајнија, но што је раније била. Патријарси не остају само на неговању и чувању хришћанске религије и српског имена, већ иду много даље. Они почињу радити на организацији народне одбране противу Турака. Слично владицама Црне Горе, они постају нека врста српских владалаца у Турској. На њихову реч читаве српске области дижу устанке противу Турака, а у преговорима о миру, они представљају цео српски народ. Но улога српских патријараха не остаје само у границама Турског Царства. Она, у ово доба, иде и ван њих. Патријарси траже помоћи и ослободилаца српском народу у Русији, Шпанији, Млечима и Аустрији и на тај начин добијају међународни значај. Дворови и владе страних држава свуда признају српске патријархе за поглавице српског народа. Руски цареви воде са њима преписку; Шпанија, у својој акцији противу Турака, мора да се обрати на српског патријарха, ако жели да добије помоћ српског народа; аустријски цареви шаљу српским патријарсима посланице, са њима воде преговоре, њима дају привилегије за цео српски народ.

У свима овим делима српских патријараха, Македонци су недељива целина са осталим српским народом. Нарочито се у везама српских патријараха са Русијом и Аустријом истиче српски карактер Македоније.

Стање српског народа под Турцима било је непрестано врло тешко. Велики намети, отимања имовине, прогањања и уништавања читавих области биле су обичне ствари. Беда и сиротиња притискивали су српски народ са свих страна. „О, ух, ух нама од Агарана у ово време!“, уздише у једном запису један српски калуђер манастира Леснова у Македонији.¹ Ослабљени српски народ је са тешком муком успевао

¹) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 2922.

да обнавља своје цркве и манастире и да их снабдева потребама. То је био разлог те српски патријарси дођоше на мисао да се обрате за помоћ својој једноверној и једнородној браћи, Русима. Са њиховим препорукама и благословом одилазе изасланства у православу Русију и отуда се враћају са обилатим прилозима. Македонија ни ту не прави изузетак. И из ње су, исто онако као и из других српских земаља, ишла изасланства у Русију да скупе милостињу за своје цркве и манастире.

У овим везама Македоније са Русијом врло се јасно истиче њезин српски карактер. Сва изасланства из Македоније у Русији су се исказивала као *српска*. Прво изасланство из Македоније у Русију било је већ 1585 године. Тада је отпутовао у Русију кратовски митрополит Висарион у пратњи игумана манастира Осогова и једног јеромонаха. Циљ њиховог пута је био да моле за милостињу да се обнови манастир Осогово, „који је некада подигао велики војвода *српски* Константин Дејановић.“¹⁾ 1641 године, отишао је у Русију, ради милостиње, скопљански митрополит Симеон, који се тамо потписује „*српске* земље Симеон митрополит.“²⁾ 1666 године, слао је молбу рускоме цару кратовски митрополит Ананије, да помогне манастир Лесново, „који је подигао стари и покојни цар Стефан, који је раније царовао у *српској* земљи.“³⁾ 1687 године, предао је руским царевима Петру и Јовану Алексијевићима молбу „Јеф-тимије, милошћу Божјом, православни митрополит *српске* земље скопљанске цркве“, у којој моли да се помогне српска скопљанска митрополија.⁴⁾ 1688 године, дошли су у Русију калуђери из „српске зем-

¹⁾ Глас Српске Краљевске Академије, књ. LVIII, стр. 222—224; Споменик Срп. Краљ. Академије, књ. XXXIX, стр. 38—39.

²⁾ Споменик Српске Краљ. Академије, књ. XXXVIII, стр. 60; Глас Српске Краљ. Академије, LVIII, стр. 228

³⁾ Глас Српске Краљ. Академије, књ. LVIII, стр. 261; Споменик XXXVIII, стр. 66.

⁴⁾ Споменик, књ. XXXVIII, стр. 71.

ље“, из скопљанског манастира Светог Јована Претече.¹⁾

Не треба мислити да су се ова изасланства казивала као српска само због тога, што су била из области Српске Патријаршије. На против, она су то чинила, јер је било непоколебљиво уверење да је цела Македонија српска земља. Тако су се исказивала изасланства и из оних области, које су биле изван Српске Патријаршије, из области Охридске Архиепископије. И тамо је српски народ био у истој беди, као и под Српском Патријаршијом, и отуда су ишла изасланства за помоћ у Русију, па су се и она јављала само као *српска*. 1625 године, дошао је у Русију, ради милостиње, гребенски митрополит Сергије, из најјужнијег краја Македоније. Он је тамо рекао „да је посвећен за гребенског митрополита од охридског архиепископа Нектарија у *српској земљи*.“²⁾ 1628 године, дошао је у Русију епископ Калиник. Он је рекао „да је из области солунске, која је у *Србији*.“³⁾ 1634 године, дошао је у Русију охридски архиепископ Аврам са својом пратњом. Кад су их запитали ко су, одговорили су да су „православне вере, из *српске земље*, из града Охрида.“⁴⁾ 1643 године, бавио се у Русији архимандрит манастира Кременца Герман, који је рекао да је „из *српске земље*, из града Костура.“⁵⁾ 1648 године, био је у Русији „*Србин* Димитрије Николајев“ из Костура.⁶⁾ 1704 године, дође у Русију из Македоније „*Србин* Братан Иванов“⁷⁾. 1706 године, дошао је у Русију, ради милостиње, да се доврши црква Св. Димитрија, неки Димитрије Петров, који се потписивао „из *српске земље*, Охридске Епархије“, из града Крчаве (Кичево). У рускоме

1) Глас, књ. LX, стр. 156.

2) *Сношенія Россій съ востокомъ по дѣламъ церковнымъ* II. Слб. 1860, стр. 29.

3) *Ibid.*, 62.

4) В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Маке нији*, Београд 1904, стр. 18.

5) *Сношенія Россій съ востокомъ*, стр. 338.

6) В. Ђерић, *О српском имену*, ств. 17.

7) *Ibid.*, стр. 27.

документу о овоме Димитрију стоји записано да је „Србин Димитрије Петров“, при поласку у „српску земљу“, добио дар.¹⁾

Због злого стања под Турцима, емигрирање српскога народа, и у ово време, се наставља. И из Македоније велики број српскога народа бежи на све стране. Ма куда одлазили, Македонци се свуда јављају као Срби. И то је драгоцен прилог за српски национални карактер Македонаца. 1580 године, налазимо у Крајови, у Румунији, „протопопа Јована, Србина, из места Кратова“, како сам себе назива у једном свом рукопису.²⁾ Због турских гоњења, која више није могао подносити, дошао је, 1641 године, у Русију, да се у њој стално настани скопљански митрополит Симеун. Он о себи каже, да је из „српске земље, града Скопља.“ Са њиме су један јеромонах и тројица слугу.³⁾ 1651 године, због турских гоњења, побегао је у Русију кратовски митрополит Михаило са архимандритом Дионисијем и ђаконима Дамаскином и Никодимом. У писму рускоме цару, каже Митрополит Михаило да су му „родитељи и прародитељи кнезови српске земље, града Кратова.“⁴⁾ 1687 године, дошао је у Русију „смерни Јефтимије, милошћу Божјом, православни митрополит српске земље, скопљанске цркве“, са намером да у њој остане, јер му је митрополија у злом стању, а турска се насиља не могу даље подносити. Са њим су дошли јеромонах Антиноген, ђакон Антоније и старац Марко.⁵⁾ 1688 године, дошли су у Русију из „српске земље“, из скопљанског манастира Светог Јована Претече, јеромонах Петроније и ђакон Јосиф, да се у њој настане, јер им је манастир остао п уст од турске војске.⁶⁾

1) Ibid., стр. 23.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр.

752.

3) *Глас Српске Краљевске Академије*, књ. LVIII, стр. 229.

4) Ibid., стр. 233. Овај се митрополит потписивао „Митрополит бањски, кратовски, штипски и радмирски“ (Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 1494, 1547).

5) *Глас Српске Краљевске Академије*, LX, стр. 155.

6) Ibid., стр. 156.

Ови македонски емигранти, и ако су живели далеко од своје земље, нису заборављали да су Срби. Они су свуда ревносно радили у корист свога народа и његове цркве, у Македонији, и, иначе, ван ње. Као емигрант у Русији, „Михаило, митрополит бањски, кратовеки и штипски“ слао је отуда, 1653 године, Српској Патријаршији у Пећи црквене књиге. На једном очуваном „Псалтиру“ записао је митрополит Михаило, да га „шаље у Српску Патријаршију у Пећи, где почивају кости наших светих отаца: Арсенија, Евстатија и Никодима (бивших српских патријараха)“.¹⁾ 1660 године, исти митрополит Михаило моли рускога цара за помоћ српском манастиру Леснову, у Македонији, „који је творевина српског цара Стефана.“²⁾ Српски народ, који је остао на своме огњишту, сматрао је српске емигранте као своје природне представнике и пуномоћнике на страни. Због тога им се обраћао, у свакој прилици, за помоћ и посредовање. 1653 године обратили су се калуђери српског манастира Хиландара у Атонској Гори митрополиту Михаилу за посредовање, да њихов манастир добије помоћи.³⁾

Сем ових појединих емиграција, и емиграције Македонаца у маси показују само српски карактер. Главни је правац српских емиграција у маси, и сад, према северу, у земље под бившом Аустријом. Тамо је, још од турске инвазије, велика множина српских емиграната. Тамо су и они из Македоније. У ово су доба емиграције у маси поглавито у вези са политичким радом српских патријараха. Било да је по позиву патријарха дизао устанке, било да је пристајао уз коју страну државу у борби противу Турака, компромитовани српски народ није више могао остати под Турцима, већ је морао бежати. У Пешти, Коморану и свуда редом у Угарској налазимо, у ово доба, многе емигранте из Македоније. 1667 године, дао

1) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 1500.

2) *Споменик Срп. Краљ. Академије XXXVIII*, стр. 64.

3) *Ibid.*, стр. 62.

је аустријски цар Леополд I неке привилегије Србима и Грцима, који су се населили у Горњој Угарској, а који су понајвише били из Македоније (*praesertim autem ex Macedonia advenientium*).¹⁾

Највећа српска емиграција у Аустрију била је 1690 године. У њој се особито истиче политичка моћ и улога српског патријарха.

После неуспеха под Бечом, 1683 године, Турска почиње бивати потискивана према југу. Аустријски успеси пробудили су и у српском народу наду на ослобођење од Турака. После турског пораза на Мохачу 1687 године, у српском народу отпочињу прави устанци за ослобођење. На челу српске цркве био је тада патријарх Арсеније III Чарнојевић. Желећи се користити српским нерасположењем противу Турака, Аустрија ступи у везу са њим, обећавајући му помоћ ради ослобођења српског народа од Турака. На патријархов позив народ устаде на Турке и поможе аустријску војску да уђе дубоко у српске земље. Међутим, 1690 године, Турци успеју да разбију Аустријанце. Патријарх, истакнути устаници и огромне масе народа, око 40.000 породица, нису смели дочекати турску инвазију, већ се повуку заједно са аустријском војском. Турци освоје све српске земље до Саве и Дунава, и српски бегунци морадоше остати у Аустрији. Нарочитим декретима, издатим патријарху, загарантовао је аустријски цар Леополд I политичка и религиозна права пресељеном српском народу.

Ова „велика сеоба“, како се назива у српској историји, била је од силног значаја по српски народ. Читаве покрајине Босне, Херцеговине, Црне Горе, Србије и Македоније, чак „до самога Солуна“²⁾ остале су пуне. Народна традиција у Македонији још и данас памти страховиту опустелост села у ово доба.³⁾

1) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. LXVII, стр. 128, 131.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 2015.

3) Срп. Краљ. Академија, *Насеља Српских Земаља*, књ. III, стр. 453.

Само у Будиму било је у ово време досељеника из целе Македоније: Ђира Крајић из Скопља, Стојан Јосиповић из Прилепа, Вељко Поповић и јеромонах Григорије из Кратова, Дима Апостоловић, Данило Димић и Кузман Димић из Солуна, Исак Бојковић (не зна се из кога је места) и тако даље.¹⁾

Сви ови емигранти, ма одакле били, у Аустрији су се осећали као делови једнога народа. Македонци се не само нису издвајали као нешто друго, већ су се често истицали врло високо и били поглавари и представници целог српског народа. Кад је, у октобру, 1689 године, Аустрија из политичких разлога затворила вођу српскога народа Ђорђа Бранковића, целокупни српски народ у Аустрији изабрао је на његово место за свога подвојводу (*vice ductor nationis Sербicae*) Македонца, пореклом из Битоља, Јована Манастирлију. Њега је и цар Леополд I, 11. априла 1691 године, утврдио у томе положају.²⁾ Дошавши на чело српскога народа, Манастирлија је водио српски народ противу Турака, располагао његовом судбином и оставио најлепше успомене. Потомци Јована Манастирлије били су врло истакнути људи у српском народу у Аустрији. Неки су од њих из поштовања сахрањени у српским манастирима.³⁾ И друге важне положаје међу Србима у Аустрији заузимали су Македонци. 1696 године, био је српски владика у Мохачкој Епархији Јефрем Јанковић-Тетовац.⁴⁾ Најзад неки од потомака ових македонских емиграната истакли су се у српском народу, у кул-

1) Г. Витковић, *Споменици из будимског и пеиштанског архива* (*Гласник Срп. Ученог Друштва*, II одељење, књ. III, стр. 228—255); Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* бр. 2296.

2) *Nos electum a mentionata communitate Raeciana vice directorem Joannem Monasterly ad demissam eiusdem gentis instantiam benigne confirmasse.* (*Гласник Срп. Ученог Друшт.* књ. LXVII, стр. 140).

3) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 2968, 3343, 5287.

4) Д. Руварац, *Владика Јегарски Јефрем Бањанин*, Сремски Карловци 1904 године, стр. 20.

турном погледу, до најугледнијих положаја. Претци Бранка Радичевића, оснивача српске модерне поезије, пореклом су из околине Скопља.

Српски књижевни споменици из овога времена говоре о Македонији као о српској земљи. Српски патријарх Пајсај, из прве половине XVII века, пишући живот српског цара Уроша казује, како су Турци, освојивши Једрене, „покушали да уђу у *српску земљу* (Македонију) и да су им се ставили на супрот Угљеша и Вукашин са *српском војском* (из Македоније).¹⁾ — У једном рукопису сачуван је запис из 1625 године, у коме стоји да је гребенски митрополит Сергије посвећен у то звање од Нектарија, охридског архиепископа у *српској земљи*.²⁾ — 1654 године, ишао је из Русије у Јерусалим кратовски митрополит Михаило. Он казује како је, преко Пољске, Румуније и *српске земље* стигао у Атонску Гору. Исто тако у повратку каже да је, од Атона, преко *српске земље*, Румуније и Пољске дошао у Русију. Српска земља која се додирује са Атоном, може бити само Македонија. — У запису на једној књизи, која се чува у Тројичкој Сергијевској Лаври, код Москве, из 1659 године, стоји да је тада исти митрополит Михаило „од *српске земље*, града Кратова“ рукоположио неке кандидате за свештенике и ђаконе. — Овај исти митрополит Михаило, пошто се много година задржао у Русији, најзад изјави да жели да се врати, у своју *српску земљу*, у свој Лесновски Манастир“.³⁾ — 1682 године, ишао је српски патријарх Арсеније III Чарнојевић у Јерусалим. Пролазећи кроз Македонију (Скопље, Младо Нагоричино, Паланка, Дупница и Самоков) свуда је од владика, свештеника и народа дочекиван и гошћен. Многи су му се придружили и пошли с њим. У своме дневнику патријарх, изриком

1) Глансик Срп. Ученог Друштва, књ. XXII, стр. 222.

2) Сношенія Россій съ востокомъ по дѣламъ церковнимъ II, стр. 29.

3) Глас Срп. Краљ. Академије, књ. LVIII, стр. 233, 254, 258, 259; Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 1563, 1568.

помиње како је у селу Сестрими, дан хода од Самокова према Татар-Пазарцику, „кир Раја, Србин, учинио у своме дому велику гозбу, позвао све хаџије и угостио их“. Тек од Татар-Пазарџика помиње патријарх Бугаре, међу којима није више гост, већ се бугарски трговци отимају, ко ће им што скупље продати.¹⁾ — У једноме запису из краја XVII века, казује се како су Аустријанци 1683 године, отели од Турака „српску земљу до Скопља и Софије“.²⁾ У једном „Летопису“ из 1712 године, спомињу се православни митрополити у „српској земљи“. Међу њима су и митрополити скопљански и кратовски.³⁾ — Црногорски митрополит Василије Петровић у својој „Историји Црне Горе“, која је штампана у Москви, 1754 године, у број тадашњих српских архијереја (число архијереи сербскихъ) наводи између осталих и штипског, ђустендилског и скопског.⁴⁾ — 1778 године, преписао је један калуђер манастира Хиландара једну историју о Скендер-бегу са старог рукописа. У тој се историји Македонија, на много места, зове српска земља, а њени становници Срби. За градове Дебар и Свети Град каже се ту да у њима живе Срби. православне вере, и Латини и Арбанаси католичке вере“.⁵⁾ У једном Летопису из XVII века казује се како су у XIV веку била „три српска краља: у Призрену Лазар, у Босни Стефан Твртко, у Прилипу Марко Вукашинов“.⁶⁾

И страни споменици овога времена говоре о Македонији као о српској земљи. На карти талијанског географа Giac. Gastaldi од 1566 године, Србија обухвата Скопље и области око њега. На многим картама званичног географа млетачке републике V. Coronelli-a, од 1692 године, Србија се простире преко

1) Гласник Српског Ученог Друштва, књ. XXXIII, стр.

2) Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, бр. 5304.

3) Споменик Срп. Краљ. Академије, књ. III, стр. 108.

4) Василиј Петровић, Историја Черной Горы, Москва, 1754, стр. 40.

5) Глас Срп. Краљ. Академије, књ. XXII, стр. 15—18.

6) С. Ристић, Дечански споменици, Београд, 1864, стр. 7.

Скопља. Код Скопља је скоро редовно записано: „Главна варош у Србији“ (Metropoli della Servia). На многим картама XVII века, које су радили „краљевски географи“, Србија захвата и сву околину Скопља. Такве границе има Србија и на картама F. de Wit-a, на картама Влаеи-ових и Н. Moll-ових атласа и на многим другим из друге полловине XVII века. На многобројним картама чувених атласа Joh. Vart. Homann-a из прве половине XVIII века у Србију се рачуна скопљански, кратовски и ђустендилски крај. Тако је на многим другим картама.¹⁾

Још боље него из карата, види се српски карактер Македоније из рукописа и књига, које су постале на страним језицима. У једном румунском рукопису из почетка XVII века, описује се битка на Марици, па се каже да је „султан Мурат пошао са Турцима на Угљешу и Вукашина, да су они скупили велику српску војску (у Македонији), и примили борбу...“²⁾— Руски цареви, чинећи милостињу српским црквама и манастирима у Македонији, редовно их позивају српским, а Македонију српском земљом. 1 августа 1641 године, руски цар Михаило Теодоровић, дајући прилог Српској Патријаршији, преко скопљанског митрополита Симеона, назива га митрополитом „српске земље, града Скопља“.³⁾ — У руским дворским споменицима записано је да је, 1652 године, кратовски „српски митрополит Михаило“ био двапут на ручку код цара.⁴⁾ — У грамоти манастиру Леснову од 31 октобра 1660 године, руски цар Алексије Михаиловић назива истог кратовског митрополита „српске земље митрополит Михаило“.⁵⁾ — Руска царица Јелисавета, у својим писмима, редовно назива Македо-

1) Ј. Цвијић, *Основи за Географију и Геологију Македоније и Старе Србије* I, стр. 43.

2) В. Григоровић. *О Србији въ ея отношеніяхъ къ соседнымъ державамъ*, стр. 17.

3) *Споменик, Српске Краљевске Академије*, књ. XXXVIII, стр. 60.

4) И. Срезњевскій, *Филологическія наблюденія* А. Х. Востокова 1865, стр. 184.

5) *Споменик*, XXXVIII, стр. 65.

нију српском земљом. У својим посланицама, 1744, 1754, 1758, 1766 године, она се обраћа „благородној и поштеној господи из српских земаља: Македоније, Скандерије (Албаније) Црне Горе, Приморја...“¹⁾ — 1685 године, католички бискуп у Скопљу пишући о Србији, вели да је Скопље „главни град Србије“. (Scopia... metropoli della Serbia). Затим спомиње у Скопљу куће католичке, мухамеданске и православне. Међу православним помиње само „српске и грчке куће“ (case grecke e serviane.²⁾ Најзад и Петар Богдани-Бакшић, родом из Ћипровца, у Бугарској, католички бискуп у Софији, пише, 1650 године, писмо једноме кардиналу о своме рођаку Андрији Богдани и препоручује га за охридског католичког арцибискупа. Он ту вели да је његов рођак „предложен за охридску арцибискупију горе у Србији“ (proposto per l' Arcivescovato d' Ocrida su in confini della Servia“.³⁾ Петар Богдани се, као скопљански архиепископ, назива „архиепископ од Скопља и администратор целе Србије.“⁴⁾ Исто се тако називао и његов стриц Андрија Богдани.⁵⁾

За све време, дакле, трајања Српске Патријаршије српски карактер Македоније није био ничим ни помућен, ни ослабљен.

1) С. Милутиновић, *Историја Црне Горе*, 1835, стр. 76, 77, 83, 85.

2) А. Theiner, *Vetera monumeta Slavorum Meridionalium*, II, 1875, стр. 220.

3) *Starine Jugoslovenske Akademije*, књ. XXV, стр. 172.

4) *Cuneus prophetarum de Christo salvamine mundi... a Petro Bogdano... nunc archiepiscopo Scuporum ac totius regni Serviae administratore*. Patavii, 1685. У тој је књизи, у почетку, једна ода на тадашњем српском језику, посвећена „Pre svitlomu i vele ciastnomu Gospodinu, Gospodinu Petru Bogdanu, arcibiscupu skopskomu i vladastva serpskoga poglavici duhovnomu“. Исто се тако Петар Богдани назива и на талијанском језику: „Pietro Bogdano, arcivescovo di Scopia et administratore di tuto il Regno di Servia.“ (P. Bogdani, *L'infalibile verità de la cattolica fide... Venetia 1691.*)

5) „Andreas Bogdanus, iam archiepsicopus Scuporum et administrator totius regni Serviae“ (*Cuneus prophetarum... на првим непагинираним листовима*).

1766 године, Турци понова укинуше Српску Патријаршију, а њезине територије предадоше на управу Грчкој Патријаршији у Цариграду. Њезино укидање било је страشان пораз за српски народ. Српске владике беху збачене са својих достојанстава, протерани, или послати на заточења. На њихова места беху постављени грчки епископи. Српски народ оста обезглављен, српска култура изгуби заштиту, а хришћанско богослужење поче се вршити на грчком језику. Ова несрећа дубоко је потресла и онај део српскога народа, који је био изван Турске Царевине. Сава Петровић, митрополит Црне Горе, као представник слободног дела српскога народа, уложио је у Русији протест и молио да се овај ужасан злочин против Срба у Турској поправи. У писму московском митрополиту Платону, од 26 фебруара 1767 године, говори он о „*српском народу* који се налази под тешким и несносним јармом ропства турскога“ и о српским епископима „*самоковском, скопљанском, штипском, новопазарском, нишком, ужичком, београдском, херцеговачком*“, који су „*сви изгнани и лишени својих престола и скитају се... а други су заточени на различитим местима, и ни једна епархија нема свога природнога епископа Србина...*“, а на њихова места су доведени Грци...“ За тим моли да се „*подигну пали српски епископи*“ и да се „*ослободи од Грка престо Српске Пећске Патријаршије*“, што ће „*обрадовати све српске епископе и цео српски народ.*“¹⁾

И у овоме епилогу самосталној Српској Патријаршији, црногорски митрополит не одваја српске епископије у Македонији од других српских епископија. Све су оне подједнако *српске* и за све тражи „*природне епископе Србе*“.

---

¹⁾ *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII, стр. 357—359.

VIII.

МАКЕДОНИЈА И БОРБА СРПСКОГА НАРОДА ЗА ОСЛОБОЂЕЊЕ

Српско осећање Македонаца после укидања Српске Патријаршије. — Зло стање Македоније после укидања Српске Патријаршије. — Симпатије српскога народа за Македонију. — Македонске тежње за ослобођење српскога народа од Турака. — Учешће Македонаца у турско-аустриском рату (1788—1791) ради ослобођења српскога народа од Турака. — Учешће Македонаца у српским устанцима под Кара-Ђорђе и Милошем Обреновићем, у почетку XIX века. — Морална помоћ Србији од стране Македонаца. — Македонска народна поезија прославља борбу српскога народа противу Турака.

Осећање јединства између Македонаца и других делова српскога народа није се угасило ни после пропасти Српске Патријаршије.

Сви Срби, изван Македоније, и даље су сматрали Македонију као своју земљу. Македонија беше у страшном стању. Остављена на милост и немилост грчких епископа, она беше погубила све своје школе. Цркве и манастири беху јој у грчким рукама, или запустели. Словенска служба беше готово угашена. Српски калуђери из манастира, у којима се мање осећао грчки утицај, сматрали су, у ово доба, за националну дужност да учине, колико могу, на подизању

српске просвете и религије у Македонији. 1780 године, дошао је из Старе Србије, из манастира Дечана калуђер Теофил у манастир Светог Аранђела у Скопској Црној Гори, те отворио школу, и ту учио младиће писмености и спремао кандидате за свештенике.¹⁾ 1805 године, дошао је јеромонах манастира Дечана, Теодосије, у запустели српски манастир Лесново у Македонији и, уз помоћ народа из околине, успео да га обнови и настави угашену словенску литургију у њему.²⁾ Исте године налазимо у Тетову „јеромонаха Мојсеја Дечанца“.³⁾

Обратно Македонци су долазили у српске крајеве као у своје, да се уче књизи. На разлику између њих и осталих Срба нико, никад, није помишљао. Хаџи-Захарија последњи Србин као рашко-призренски митрополит (1818—1830), био је родом из села Винца (Срез Жеглиговски, Округ Кумановски). Он је био васпитник, а затим архимандрит, манастира Дечана.⁴⁾

Но ни они Срби, који нису били калуђери, нису издвајали Македонце од себе. Црногорски гувернатор, Иван Радоњић, пишући руској царици, 1789 године, овако отпочиње своје писмо: „Сад ми сви Срби из Црне Горе, Херцеговине... Арбаније, Маћедоније... молимо...“⁵⁾.

Али много јаче од ових братских симпатија изражавају, у ово доба, српско осећање сами Македонци. Они су га изражавали на најочевиднији начин, најкрупнијим жртвама, а то је учешћем у борби, коју је српски народ предузео за ослобођење од Турака. Центар те борбе није могао бити у Македонији. Македонија се није додиривала ни са једном страном државом, из које би се могла снабдевати потребама за

1) С. Томић, *Насеља Српске Земље*, књ. III, стр. 509.

2) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 3822.

3) *Ibidem* бр. 3828.

4) И. С. Јастребов, *Подаци за историју српске цркве* стр. 75; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 759.

5) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. LXXII, стр. 297.

борбу. Борба за ослобођење српскога народа започета је далеко од ње, у Београдском Пашалуку, онде где је било ослонца на слободну Европу. Борба противу Турака, одмах у почетку, схваћена је као опште дело српскога народа, као заматак будуће, опште, слободе. У њу су појурили сви Срби, из свију земаља. У њој су и Македонци.

Већ у бојевима, које је на крају XVII века, на позив српског патријарха, водио српски народ, видели смо и Македонце. Побеђени, они заједно са осталим Србима беже, у масама, у Аустрију, и тамо, као што смо видели, појачавају број српских емиграната. У новим борбама противу Турака улога се Македонаца још јаче истиче.

Кад је, 1788 године, заратила Аустрија противу Турака, позвала је и српски народ да је помогне. У накнаду за помоћ, она му је обећавала: ослобођење од Турака и бољу судбину. Жељне слободе, непрегледне гомиле српскога народа ступиле су под аустријске заставе као добровољци. Истакнуте добровољце произвела је Аустрија за официре и ставила их на чело српских добровољаца. Њихова листа, узета понајвише из бечких архива, показује сразмеру учасника из појединих српских области. Вођа српскога народа, које је Аустрија произвела за официре, било је: из Србије 16, из Босне 2, Хрватске 9, Срема са Славонијом 38, Бачке 1, Баната 1, Старе Србије 1, Македоније 8. Ова последња деветорица били су: капетани: Влајко Стојановић из Леунова (Округ Тетовски), Дели Ђорђе Николајевић из Белих Вода (Округ Прилепски), Петар Новаковић — Чардаклија из Леунова; потпоручници: Трифун Танасевић из Дебра, Вучко Чикић из Маврова, Трифун Трпковић из Дебра.¹⁾ Ови борци за слободу српскога народа, из краја XVIII века, јасан су доказ српскога осећања Македоније онога времена.

1) Драг. М Павловић, *Србија за време последњег аустротурског рата (1788—1791 године)*, Београд 1910 стр. 143; Лазар Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског Устанка I*, Београд 1899 стр. 141.

Исто тако очито показује српско осећање Македонаца и њихово учешће у борби противу Турака, која је отпочета на земљишту Србије, у почетку XIX века. Српски устанци противу Турака у почетку XIX века били су догађаји од пресудног значаја по српски народ. Они су схваћени од Срба као васкрсење, као отварање новог, слободног, националног, периода српске историје. Због тога није остало ниједног краја српске земље, који није пожурio да се стави у службу било српским устаницима било васкрслој Србији. Од последњег сељака, чобанина, до првих људи — књижевника, песника и философа, сви су уз српске устанике. Неки ступају у редове бораца, неки помажу морално. Ту су и Македонци. И они помажу свим, чиме најбоље могу. Многи борци из Македоније ушли су дубоко у историју српског устанка противу Турака. Поменућемо само најважније:

Вучко Чикић из Маврова. У аустријско-турском рату био је официр. После рата није смео прелазити у своју домовину, која је била под Турцима, већ се настанио у Срему и уживао аустријску пензију. Чим је букнуо устанак у Србији, 1804 године, жртвовао је пензију и миран живот, дошао је у Србију и ступио у ред бораца. Као командант војске, која је Турцима давала отпора са југа, он је основао чувено српско утврђење, Делиград. У одбрани Делиграда Чикић је славно погинуо, 3 априла 1808 године. Сахрањен је у манастиру Светом Роману, близу Делиграда.¹⁾ После њега прелузео је команду на Делиграду његов брат

Кузман Чикић, такође из Маврова. И он је био аустријски добровољачки официр. И он је у Срему становао и уживао аустријску пензију. И он ју је напустио и заједно с братом дошао у Србију. И он се храбро борио за њено ослобођење од Турака.²⁾

Јанко Поповић, родом из Охрида. Дошао је у

1) М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српском народу* стр. 168.

2) Л. Арсенијевић-Баталака, *Историја Српског Устанка* I, стр. 4, 5, 59, 141.

Србију пред српски устанак. Мрзећи на Турке, он је и пре устанка радио противу њих. Чим је избио устанак, ступио је у ред бораца. Одликујући се у борбама, он је брзо постао војвода и једна од најважнијих личности српскога устанка. Његова храброст и умешност нарочито су се истакле у борбама на Мишару, Београду и Бјелини. Умро је 1833 и сахрањен у манастиру Раваници у Србији.¹⁾

Марко Крстић, родом из Белице. И он је дошао у Србију пре устанка. Чим је избио устанак, ступио је у добровољце. Био је под непосредном командом Кара-Ђорђа. Одликујући се у свима бојевима, био је запажен од Кара-Ђорђа и брзо је постао самосталан војвода. У другом устанку, под Милошем Обреновићем, 1815 године, био је један од најважнијих војсковођа. Залажући се лично, у другом је устанку био опасно рањен. Умро је у Шапцу 1822 године.²⁾

Ђорђе Загла, родом из Блаца. Дошао је у Србију са три брата, пошто је устанак на Турке већ био отпочео, и одмах је ступио у борце. Ускоро је постао први војнички старешина у Смедереву, под командом војводе Вујице Вулићевића. Био је особито храбар и одушевљен борац. Рањен је много пута, неколико пута врло опасно. Умро је у Београду 1847.³⁾

Врета Коларац, родом из Македоније (не зна се тачно место из кога је). Као храбар добровољац постао је у Кара-Ђорђевоу устанку војвода. Нарочито се одликовао у Мачви 1806.⁴⁾

Мица Брка, родом из Маврова, син Милоша Крајевића, добровољачког поручника из аустро-турског рата. У Кара-Ђорђевоу устанку борио се врло храбро у свима бојевима. Најзад је јуначки погинуо уз Хајдук-Вељка, највећег јунака нове српске историје, 1813 године.⁵⁾

1) М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 196—197.

2) *Ibid.* 796—799.

3) *Ibid.* 169—170.

4) *Ibid.* 60—61.

5) Л. Арсенијевић-Баталака. *Историја српскога устанка*,

Сем ових истакнутих имена Македонаца, који су као вође српских усташа отворили слободну епоху нове српске историје, маса је још и простих бораца из Македоније, који су својом крвљу и пожртвовањем створили слободну Србију. Народно предање у Македонији још и данас памти људе, који су у ово доба отишли у Србију да учествују у њезином устанку. Такво предање живи чак и јужно од данашње српске Македоније, у областима, које су под Грчком. Г. Б. Милојевић, који је био у тим крајевима, имао је доброту саопштити ми да се у селу Пателији (у Островској Области) прича да је један сељак одатле отишао у Србију и постао „српски војвода“. Слично се прича и о другом сељаку из Владова. Множину македонских учасника у српским устанцима показује и једна народна песма из Македоније. У њој певају Македонци како се Македонија, због губитака у борбама у Шумадији, у црно завила, како су им жене постале „црне кукавице“, како им „мајки црне крпе носат“, како им сестре „неплетене одат“.¹⁾

Учешће Македонаца у српском устанку није само у крви. Велики је број Македонаца, који су морално помогли ослобођење и јачање Србије. И од њих ћемо побројати само најистакнутије:

Петар Ичко, родом из Катранице. Чим је отпочео устанак под Кара-Ђорђем, дошао је у Србију. Као окретан и разуман човек употребљаван је у различитим мисијама. Он је слат и ради преговарања са Турцима. Један мир, који су српски усташи закључили са Турцима, 1806 године, свршен је његовим посредовањем, па се, по њему, и зове *Ичков Мир*. Сахрањен је у манастиру Раковици, близу Београда.²⁾

Петар Новаковић-Чардаклија, родом из Леунова. У аустро-турском рату био је капетан. После рата уживао је аустријску пензију. Чим је чуо за устанак, жртвовао је пензију. Као паметан и искусан човек слат је од стране српских устаника у различите мисије:

1) Ст. И. Верковић, *Народне песме Македонски Бугара*, I, Београд 1860 бр. 320.

2) М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 186—189.

најпре у Петроград, 1804, за тим у Цариград, 1805, и у главни штаб руске војске, 1807 године. Кад је, 1805, образован „Правителствујушчи Совјет Србски он је био његов члан. Умро је 1810.¹⁾

Јован Новаковић-Чардаклија, брат Петра Новаковића, родом из Леунова, поручник у аустро-турском рату, затим аустријски пензионар. И он је жртвовао аустријску пензију и заједно са братом прешао у Србију. И он је вршио најразличитије послове.²⁾

Димитрије Ђорђевић, из Македоније (не зна се тачно место из кога је). У устанку под Кара-Ђорђем био је борац уз ужичког војводу Милана Обреновића. У устанку под Милошем Обреновићем био је на врло различитим дужностима: тумач, писар, благајник, обор-кнез Нахије Јагодинске, посланик у дипломатским мисијама у Цариграду. У сваком послу био је поштен човек и велики родољуб. За услуге, које је учинио обновљеној Србији, кнез Милош је наредио да се име Димитрија Ђорђевића и његове жене помиње у црквама, на служби Божјој, исто онако, како се помиње име његово и његове браће. Умро је 1836 године, у Јагодини. На његовом гробном споменику стоји да је био „муж за отечество српско заслужан.“³⁾

Доситије Новаковић, родом из села Дабице, близу Прилепа. Рано је постао калуђер. Не могући сносити турска зла, побегао је у тек ослобођену Србију под кнезом Милошем Обреновићем и живо је радио на њеном проширењу ка истоку. Кад се Србија проширила, он је, 1834 године, постао први владика нових крајева. Добротом, дарежљивошћу и паметним упућивањем народа, он је оставио најлепше успомене. Умро је 1854 године, у Зајечару. Последња му је жеља била да се не сахрањује у цркви, као што се владике сахрањују, већ у гробљу: „С народом сам живео, с народом хоћу да сам и у гробљу. Травица

1) Л. Арсенијевић-Баталака, *Историја српског устанка* I, 141, 147, 161, 176, 183, 242 и т. д..

2) Ibidem.

3) М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, стр. 151—153.

нека ми по гробу расте“. Захвални народ испунио је жељу свога родољубивог епископа.¹⁾

Тако су Македонци изражавали своје српско осећање за време српских устанака за ослобођење, у почетку XIX века. Но то није све. Цела је Македонија душом својом учествовала у српском ослобођењу. Докле су се људи из Македоније, раме уз раме са осталим Србима, крвавили за Србију, из које су чекали и ослобођење Македоније, дотле су на њиховим домовима, у Македонији, српски устанак пратиле топле симпатије широке масе народне. Цео је свет у Македонији грозничаво чекао гласове са бојних поља, разбирао о сваком успеху и у песмама славио јунаке за ослобођење српскога народа. Маса је песама у Македонији испевана у славу српских устаника. Дела Кара-Ђорђева опевају народне песме из Македоније, исто онако, као и песме из других српских крајева.²⁾ — Нема детета у Македонији, које не зна особито популарне песме о „Илији Делији“.³⁾ Илија Делија је један од врло добро познатих јунака српскога устанка. Прво му је име било Илија Стреља. Родом је био из Градишта близу Лесковца. Прикупивши масу добровољаца из своје околине, дошао је у Србију. Нарочито се одликовао на Делиграду, 1806 године. 1809 године, успео је да продре и у свој родни крај, одакле је мислио да упадне и да дигне на Турке целу Македонију, али у томе није успео. Ватрена жеља Илије Делије да ослободи Македонију од Турака учинила га је омиљеним предметом народне поезије Македонаца. — Хајдук-Вељко, највећи јунак устанка под Кара-Ђорђем, који је још за живота постао легендаран и у песме стављан, има и у Македонији врло много песама, које га славе и величају, исто онако као и у другим деловима српскога народа.⁴⁾ У једној на-

1) Ibid. 446—448.

2) П. Драгановъ, *Македонско-Славјанскій Сборникъ* I С. Петербургъ, бр. 96. (песма из Прилепа).

3) Ibid., бр. 101, 102, 103, 104.

4) Братъя Миладиновци, *Български народни пѣсни*, Загреб 1861, бр. 215, 215, 217 (песме из околине Охрида); П.

родној песни из Македоније, у којој се опева устанак под Милошем Обреновићем, овако Македонци казују своје учешће у њему:

Доста одиме, доста шетаме,
Доста шетаме, рамна Шумадија.

— — — — —
Да расипеме голема ордија
Да откупиме наши дробни деца.¹⁾

Да бисмо били чисти од сваког прекора, све македонске песме о српским устаницима на Турке узели смо само из зборника македонских народних песама, које су скупљали бугарски скупљачи.

Драгановъ, *Македонско-славјанскій Сборникъ* I, бр 73 (песма из околине Дебра), 74 (песма из околине Костура), 75 (песма из Тетова).

¹⁾ Ст. И Верковић, *Народне песме Македонџки Бугара*, I, Београд, 1860, бр. 320.

IX

БУГАРСКА ПРОПАГАНДА У МАКЕДОНИЈИ

I

ВАСКРС БУГАРСКЕ

После пропасти бугарске државе, Бугари потпуно заборављени у Европи. — Покушају буђења. — Борђе Венелин заснива фантастичне идеје о Бугарима и буди их из мртвила. — Бугари полазе за Венелиновим фабулама и одмах отпочињу сањати о Великој Бугарској. — Борђе С. Раковски, романтични занесењак, још више јача бугарску мегаломанију. — Стефан И. Верковић и његови фалсификати о Бугарима. — Сви Бугари у истим идејама о својој безграничној величини. — Одгајување омладине у тим идејама. — Бугарске идеје узимају маха у Русији. — Комитети за пропаганду бугарских идеја у Русији. — Учени људи у Русији, инфицирани бугаризмом, постају пионири бугарских идеја — Из Русије се шире симпатије за Бугаре по целој Европи.

Што су Бугари, у XIX веку, устали из гроба, у који су их Турци били положили још на крају XIV века, имају да благодаре само сентименталности славенофилске Русије. Без тога они, још и данас, тешко да би знали да постоје као народ. Што су, пак, у

другој половини XIX века, дошли до ослобођења од Турака, Бугари дугују руској крви и наклоности хумане Европе. Без тога би они, још и данас, били турско робље.

И ако су васкрсли туђим трудом, и ако су ослобођени туђом крвљу, Бугари се нису задовољили само тиме. Психологија народа се не мења тако лако. Стара бугарска крв и стара бугарска душа јављају се првога дана по васкрсу бугарског народа. Први нови Бугарин већ је сањао о господарству над свима суседима и на далеко преко тога. Сервилношћу, лукавством и обманама према јачима, и према онима, који их могу помоћи; вешто организованом прошњом према онима, који им могу што дати, неуморном пропагандом својих уображених права, — Бугари су били успели да створе обмане о величини бугарскога народа, о његовој великој прошлости и култури, о бугарском праву и интересима преко граница бугарскога народа и — о Македонији као о бугарској земљи. Само тако бива јасно како су Бугари, један у ствари потпуно пропали и заборављени народ, не само успели да дођу до слободе и независности, већ и да се нађе бранилаца њихових ненаситих захтева.

„После пада бугарскога царства, на крају XIV века, Бугари су у Европи били потпуно заборављени... Чак и у једнородној Русији, о њима се једва знало... Они су били тако заборављени да и најозбиљнији научници, крајем XVIII и почетком XIX века, нису имали бистрих појмова о њима. 1771 године Шлецер је мислио да би изучавање новобугарског језика могло дати објашњења о томе какав су народ били стари Бугари. Патријарх модерне Славистике, Добровски, сматрао је бугарски језик, који никако није познавао, као једно наречје српскога језика. Копитар је, 1815 године, знао само толико, да у бугарском језику постоји члан, који се ставља иза речи. Прве податке о бугарском језику дао је Србин, Вук С. Караџић, 1822 године, у „Додатку к Санктпетербургским Сравнитељним Рјечницима свију језика и нарјечија“. Шафарик је, 1826 године, знао само толико, да Бугари живе

између Дунава и Балкана и да их има на 600.000 душа...“ . Тим речима, два озбиљна руска научника приказују знање о Бугарима на почетку XIX века.¹⁾

Што је још важније, ни сами Бугари, у то доба, нису знали о себи ништа. Они, како каже бугарски историк Дринов, „нису више постојали као нација“ . Њихова некадашња култура, не само што је била ишчезла, већ је и међу њима самима била заборављена. Писмени људи у Бугарској, који су се на прсте могли избројати, нису знали писати бугарски. Најистакнутији људи у Бугарској били су трговци. Неки од њих водили су трговину чак са Русијом, Немачком и Африком, али нико није знао ни слова бугарскога. Они су не само „водили своју преписку на новогрчком или на румунском језику“ , већ су и говорили само грчки и поносили су се својим јелинством. Онај, ко је хтео, понекад, себе ради, што да забележи и на бугарском језику, писао је бугарске речи грчким словима.²⁾ Чак око 1830 године, „у интелектуалној маси“ није било „ниједног Бугарина, који би признавао да је Бугарин, или који би говорио бугарским језиком, или који би слушао службу Божју на словенском језику. Као и сви ренегати, и они су мрзели и презирали све што је бугарско, више но што су то чинили прави Грци“ .³⁾

Сви покушаји понеког свесног Бугарина да му се сународници дигну из овога страшнога стања остали су без успеха. Покушај бугарског калуђера Пајсија, који је, 1762 године, да би свој народ освестио, написао једну „Историју бугарског народа“, остао је међу Бугарима неопажен. Његови очајни прекори бугарскоме народу што учи читати и писати грчки, што заборавља своју народност, што се одаје грчким обича-

1) А. Н. Пѣпинъ и В. Спасовичъ, *Исторія славянскихъ литературъ*, С. Петербургъ 1879, стр. 104.

2) Ј. Венелинъ, *Заради возрожденіе новоболгарской словесности*, превель М. Кифаловъ Тетевенець, Букурешт 1842, стр. 11, 34 35, 50; С. Миларовъ. *В. Ђ. Априловъ*, Одеса 1885, стр. 5.

3) Е. Голубинскій *Кратки очеркъ исторій православнихъ церквей*, Москва 1871, стр. 176—177.

јима, што хули на свој језик, што се стиди да се зове Бугарином — јасно показују колико су Бугари били пали. Исто су тако остали без успеха и сви покушаји бугарских емиграната у Русији у почетку XIX века. У Русији је у свима варошима, нарочито на југу, било много бугарских емиграната. Међу њима је било и врло богатих трговаца. И ако су сви имали грчко васпитање, нашло се међу њима и таквих, који су помишљали на буђење своје пропале народности. Све је било у залуд, Бугари нису били способни да себе подигну.

Бугарско васкрсење дошло је са стране. Младоме Рутену, *Њорђу Венелину* (1802—1839), родом из Лавова, било је суђено да створи бугарски народ. Изучивши славистику на Универзитету у Лавову, он пређе у Русију. У Кишењеву се упозна са неким бугарским емигрантима, који га инспирисаше за бугарске ствари, и он, 1829 године, написа на рускоме језику књигу „Стари и нови Бугари“. Износећи нове, дотле непознате, ствари, књига би лепо примљена, и он се, још са више љубави, удуби у судбину Бугара. 1830 године, повери му руска Академија да пропутује Бугарску. Тако доби прилику да види народ, коме се са љубављу беше посветио. И ако је на путу имао великих неприлика са својим љубимцима, који су му претили, уцењивали га, крали га (један му је украо чак и „Цароставник“) и чинили му најбруталнијих тешкоћа, Венелин успе да купи нешто старих рукописа, народних песама и језичке грађе. Сав тај материјал употребио је у својим даљим радовима о Бугарима.

И ако је Венелин у својим делима дао врло много података и створио масу закључака о Бугарима, она немају великог научног значаја. Он је био врло велики идеалиста и врло развијене маште. Како је, у његово време, научна грађа о Бугарима била врло сиромашна, то је он оно, што није могла дати грађа, допуњавао својом обилатом уобразиљом „која је из неколико потеза стварала слике, и он узимаше за научне резултате оно, што је била ватрена жеља ње-

гове душе и сан његовог духа“. Он сам признаје да је све, што му није било довољно, попуњавао из своје главе. Због тога су „његова дела пуна погрешака, понекад капиталних“ и због тога су „брзо застарела“. Али, ако она немају значаја за науку, она имају огроман значај за бугарски народ. „Његова је велика заслуга у томе, што је створио и васкрсао сам бугарски народ, што је био узрок рађању, сасвим пропале бугарске националности.1)“

Романтични и фантастични Венелин годιο је дечјој уобразиљи младих Бугара. Он је поздрављен са љубављу и са одушевљењем као Месија, који је дошао да избави један пропали свет. Сва његова опажања, све похвале, сви предлози, све је примљено као порука с неба. Богатим Бугарима у Русији и Румунији он је препоручивао давање прилога за дизање бугарске ствари, за отварање бугарских школа, за штампање уџбеника и прописа. Два бугарска трговца у Одеси, В. Е. Априлов и Н. Палаузов, у младости потпуно грцизирани,2) читањем Венелинових књига постају Бугари и први апостоли бугарског буђења. Априлов почиње и да пише бугарске књиге, у којим одушевљено и фантастично говори о својој нацији. Палаузов усмено пропагира бугарску ствар и скупља прилоге за њу. Обојица заједно дају новце за отварање школе у Габрову, прве бугарске школе у оштре, 1835 године. Њиховим подстицајем буде се и други Бугари. Скупљање прилога, које дају не само Бугари, но и Руси и Румуни, узима све већих размера. Отварају се школе, издају се књиге, шаљу се питомци на више школе. Тако отпочиње прво помаљање Бугара у маси и полагање темеља нади на ослобођење од Турака.

Цео овај покрет одигравао се само у границама бугарског народа; о Македонији још Бугари нису ни сањали. Покрет је био врло симпатичан, нарочито

1) А. Н. Пыпинъ и В. Спасовичъ, *Истор. слав. литер.*, 112.

2) Васил Е. Априлов био је благајник грчког устанничког комитета 1821 године.

у Русији, која је себе сматрала заштитницом подјармљених Словена, и у Србији, која је у Бугарима гледала пропали народ сестринске земље. Али се Бугари нису зауставили на томе. Они су у делима Венелиновим нашли подстрека и инспирације за врло широке претензије. Пре но што је и видео Балканског Полуострва, Венелин је писао да Бугари живе, не само у Бугарској, већ и у Румелији, Македонији, Албанији, Тесалији, Јужној Мореји и Малој Азији;¹⁾ даље је писао: да су из бугарских руку Руси примили крштење, да су их Бугари научили читати и писати, да се све до времена Ломоносова, у Русији, свршавало богослужење на бугарском језику, да ниједн словенски народ није имао, у старини, толико рукописа, колико Бугари и тако даље.²⁾ Бугарима није много требало говорити, па да усвоје најпретеранија Венелинова маштања и да се упусте у најневероватније комбинације. Док је Венелин био добар човек, песник и идеалиста, који је, занесен љубављу према Бугарима, отишао до апсурдности, којих је, често пута, и сâм био свестан, — дотле су Бугари били некритични грамжљивци, који су, без икаквих обзира, отишли далеко изван граница, које је Венелин, у поетском заносу, бугарскоме народу постављао.

Један од првих Венелинових следбеника, који је ударао темељ бугарском мишљењу о простирању и улози бугарскога народа, био је Ђорђе С. Раковски (1818—1868). У фантастичним идејама Венелиновим он је нашао инспирације за истицање бугарскога народа изнад свију других, и за практично пропагирање идеје о првенству права Бугара, не само на Балканском Полуострву, већ и далеко изван њега. Песник историк, етнограф, археолог, публицист, црквени и револуционарни агитатор, он је о своме народу написао врло много. Али је његов бесни патриотизам угушио у његовим делима сваку искру критике и разума. Неколико примера јасно ће показати шта

1) *Древніе и нынѣшніе Бѣлгаре*, Москва 1829, I, стр. 3.

2) *Заради възрожденіе*, стр. 5, 17.

је Раковски. Да би уздигао бугарски народ „високо у очима његових сопствених синова, а за тим и целога света“,¹⁾ он иде у царство фабула, куда не иду паметни људи. Он опровргава старе грчке изворе и Бугаре ставља за претке европских народа. По њему, бугарски се језик не разликује од санскрита; бугарска народна митологија је индијска; Бугари су имали и пре крштења своју писменост и књиге; Бугарска је „некада била глава словенских народа и најсилније и најпространије царство, у стара времена, у Европи“; „међу Бугарима се појавила прва морална истина међу Словенима“; „најстарије црте старословенских обичаја и језика сачувале су се у разним местима Бугарске и међу данашњим Бугарима“; Бугари су живели на Балканском Полуострву пре Грка; Демостен је био Бугарин; Марко Бочарис, јунак из грчког устанка исто тако;²⁾ сви језици и сва култура Европе проишавали су од Бугара; стари Пеони и Келто-Кимбри били су Бугари; Кловис и Меровинг били су Бугари; Бугари су саставили прву Христову цркву у Европи, потпомагали оснивање других цркава и били оснивачи распрострањању вере Христове; Бугари су примили хришћанство пре Грка, „јер су веровали у једнога Бога, у бесмртност душе и награду после смрти“, а Грци су постали хришћани тек доцније, јер су били многобошци; чак олимпијски Зевс није могао постати без Бугара; њега је одгајила и подигла бугарска горска вила Неда.³⁾

Потребно је нарочито напоменути да Раковски није обичан бугарски занесењак. На против, он је један од најкрупнијих бугарских људи у XIX веку. Он заузима највише простора у новој бугарској политичкој и културној историји. „Мир“ од 3 фебруара 1917 године позивајући на прославу педесетогодишњице од смрти Раковскога, каже да је „прва поло-

1) „Мир“ од 3. фебруара 1917.

2) Г. С. Раковски, *Горски Пжтникъ*, стр. 164, 166, 175 201, 231.

3) Г. С. Раковски, *Кључъ българскаго языка*, Одесса 1880, стр. 109, 142—143, 94, и т. д..

вина новије епохе бугарске историје — епоха Раковскога“ и да се питањем његове прославе „бави бугарска Академија Наука“.

У осталом, пример Раковскога није усамљен. Такви су били сви бугарски радници у XIX веку. Још једно име морамо споменути. Оно је нарочито у вези са Македонијом. То је Стефан И. Верковић (1827—1893). И ако није био по народности Бугарин, он је био сав у бугарским идејама и у њиховим водама. Као учитељ у Македонији, он је највише, нарочито у Русији, упуто пут заблуди да је Македонија бугарска земља. Он је у Македонији скупљао „бугарске“ народне песме и писао студије о њој. Какав је био Верковић видеће се врло лепо из једног примера. Он је, између осталих проналазака у Македонији, нашао и „Веду Словенску“, то јест народне песме из преисториске старине! Он је у Македонији покупио песама о Орфеју, трачком певачу и о најстаријим словенским боговима! Он је нашао песама и о Александру Великом и о досељењу Словена на Балканско Полуострво! Он је нашао оно, што другом смртном никад у део није пало, он је, на име, нашао да су Бугари у Македонији сачували народних песама, које „се односе ка првобитном развиту рода људскога“ и да „митологија ових споменика има чудно сродство са химном Риг-Веде“, да му се учинило „да ће оне (ове песме) бити не само сестре мезимице, поникавши на истом врелу и извору, већ шта више, да ће ове наше (песме) бити, по свој прилици, по својој простоти и старини, матрица оној (Риг-Веди), које су се по првом свом разделенију самостално развијале, отишавши једна једним, друга другим, правцем.¹⁾

Пре но што их је наштампао, Верковић је ове песме слао, као огледе, на различите стране. На Етнографску Изложбу у Москви, 1867 године, послао је „Стару бугарску песму о Орфеју“, за коју је тврдио да ју је записао од некаквога старца, коме је

¹⁾ *Веда Словена, народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба, открилъ въ тракия и Македония и издалъ Стефанъ И. Верковичъ, I, 1874, стр. X.*

било 105 година. Песма је, разуме се, учинила утисак „баснословне измишљотине“, како сам Верковић тврди, али му то није сметало да је, заједно са другима, наштампа. и да у Предговору и даље тврди да у њима има више реалности, но у свима сличним производима прошлости, било европске, било азијске.¹⁾ И ако су сви Верковићеви фалсификати, одмах, без тешкоћа, ухваћени, њему није ништа сметало да, после седам година, изда и другу књигу своје „Веде“.²⁾

Ни Верковић није макар ко. И он је врло крупно лице у бугарској историји. Он је за дуго био главни и једини руски референт за македонске ствари. Он је, на рускоме језику, написао и једну „Етнографију Македоније“.³⁾ На његове песме, студије и реферате Бугари се данас обилато позивају у Македонском Питању. Он је за њих, врло познат (научник) у словенском свету као етнограф и археолог; он је нарочито цењен својим савршеним познавањем Македоније“ („bien connu dans le monde slave comme ethnographe et archéologue; il est surtout apprécié pour sa connaissance parfaite de la Macedoine“).⁴⁾

У истим идејама са Раковским и Верковићем били су сви Бугари XIX века. У тим је идејама био и њихов историк Гаврил Крстович, један од главних радника на бугарском црквеном питању. Његова „Историја бугарскога народа“ је препуна фабула и преувеличавања бугарскога народа и његове прошлости. Без тих идеја није био ни најбољи бугарски историк, М. Дринов.

Са таквим је идејама отпочето буђење Бугара. Са таквим се идејама ишло напред све до данас. У идејама Раковскога и Верковића су сви Бугари, сва њихова нова историја, сва наука, сва политика и

1) Ibidem XII.

2) Петроград 1881.

3) С. И. Верковичъ, *Топографическо-этнографическій очеркъ Македоній*. С. Петербургъ 1889.

4) А. Ischirkov, *Les confins occidentaux des Terres Bulgares*, Lausanne 1916, стр. 231. — Ни Г. Иширков није макар ко. Он је професор Географије на Универзитету у Софији и члан бугарске Академије Наука.

сав њихов програм. У тим се идејама образују бугарски нараштаји, у њима је сва њихова школска настава.¹⁾

Са таквим су идејама Бугари отпочели свој пропагаторски рад у Македонији и борбу противу српских права у њој. На несрећу, оне нису остале само међу Бугарима. Непрестано и свуда понављане, оне су имале срећу да се чују и да се уважавају. Прва и најјаче је њима била запљуснута Русија. Она је у Словенима под Турцима гледала своју потиштену децу, по крви и по вери. У Русији је вазда било бугарских емиграната. Док су емигранти из српских земаља увек бежали међу Србе, дотле су бугарски бежали у Влашку, Молдавију и јужну Русију.²⁾ Од њих су Руси сазнавали о злом стању у Бугарској. На рускоме је језику Венелин заносно и фантастично изнео пред свет бугарски народ и његове измишљене заслуге за Словенство. Ратујући, крајем тридесетих година XIX века, противу Турака, Руси су, најзад, имали прилике да лично упознају зло стање народа, о коме је Венелин, баш у то време, са толико симпатија и одушевљења писао. Уза све то дошла је и агитација васкрслих бугарских патриота у Русији и Румунији. У Одеси и Букурешту беху образовани „Бугарски Одбори за скупљање помоћи Бугарима на Дунаву“, који су споља водили пропаганду у корист бугарске ствари, а у Бугарску слали школске и црк-

1) У бугарским школским књигама налазимо да је Александар Велики био Бугарин, јер је рођен у Македонији, и да је, из истих разлога, Бугарин и Аристотело. Он је, истина, писао грчки, али је то чинио само с тога, што је хтео да просвети јужне дивљаке. Он је писао и бугарски, али су то Грци уништили (*Morning Post*, 8 фебруара 1916). По бугарским школским уџбеницима је Константин Велики био Бугарин, јер је рођен у бугарском граду Нишу. По њима су Њирил и Методије Бугари, јер су рођени у Солуну. По њима су јунаци за ослобођење Србије: Алекса Ненадовић и Хајдук Вељко и јунаци из грчког устанка: Бочарис, Караискис, Канарис, Миаулис и други прави Бугари (Н. Д. *Државе и народи Балканског полуострва* (превод с руског), Београд 1891, стр. 100—101

2) А. Н. Пыпинъ и В. Спасовичъ, стр. 139; Г. С. Раковски, *Горски Пјтникъ*, стр. 271.

вене књиге, крстове, одежде, путире и друге црквене потребе. Русија је прва показала жив интерес за Бугаре. Она је слала новчане прилоге и књиге за бугарске школе и црквене ствари за бугарске цркве. Она је прва почела прихватати и школовати бугарску омладину, од које су излазиле најватреније бугарске патриоте, које су радиле у корист бугарске ствари, и у Русији, и на Балканском Полуострву. Најзад, мало по мало, бугароманија у Русији постаје општа. Чак учени људи у Русији беху занесени за Бугарску, и беху готови да огласе цео Балкан за бугарски. Учени В. Григорович, путујући, 1844, по Балканском Полуострву, свуда је видео само Бугаре. И ако је запазио оштру разлику између Македонаца и Бугара, он није могао, од свога бугарофилства, а да све Македонце не огласи за Бугаре.¹⁾ Он је видео и друге разлике, па ипак, заљубљен у Бугаре, није ни помишљао да Македонце одвоји од њих.

Ауторитативна тврђења Григоровича и других Руса још више су ојачала у Русији љубав према Бугарима. Они су били најмилија словенска деца велике словенске матере. Руско „Славјанско Благотворително Обшчество“, основано 1858 године, било је неуморно у пропагирању бугарске ствари. Етнографске карте, које је оно издавало, биле су равне са најширим бугарским идеалима. Русија је створила самосталну бугарску цркву 1870 године. Најзад, кад је услед рата, 1876—1878, ваљало стварати бугарску државу, цела је Русија била у грозници од интересовања и нестрпљења да је што пре види остварену и што већу. Јавно мишљење било је исто тако активно, као и руска влада. Тако је дошло до велике Санстефанске Бугарске од 3 марта 1878 године, у чији су састав, поред Македоније, унесени чак и делови Србије. По тадашњим руским појмовима, Бугарска је требало да има 164.000 квадратних километара и 4,500.000 становника. И да није било Берлинског Конгреса, који је Бугарску редуцирао, Бугари

¹⁾ В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія по европейской Турціи* стр. 194—195.

би, већ одавно, нашли начина да отидну још даље и да на Балканском Полуострву имају огромну државу и у својим рукама сву његову судбину. Али, ако Санстефанска Бугарска није остварена, она је међу њима оставила силан ефекат. Она је за њих остала једно, тако рећи, створено, само непризнато дело. Од тада цео бугарски народ само о њој сања, не обзирући се на то да ли је Санстефанска Бугарска дело правде или неправде.

Из Русије су се симпатије за Бугаре разишле по целој свету. Из Русије су легенде о Бугарима и о њиховим правима постале крилате. Русија је била главни референт и адвокат Бугарске. Остали необавештени свет, неспособан да ствари критички проучи, поводио се за њом, док најзад, српска праведна ствар није крвљу засведочена и уважена.

БУГАРСКА АКЦИЈА У МАКЕДОНИЈИ

Злоупотребе Грчке Цркве над Словенима у Турском царству. — Незадовољство са њом. — Немогућност Срба за борбу са Грчком Црквом. — Бугари, потпомогнути од Руса, отпочињу борбу. — Унијатство међу Бугарима. — Руси, потплашени ширењем унијатства, још јаче помажу Бугаре. — Грчки патријарх, поплашен од уније, попушта према Бугарима. — Порта се заузима за Бугаре, посредује код грчког патријарха и султан сам оглашује самосталност бугарске цркве у Турској. — Грчка црква према Србима у Македонији. — Македонци почињу прелазити у унију. — Русија им саветује да се придруже бугарској борби против Грчке Цркве. — Македонци помаму Бугаре, само да би се ослободили грчких свештеника, — То исто чине и Македорумуни. — Бугарска Егзархија и Македонија — Турци помажу Бугаре у Македонији — Нове бугарске епископије у Македонији. — Насилно побугаривање Македонаца. — Стварање Бугарске — Пропаганда у Македонији из Бугарске. — Многи Срби из Македоније не прилазе уз Бугаре. — Бугарски терор над Србима у Македонији. — Бугарске комитаџије у Македонији. — Уништавање српских споменика у Македонији.

И поред све бугарске ревности, и поред све симпатије Европе, Бугари не би имали у Македонији никаквога успеха, да им није испало за руком да уведу цркву у службу својих националних интереса. Ми

смо, говорећи о улози Српске Патријаршије, видели од коликог је значаја била самостална црква у Турској. Бугари су успели да под власт своје самосталне цркве ставе и Македонију, и од тога су извукли сву корист, која се, до крајњих граница, може извући.

Све до друге половине XVIII века, Македонија је, у црквеном погледу, потпадала једним, много већим делом, под власт Српске Патријаршије, а другим, много мањим, делом, под власт Охридске Архиепископије. 1766 године, укинули су Турци Српску Патријаршију, а 1767, Охридску Архиепископију. Сва власт и сва права ових двеју самосталних цркава беху тада пренесени на Грчку Патријаршију у Цариграду. На тај начин, поред пространих територија, које су дотле биле под грчком Патријаршијом, под њу дођоше и све земље Турскога Царства, у којима се Служба Божја вршила на словенском језику.

Грчка је Патријаршија првенствено грчка црква. Она никад није волела Словене Балканског Полуострва. Док су Јужни Словени имали у средњем веку својих држава, њихове су јој аутокефалне цркве биле такмаци. За време турске владавине, самостална српска црква била је чувар српскога народа и његове културе, исто толико од утицаја грчке цркве, колико и од Турака. Видећи се, сад, на висини прве и једине православне цркве у Европској Турској, Грчка је Патријаршија сматрала за свој позив да угуши сваки други национални осећај, а да подигне и ојача само грчки. Само грчка народност и грчка култура уживаху њезину милост; све остало било је прогањано и уништавано. Само су Грци могли заузимати високе црквене положаје. Са тих положаја они су, свуда, прозежирали само Грке, свуда су уносили само грчку културу, и свему су давали само грчки карактер. Словени, ма каквих способности били, нису могли ићи даље од обичних свештеника, и, то по скупе новце. Словенска је Служба Божја прогањана, стари словенски рукописи ништени, записи по црквама премазивани и грчкима замењивани. Уз то, Грчка Црква беше у страховитом моралном стању. У њеним су

врховима седели подмитљивци и плачкаши. Положаје су добијали само ласкавци и они, који су их могли добро платити. Једно владичанско место плаћало се по 500—1000 златних турских лира. Помоћу новаца, пели су се на епископска места бивши кувари и кафеџије. И други неморал најгрубље врсте беше се зацарио у грчкој црквеној хијерархији. Држећи се у свему Турака, ласкајући им и митећи их, Грчка је црква, помоћу њих, експлоатисала народ и поступала с њим као и Турци. Такво стање ствари било је узрок страшном незадовољству Словена са Грчком Црквом. Оно је било узрок да је, у Србији, чим се ослободила, била једна од првих брига њезиног тадашњег кнеза, Милоша Обреновића, да цркву у Србији одвоји од Грчке Патријаршије и да је учини самосталном.

У Турској је незадовољство са Грчком Црквом било, од дана у дан, све веће. Чекала се само згодна прилика, па да се отпочне отворена борба против ње. И ако су Срби били у Турској у много већем броју од Бугара, они су били за борбу противу грчке цркве готово искључени. Ослобођење Србије, на рачун Турске, учинио је српски народ страшилом у очима Турака. Сваки покрет српскога народа у Турској сматран је као да потиче из Србије. Сваки Србин у Турској сматран је за бунтовника. Оцепљење цркве у Србији од Грчке Патријаршије појачало је грчку мржњу против Срба и појачало грчке интриге против њих. Турска Царевина и Грчка Патријаршија постадоше, тако рећи, природни савезници противу српскога народа. Бугари су за борбу противу злоупотреба Грчке Цркве били у много повољнијим приликама. Они су били мирни турски поданици, без политичких аспирација. Бугарска држава још није постојала, и Турци им нису могли, као Србима, пребацити тежње ка слободној држави с поља.

И Бугари су имали пуно разлога да буду незадовољни са Грчком Патријаршијом. За дуги низ година, од како је, 1393 године, укинута Бугарска Патријаршија у Трнову, Грци су Бугаре и сувише злостављали. Они су их денационалисали и уништили им

сву културу. Гласови противу Грка јављају се међу Бугарима врло рано. Још у половини XVIII века горко се жали противу њих бугарски историк Пајсије. Венелин казује како су, око 1794 године, Грци спалили масу старих бугарских рукописа у Трнову, како бугарска писменост не постоји, како Бугари пишу своје речи грчким словима, или воде своју преписку на грчком језику, како је хришћанска религија међу Бугарима изумрла, како су свештеници ретки, како има некрштених младића од 17 и од 20 година.¹⁾ 1823 године, софијски митрополит, сазнавши да у селу Церовини, близу Софије, има бугарских старина и књига, нареди да се спале и замене грчким.²⁾ 1825 године, наредио је трновски митрополит да се спали стара библиотека некадашње Бугарске Патријаршије у Трнову, која је пре тога била, случајно, пронађена³⁾ Све су ово били довољни разлози да Бугари буду незадовољни са Грчком Патријаршијом.

Денационалисани Бугари, међутим, на све ове ствари нису ни главе окретали, док их Венелин није освестио. Тек његовим утицајем, јавља се међу истакнутим Бугарима мисао за еманципацију од Грка. 1840 године, затраже они од Грчке Патријаршије да се у бугарским областима у црквеним обредима, грчки језик замени бугарским. Оставши без успеха, они се, 1853 године, обратише за посредовање у овој ствари руском посланику у Цариграду, кнезу Менчикову. Но и сад осташе без успеха. После кримског рата, хатихумајумом од 16 фебруара 1856 године, Турци обећаше својим хришћанским поданицима да ће им се права поштовати и религија штитити. Према овоме, затраже Бугари да се, у бугарским епархијама, постављају за епископе и свештенике Бугари, и да се у цркви, међу Бугарима, у место грчкога, заведе бугарски језик. И ако се за молбу заузимао и руски по-

1) Венелинъ, *Заради возрождение новоболгарской словесности*, Букурешт, 1842, стр. 11, 27, 34—36.

2) G. Vowsquet, *Histoire du peuple bulgare*, Paris, 1909, стр. 133.

3) Г. Раковски, *Горски Пжшицкъ*, стр. 208 и даље.

сланик у Цариграду, она опет оста без успеха. Међутим, бугарска агитација била је од дана у дан све јача, а интересовање за слободу цркве, у широким слојевима, све веће. У децембру 1858 године, Бугари предадоше грчком патријарху, понова, једну молбу, у којој су тражили да се у бугарским епархијама не постављају владике, које не знају бугарскога језика. Свети Синод Грчке Патријаршије одбије и ову молбу, али обећа да ће о овој ствари размислити. И ако су у Светом Синоду седела, као његови чланови, и четири Бугарина (из Пловдива, Видина, Софије и Трнова) ова молба буде, у фебруару 1860 године, дефинитивно одбијена. То је био разлог за нове агитације. Бугари су, у ово време, већ имали и новина и књига. Четири њихове штампарије (у Цариграду, Трнову, Шумену и Пловдиву) штампале су агитаторске књиге и листове. Наарод се ускомеша. На многим местима, агитацијом фанатизована, маса истера из цркве грчке свештенике, а владикама откаже дажбине. Цео овај црквени покрет Бугара нема никакве везе са Македонијом. Он се тичао Бугара, а не Срба у Македонији.

Једна околност из овога времена, била је одлучан фактор у корист Бугара. Она им је придобила неограничену руску помоћ. Бугари су се њоме користили до крајњих граница. Услед несугласица између Бугара и Грчке Патријаршије, јавља се у Бугарској унијатска пропаганда. Она је Бугарима сама нудила оно, што се Грчка Патријаршија устезала и да помисли дати. Она им је нудила, ако би прешли у унијате, еманципацију од Грка, богослужење на бугарском језику, бесплатне епископе, потпору у културним потребама, школске и црквене књиге и све друго, што је било потребно за уздизање бугарске народности. Унијатска се вера, по спољашњем облику, не разликује од православне. Уз то су њезине понуде годиле бугарским потребама. У маси народној, она би пригрљена врло симпатично. Прелажење у унијате поче хватати маха. Бугарски прваци, да би уценили Русију, показивали су се као одушевљени присталице уније. Многи од њих, да би Русима ствар

изгледала страшнија, пређоше у унијатску веру. Један од првих био је Драган Цанков, тадашњи првак, доцније један од најистакнутијих људи слободне Бугарске.¹⁾

Глас о унијаћењу Бугара пао је међу Русе као гром из ведре неба. Фанатички православна Русија није ни тренутка оклевала, а да не учини све, само да спречи унијаћење. Све бугарске жеље беху узете у рачун. Од овога времена бугарски захтеви, ма како били фантастични, и руска потпора иду паралелно. Бугари су пројектовали, Руси су испуњавали.

Ширење уније ишло је на штету православља у опште. Оно поплаши и грчког патријарха, те изјави да ће изаћи Бугарима на сусрет, колико се год може, само да остану у православљу. Бугари одмах повисише своје захтеве и затражише аутономију бугарске цркве. Бугари, на име, затражише независног поглавара цркве, кога би бирали сами, а који би седео у Цариграду; даље, да све бугарске владике бирају само бугарски свештеници и да их потврђује бугарски црквени поглавар и да администрација бугарском црквом припада искључиво Бугарима. Патријарх је био вољан да учини Бугарима по вољи, али само у области између Дунава и Балкана (1867). Због тога затражи да Бугари ограниче област своје будуће цркве.

Обезбедивши руску помоћ и осетивши попустљивост Грчке Цркве, Бугари се, сад, јављају у пуној својој психологији: треба отети што више, не мари што ће бити туђе. Сан о Великој Бугарској и о господарству над народима на истоку почиње се јављати као јава. Бугари одбију предлог патријархов и отпочну нове агитације и претње. Патријарх по уша да ублажи бугарско узбуђење једном посланицом, у којој обећа да ће у чисто бугарским епархијама учинити све, што Бугари траже. Бугари ни тиме не беху заловљни, већ се обрате Порти и почну преговоре с њом. Док се још Порта бавила проучавањем бугарског

---

1) Да је ово у ствари била само уцена Русије, види се по томе, што су доцније Цанков и сви други прваци прешли опет у православље.

црквеног питања, они јој изјаве: слободу цркве или буна! Нешто раздражење Бугара, а још више утицај руског посланика у Цариграду, учинише те Порта, у почетку 1868 године, упути Грчкој Патријаршији пројекат за решење грчко-бугарског спора. У спроводном писму Патријарху, Порта изјави да се даље одуговлачење овога питања не може трпети и да је државна потреба да се Бугари заловоље. У пројекту је Порта тражила да свуда, где Бугари живе у већини, сами себи бирају свештенике, да им епископи буду Бугари, да у Цариграду буде поглавар бугарске цркве, који ће са својим Синодом водити бригу о црквеним потребама Бугара. Грчка Патријаршија још није била ни проучила овај пројекат, а Бугари га објаве по свима епархијама, као свршену ствар. Ово је био одсудан корак у одвајању Бугара од Грчке Патријаршије. Патријарх је сматрао да је овакав поступак сасвим незаконит, те се обрати свима православним црквама, позивајући их у Васеленски сабор, који би решио ово питање. До сабора не дође. У место свега, руским настојањем, Порта реши ствар сама. Без обзира на Грчку Патријаршију, 1869 године, Порта изради, а 28 фебруара 1870, султановим бератом, објави да се установљава независна бугарска црква, под именом *Бугарска Егзархија*, са столицом у Цариграду.

Стварање Бугарске Егзархије представља нови правац у развиту прилика на територији Турскога Царства. Грци су њезиним стварањем претрпели страховит пораз. Бугарска је Егзархија не само отргла од Грчке Патријаршије велики део земаља, но је претила опасност, да јој се отргне и остатак Словена, који су остали под њом. Срби су у Бугарској Егзархији добили непријатеља, који је био под заштитом Руса и уживао милост Турака. Руси су заузимањем и успехом око стварања Бугарске Егзархије добили високи углед међу Словенима Турскога Царства као свемоћни заштитници словенског православља, а у самој Егзархији добили су филијалу за свој политички рад у Турској. И Турци су мислили да су у стварању Егзархије имали велики поли-

тички успех. Они су мислили да су Егзархијом убили углед Грчке Патријаршије, иза које се крила политика грчке државе, да су у Егзархији, која је била у Цариграду, добили гравитациони центар, који је имао да привуче све Словене њиховога царства, па и Србе, чије су гравитације ка Србији биле тако опасне. Највећу, пак, корист од Егзархије извукли су Бугари. Они су не само добили аутономну цркву, већ су и све прилике, које су тиме створене, ишле само њима у корист: и пораз Грчке Патријаршије, и слабљење веза између Србије и Словена под Турцима, и нарасли ауторитет Русије, и ојачана њезина политика на Балканском Полуострву, и гравитација Словена у Турској ка Цариграду — све је ишло Бугарима у прилог.

Под таквим условима отпочела је Бугарска Егзархија свој рад. Бугарски Егзарх био је не само поглавар бугарске цркве и заштитник словенског богослужења, већ и заступник бугарског народа пред султаном и његовим министрима, заштитник његових интереса и иницијатор у подизању бугарске културе и националности. Обилати извори, које су давале епархије, употребише се одмах на подизање бугарске просвете. У обиму целог Егзархије отпочеше се подизати школе. Велики број ученика поче се слати на више школовање, нарочито у Русију. У целој се Бугарској осети нови живот. Народ, пресит грчких кињења и жељан словенског језика у цркви, поче се са одушевљењем придруживати својим вођама.

Већ на првом кораку Бугарска је Егзархија нанела српскоме народу много штете. Она се није ограничила само на бугарске земље. У њезин састав, поред бугарских, уђоше и чисто српске епархије: Нишка, Пиротска, Ћустендилско-Штипска, Самоковска и Велешка, које су, све до друге половине XVIII века, биле под влашћу Српске Патријаршије. И ако су у састав Бугарске Егзархије од Македоније ушле само Ћустендилско-Штипска и Велешка Епархија, ипак је тиме отпочета пуна бугарска акција у Македонији.

*

И Срби у Македонији били су под страшним терором грчке цркве. Одмах после укидања Српске Патријаршије налазимо у Македонији незадовољство противу грчких црквених старешина. 1791 године, постао је у Скопљу митрополит Антим, прави Грк по народности. Један српски калуђер Маркова Манастира, близу Скопља, овако је описивао митрополита Антима: „Велики среброљубац, који из грамжљивости не пази на канон. Симонија је у манастирима у пуном јеку. Не гледа на цркву, ни на сиротињу, ни на сироте удовице. Не даје милостињу, а на манастире удара намет“.¹⁾ И на другим местима није било ништа боље. „По целој Македонији, од Солуна до Охрида и од граница Тесалије до Скопља и Мелника, не само у местима, у којима станују митрополити, већ и у сеоским црквама Служба се Божја свршавала на грчком језику“.²⁾ Чак и свештеници, који су били по народности Срби, вршили су црквене обреде на грчком језику, и ако нису разумевали оно, што су у грчким књигама читали. У грцизирању се ишло тако далеко, да је примитивни словенски свет почео веровати причама грчких свештеника да је и сам Исус Христос био Грк. Под утицајем грчких свештеника лепа народна имена лица била су потпуно ишчезла. У место њих, сви су добијали само грчка и календарска имена. Оно мало заосталих српских школа није било у стању да паралише грчки утицај. И у Македонији су се људи, који су што хтели да запишу српским језиком, служили грчком азбуком. Народни обичаји, на које српски народ врло много полагае, били су прогањани. Славу, општи српски обичај, који се држи као обележје српске народности, грчки су свештеници тежили да искорене и замене грчким обичајима.³⁾

1) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и ктписи*, бр. 3759.

2) В. Григоровичъ, *Очеркъ путешестей*, стр. 136.

3) Ив. С. Јастребовъ, *Обычай и пѣсни турецкихъ Сербовъ*, С. Петербургъ 1886. стр. 3.

Овако поступање грчких свештеника довело је српски народ у Македонији до очајања. На позив унијатске пропаганде и Македонци почеше пристајати уз њу. Центар је њезин био у Кукушу, у јужној Македонији, где су, 1858 године, унијати већ имали своју цркву. Народно незадовољство и ширење уније у Македонији прихватили су Бугари у своју корист. Они су у незадовољству српскога народа у Македонији противу Грка нашли: с једне стране поткрепљење онога, што су они сами противу њих наводили, а с друге стране проширени терен за свој рад. Док су Русима скретали пажњу на рад унијата у Македонији, дотле су Македонце придобијали да се придруже бугарском покрету против Грка. Православна Русија је и унију у Македонији сматрала као опасност по православље, те отпочиње слати агенте да одвраћају народ од ње и да му обећавају да ће се са бугарским црквеним питањем решити и српско у Македонији. Гледајући у Русији заштитницу словенског православља, Македонци су слушали њезине савете и помагали решење бугарске ствари, од које је зависила и њихова. Унија би поколебана, а бугарска потпора појачана. Тако је почело солидарисање Срба у Македонији са Бугарима.

Кад је у Македонији отпочет покрет противу Грка и прелазак у Унију, нико није помишљао на Бугаре. Ствар се тичала само ослобођења од Грчке Патријаршије и добијања народног језика у цркви. Кад је, 1857 године, освећена унијатска црква у Кукушу, записано је у њој „1 марта 1857 године, добисмо понова наш изгубљени матерњи језик“.¹⁾ Тај запис најбоље казује чему је српски народ у Македонији тежио, кад је прелазео у унију. Кад су Руси устали противу уније, остао је српскоме народу само још један једини пут да дође до еманципације од Грка, а то је да се придружи бугарском покрету. Ово придруживање није, пак, значило и бугаризирање, већ

1) Ив. Иванић, *Из црквене историје Срба у Турској*, стр. 41.

само заједничку борбу противу Грка и заједнички рат за словенски језик у цркви.

Да ова борба, коју су Македонци у почетку били развили противу Грка, није имала бугарски карактер, нити да су Македонци тежили да постану Бугари, најбоље показује солидарисање са Бугарима македонских Румуна. Исте злоупотребе, које су грчки свештеници чинили над хришћанима Словенима, чинили су и над Румунима у Македонији. И међу Румунима отпочиње покрет противу њих. И они се, као и Срби, придружују Бугарима, воде борбу за своје свештенике и за народни језик у цркви. Они су на многим местима, за дуго, ишли уз Бугаре. Кад је створена Бугарска Егзархија, они су је признали као своју. У Охриду је на 80 кућа румунских, све до деведесетих година XIX века, било под Бугарском Егзархијом.¹⁾ Као год што за ове Румуне који су, из практичних разлога, пришли уз бугарски покрет, нико не може рећи да су то чинили као Бугари, исто тако не може нико то рећи ни за Србе.

Први бугарски утицај у Македонији отпочиње тек кад је створена Бугарска Егзархија. У другој алинеји члана X султановог берата, којим се устављава Бугарска Егзархија има овакав став: „Ако православни народ и из других, осим наведених епархија, затражи, било сав, било барем две трећине, да се у духовним пословима потчини Бугарској Егзархији, па ако се то потврди и пред влашћу, и те ће се епархије уступити Егзархији“. Бугари нису ни часа часили, а да не учине све, само да се користе овом одредбом. Нове бугарске владике, чије су епархије биле на домак Македоније, а две и у самој Македонији, развише живу акцију да придобију српски народ за Бугарску Егзархију. Агитација је била слободна. И владике и њихови агенти били су турски поданици. Турска не само што од њих ништа није зазирала, него их је још и помагала. Њезин је интерес био да Србе веже за Бугарски Егзархат у Цариграду и ослаби

¹⁾ И. Балкански, *Кроз Гробље*, Београд 1894, стр. 55, 62.

њихову гравитацију ка Србији. Како су у Македонији још непрестано царовали грчки свештеници, како је Служба Божја на словенском језику једнако прогањана и како су српске школе и српска култура већ били на умору, то бугарским агентима није било тешко водити пропаганду. На супрот омрзнуте Грчке Патријаршије, они су народу нудили заштиту словенске Бугарске Егзархије, коју је словенска Русија створила; на супрот грчком језику у цркви, они су му пружали словенски језик — заједнички црквени језик и Срба и Руса и Бугара; на супрот грчким школама, стављали су у изглед народне школе. Раздражени од Грка и одвојени од Србије, Македонци дођоше у искушење. Од три зла ваљало је изабрати једно: или остати и даље са Грцима, или се одрећи своје вере и прећи у унију, или пристати уз Бугарску Егзархију. Одлука је била врло тешка. Колико је била тешка најбоље показује факат, што се цео народ није одлучио на једно: — једни остадоше са Грцима, други остадоше уз унију, а трећи пристадоше уз нови бугарски покрет.

Присталице бугарског покрета послаше молбу да се створе бугарска владичанства у Скопљу и Охриду. Из Цариграда би послата једна турска комисија, пред којом је требало да народ гласањем (истилам) изјави: прима ли Егзархију или не. И ова је комисија много урадила за бугарску ствар у Македонији. Она је живо настојавала да се народ одлучи за Бугарску Егзархију. Она је отворено претила да ће Македонци, који не би пристали уз Бугаре, бити оглашени за агенте Грчке и Србије. На тај начин би добивена потребна већина, и 1872 године буду постављене бугарске владике у Скопљанској и Охридској Епископији.

Нове владике била су два велика бугарска агитатора. Први и најглавнији циљ им је био уништење свакога трага српскога у Македонији. Читав штаб свештеника и учитеља би бачен из Бугарске у Македонију. Сва преписка, која је потицала из цркве и црквено-школских општина постаде бугарска. До-

кумента, која су свештеници издавали о рођењу, венчању и смрти, почеше се издавати на бугарском језику. Неписмени народ заводили су бугарски учитељи и свештеници у *османлије* (карте са именом, презименом, религијом, народношћу и занимањем, које мора имати сваки турски поданик) као Бугаре. На основу таквих карата завођени су Македонци у званичне, пописне, књиге као Бугари. Тако, мало по мало, спољни облик Македоније почиње добијати бугарску боју.

Кад је, 1876 године, настао рат између Србије и Турске и Бугари се почеше кретати противу Турака за своје ослобођење. Озлојеђена Порта оваквим бугарским поступком укиде Велешко, Скопљанско и Охридско Владичанство у Македонији. Бугарска пропаганда овим није била много оштећена. С једне стране у народу су биле још врло свеже успомене на грчке свештенике, а с друге стране организације, које су Бугари у Македонији створили, остале су и даље.

Руско-турски рат, 1877—1878 године, био је за Бугаре најсрећнији догађај од кад постоје. Тим је ратом Русија поклонила Бугарској слободу и државу. Руси су, сем симпатија за потлачене Словене имали у Бугарској и специјалних интереса. Они су мислили „да ће благодарност за сва времена привезати Бугаре за Русију и да ће, ако их уједини у једну независну државу, имати у њој један верни и одани инструмент“.¹⁾ Са свим је било природно мислити, што бугарска држава буде била већа, тим ће бити бугарска благодарност јача, и тим ће бити и руски ослонац на Балканском Полуострву јачи. То је био разлог, те је, 1878 године, Русија створила велику Санстефанску Бугарску, у чији оквир уђе, не само Македонија, већ и друге српске покрајине. И ако је Берлински Конгрес свео границе бугарске државе у обим бугарскога народа, од Санстефанске Бугарске је међу Бугарима остао силан ефекат. Бугари су сматрали

¹⁾ Max. Choublier *La question d' Orient*. Paris 1897, стр.

да им је Берлински Конгрес одузео нешто, што је већ било њихово. Од тада је Санстефанска Бугарска остала њихов идеал. Многи пак Македонци, пошто су неколико месеца били под варком да су, по жељи Русије, припали слободној Бугарској, и да се, по Берлинском Конгресу, противу њене жеље, враћају у ропство Турцима, зажалили су за слободом, која им је у тако блиском времену предстојала. Србија не само што није узимана у комбинацију да јој се преда Македонија, већ је била изагната и из оних крајева, које је била крвљу задобила. Импресија, коју су Македонци у ово време имали, била је само то, да од Србије немају шта очекивати. То је Македонце највише поколебало у њиховом српском осећању.

Из бугарске је државе настављена бугарска пропаганда у Македонији страховитом енергијом. Бугари, које су руски комитети школовали на страни и који су, као емигранти, живели по Европи, сви фанатизовани великобугарским идејама, дођоше у Бугарску. Једна од главних брига свију њих била је да се настави акција за Велику Бугарску, која је била тако успешно поведена, и коју је Санстефански Уговор био тако јасно оцртао. Егзархија је и даље остала у Цариграду, али у најтешњој вези са бугарском владом. Новцем од бугарског државног буџета, она је господарила над Македонијом. Она створи у Цариграду нарочито одељење под називом „Школско Попечитељство“ (Школско Министарство), које је имало масу агената у целој Македонији. Црквено-школске општине у Македонији постадоше филијале Школског Попечитељства Бугарске Егзархије. Најзад, одмах после рата, Бугари почеше радити, не само да се у Македонији поврате изгубљене, већ и да се створе нове бугарске епископије. Постепено, Бугари су добили седам епископија у Македонији: у Скопљу, Велесу, Струмици, Неврокопу, Битољу, Охриду и Дебру.

Тако су створени услови да је српски народ морао прилазити Егзархији, ако је хтео остати Словенин и бити на миру. У Македонији сви знају да су им стари некада били Срби, а многи памте да се у њи-

ховој младости није знало за Бугаре у њиховој земљи. Колико је успешан био бугарски покрет у Македонији, навешћемо само два примера. Пре стварања бугарске егзархије, у Куманову су биле само српске школе. Оне су у почетку биле врло примитивне, јер су им учитељи били људи без школе, родом из Кратова, Велеса, Штипа, или одатле из места. Кад се у другој половини XIX века осетила потреба за учитељима са вишом спремом, Кумановци су довели за учитеља Живка Марковића, Србина из Војводине. Његов син постао је Бугараш и егзархиски свештеник.¹⁾ Други је пример још лепши. Још пре стварања Бугарске Егзархије, дошао је у Велес за српског учитеља Ђорђе Милетић, рођени брат вође српскога народа у Угарској, Светозара Милетића. Борба за еманципацију од Грка затекла га је у Македонији. Као добар Србин и он ступи у борбу, али се придружи онима, који су, по савету Русије, пришли уз бугарску струју и постане бугарски првак у Македонији. Данас је његов син, Љубомир Милетић (и име и презиме су му српски) професор на универзитету у Софији, један од највећих србождера.

Поред све мржње на Грке, поред све примамљивости Службе Божје на словенском језику, коју је нудила Бугарска Црква и поред све бугарске пропаганде, бугарски успех у Македонији никад није био потпун. Велики део народа остао је и даље по осећању српски. Једна трећина македонског становништва, бојећи се побугаривања, волела је остати уз омрзнуту Грчку Патријаршију, него прићи Бугарској Егзархији. Велики пак део оних, који су, из мржње према Грцима, прешли Егзархији, остао је такође по осећању српски. Такво своје осећање Македонци су показали на најочевиднији начин. Кад се, 1877 и 1878 године, српска војска приближавала Македонији велики део северне Македоније скочио је на оружје, да помаже акцију српске војске, која јој је носила сло-

¹⁾ Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Стара Србија*, I, стр. 294—295.

боду.¹⁾ Кад је 1878 године, запретила опасност да Македонија остане у саставу Санстефанске Бугарске, Македонци су послали многе молбе српском кнезу Милану и Берлинском Конгресу да их не дају Бугарској.²⁾ Сем тога Македонци су развили и тајни рад у корист Србије.

Тако јасно изражено српско осећање Македонаца Бугари су угушивали, било достављањем и шпијунажом турским властима, било терором. Никад се и нигде није више шпиунисало и денунцирало, но што су то Бугари чинили у Македонији. Бугарске владике, свештеници, учитељи и агенти нису бирали средства противу Срба. Они су им подметали велеиздаје, завере, па чак и прљаве ствари. Турски су судови били кратки, осуде немилосрдне. Огроман је број Срба платио главом или робијом у Солуну, Малој Азији и Архипелашким Острвима своје српско осећање.

Бугарски је терор био још страшнији. Бугари нису зазирали од најгрубљих средстава, у угушивању српскога осећања у Македонији. Отварање сваке српске школе они су пратили, или демонстрацијама или нападима. У таквим је приликама долазило и до туче и до убијстава. Турске су власти увек биле на бугарској страни. Бугари нису зазирали ни од напада на незаштићене српске учитељице, ни на невине српске ђаке.

Најстрашнији бугарски терор у Македонији отпочиње у време када је српски народ започео јавно изражавати своје српско осећање и тражити српске школе и српске свештенике. Од тада отпочиње систематско убијање Срба. Већ 1884 године, убили су Бугари Цветка Поповића учитеља у Лукову. После тога, убијства су све чешћа. 1885 године, основаше Бугари у Румелији комитете за пропаганду у Македо-

1) Ј. Х. Васиљевић, *Устанак у Кумановској и Поланачкој Кази* (Браство књ. XI, стр. 150 и даље).

2) Текстовете тих молба и списанице из Државне Архиве у Београду, публиковао је Г. Ј. Х. Васиљевић, у *Браству* књ. XII и XIII, стр. 214 и даље.

нији. 1886 године, отпочињу, комитетима инспирисани, тајни разбојнички напади на све што је Бугарима сметало у Македонији. Читаве чете слале су бугарске владе у Македонију да угушују српско осећање. На састанку свију бугарских комитета у Софији, 1894 године, основана је тако звана „Спољна Организација“ са задатком да спреми аутономију бугарских земаља у Турској. 1896, створили су Бугари „Унутрашњу Организацију“, то јест комитетску организацију у Македонији, у којој је било и нешто, за новац најмљених, Македонаца, али су новац и директива долазили из Бугарске. Циљ јој је био уништавање Срба. Филијале ове организације, раширене по читавој Македонији, добро је запамтио српски народ. Име „бугарских комитација“ познато је већ широм целог света. Претње, уцене, палевине имања, убијства, расељавања читавих села, ствари су, које су Бугари вршили у маси. Под предвођењем Јована Варнелије и Пана Аранута, једна је комитска чета из Бугарске напала на околину Велеса, са намером да потуче све, који не изјаве да су Бугари. Терор је био ужасан. Упорно српско село Ораховац било је, до 1900 године, са свим расељено и уништено. Оваквих примера има врло много. Само у околини Куманова и Криве Паланке убили су Бугари, 1905 године, само за непуних пет месеци, педесет и девет највиђенијих српских свештеника, учитеља и грађана.¹⁾

Али ни сав овај терор није имао успеха. Скривено српско осећање у Македонији није се могло потпуно угушити. Оно је, с времена на време, избијало у пуној јасноћи. Према таквим појавама Бугари су били гори од зверова. Да наведемо само један пример.

¹⁾ Ј. Х. Вислијевић, *Устанак Срба у Кумањевској и Паланачкој Кази у 1878 години* (Бластво књ. XI, стр. 150). Неколико врло карактеристичних примера зверскога рада бугарских комитација у Македонији може се видети и из једног извештаја, који је из Македоније поднео бугарској влади, један бугарски консуларни представник (*Le Brigandage en Macédonie, un rapport confidentiel au gouvernement bulgare*. Berlin 1908).

1899 године, изјаве сељаци села Раброва у Струмичкој области да су, преваром и застрашивањем од стране Бугара, пристали уз Егзархију, али да осећају да су Срби, да своје осећање не могу више крити и да желе одустати од ње. Вођа ових преварених Срба био је месни свештеник Алекса. Бугари су се њему зато страшно осветили. Најпре су му запалили кућу, за тим су му исекли на комаде жену, брата, снаху и двоје деце.

Пред оваквим страшним околностима, незаштићени српски народ у Македонији морао се поклонити пред бугарским комитаџијом, владиком, свештеником, учитељем и агентом, ићи у бугарску цркву, слати децу у бугарску школу и слушати што му се наређује из Софије.

Напоредо са ломљењем српскога народа у Македонији, Бугари су у њој уништавали и све друго, што је на Србе подсећало. Српски историјски споменици у Македонији били су Бугарима страшна сметња. Ваљало је да нестане сваке успомене на Србе, и они нису ништа штедели. Стари рукописи, слике српских владалаца и светаца, записи на књигама и на црквама, све су ништили. Ми немамо при руци цео списак свега онога, што су Бугари уништили у Македонији, али ћемо изнети само неколико примера, који ће јасно илустровати све:

Близу Скопља, у Сухоречкој Жупи, постоји још и данас стари српски манастир Свети Димитрије, који је сазидао српски краљ Вукашин (1366—1371) са синовима Марком, Андрејом, Иванишем и Дмитром.¹⁾ У њему је чувано врло много старих српских рукописа, на пергаменту и хартији. Цела унутрашњост манастира била је измалана свецима и српским владоцима из доба Немањића. На почетку бугарске пропаганде у Македонији, два дошљака из Бугарске обману народ и успеју да постану стараоци овог манастира. Да би уништили српске остатке у њему, они најме некаквог бугарског калуђера, по имену Ди-

¹⁾ *Споменик Српске Краљевске Академије*, књ. III, стр. 157.

онисија, и поставе га за старешину у манастиру. Дионисије је, читав месец дана, ложио своју пећ старим српским рукописима, док их није уништио. Он се није зауставио само на томе. Знајући нешто од сликања, он премаже слике српских владалаца и записе око њих, и преко тога наслика фантастичне и безначајне слике тица и змија. Кад су сељаци из околине опазили шта калуђер ради, било је већ касно. Једва су стигли да спасу слику краља Марка и да оперу још влажне слике Светога Саве Немањића и Цара Уроша. Због оваквог поступка прогнају сељаци калуђера, али, ни рукописа, ни књига не поврате. У накнаду за сву штету оставио је Дионисије, на црквеном зиду, споља, своју слику, са натписом: „Дионисије Зоограф, Блгарин“. Овај злочин бугарских агитатора саопштио је очевидац, професор историје на Великој Школи у Београду, пок. П. Срећковић.¹⁾ Руски академик, Н. П. Кондаков, који је 1900 године, пропутовао Македонију, ради проучавања старе уметности у њој, са дубоким жаљењем говори о страшном варварству према манастиру Светог Димитрија „које је извршено из мржње бугарског свештенства према остатцима старе српске културе“. Фреска оснивача овог манастира „уништена је као споменик српскога господарства у овим крајевима, у име бугарског патриотизма“.²⁾

У манастиру Младо Нагоричано, Бугари су уништили натпис из 1330 године, у коме се говорило о српској победи над Бугарима из те године.³⁾

На једној икони у манастиру светога Климента, у Охриду, било је натписа и знакова, који су потсећали на српску државу у Македонији. Бугари су све то уништили.⁴⁾

На два сата изнад Злетова, у клисури Злетовске Реке, налази се стари српски манастир Успења Свете

1) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XLVI, стр. 221.

2) Н. П. Кондаковъ, *Македонија*. Петроград 1909, стр. 184 Види и С. Jireček, *Gesch. d. Serben II*, стр. 105.

3) Н. П. Кондаков, *Македонија*, стр. 84.

4) *Ibidem* 262.

Богородице. У њему је очувана слика неког старог српског владоца. Запис око слике, који је казивао његово име и подсећао на српску владавину у Македонији, уништио је бугарски свештеник Теодосије из Злетова.¹⁾

Кнез Милош Обреновић (1815—1839) и Кнез Александар Карађорђевић (1842—1859), отац краља Петра, поклонили су манастиру светог Јована Бигорског код Дебра по једно велико звоно. Око звона су натписи, који казују да су поклони од српских кнезова српском манастиру. Бугарски су агенти ове натписе излупали, хотећи их уништити. Метал је био сувише тврд, те и ако су слова доста оштећена, још и данас се могу јасно прочитати.

Кроз таква су искушења пролазили српски народ и његова култура у Македонији. Што су се и до данас очували, само је знак јачине српскога народа и његове националне свести у Македонији.

¹⁾ Ив. Иванић, *Македонија I*, стр. 87—88.

X

СРБИЈА И МАКЕДОНИЈА

Србија уточиште Македонаца. — Јавно мишљење у Србији сматра Македонце као део српскога народа. — Српски државници исто тако. — Српска наука исто тако. — Србија према Бугарима и према њиховом подизању у XIX веку, до почетка бугарске пропаганде у Македонији. — Србија у немогућности да спречи бугарски утицај у Македонији. — Рад Србије за Македонију. — Отварање српских школа. — Помагање српског црквеног покрета у Македонији. — Македонци сматрају Србију као своју земљу и раде за њу. — Македонци у Бугарској остају туђинци. — Македонци и српске школе у Македонији. — Македонци и српска црква. — Устанак у Македонији ради присаједињења Србији. — Молба Македонаца Берлинском Конгресу и Кнезу Милану да припадну Србији, а не Бугарској. — Борба Македонаца против бугарских комитета. — Поред све бугарске пропаганде, свесни део Македонаца остаје српски. — Остали привидно пристају уз Бугаре.

Слободна је Србија стварана учешћем српскога народа из свију српских земаља. При томе Македонцима припада врло частан део. Србија је од почетка знала да је не само општа тековина српскога народа,

но и да је стварана да буде центар, из кога ће се олакшавати патње и спремати ослобођење оних делова српскога народа, који су остали под туђинском влашћу. Схватајући тако свој положај, Србија је на све неслободне Србе гледала са подједнаком љубављу. У томе ни Македонци нису изостајали иза других. Од првих дана по ослобођењу Србије, између ње и Македонаца настале су најсрдачније везе.

Јавно мишљење широке масе српскога народа непрестано је сматрало Македонију као српску земљу. Народне песме, скупљане у српскоме народу изван Македоније, у почетку XIX века, опевају Македонију као српску земљу, а историјска места и личности у њој као српска историјска места и личности. За Прилеп, Охрид, Солун, Костур и друга места у Македонији знало је свако српско дете. Најпопуларнији јунак целокупне српске народне поезије, Краљевић Марко, је из Македоније. Краљ Вукашин, деспот Угљеша, Бег Константин и многи други, исто тако. О народним погледима на Македонију, израженим у народној традицији, биће још више говора на другом месту, у овој књизи. Овде ћемо напоменути само још то, да је широка народна маса из Србије и материјално помагала своје сународнике у Македонији. Налазећи се у турском ропству, у злим приликама, у сиротињи и у беди, Македонци су по Србији просили милостињу за своје цркве и за своје школе, и никад се из ње нису враћали празних шака. Тако је у Србији прошена милостиња, 1852 године, за обнављање манастира Забела, североисточно од Куманова¹⁾, тако за обнављање манастира Матејче²⁾ и за многе друге.

Људи који су стајали на челу Србије, у XIX веку, поклањали су, у колико се год то могло, пажњу неослобођеним крајевима српским. Македонија је сматрана исто онако, као и друге српске земље под туђином. Још 1809 године српски су се устаници надали да ће се при закључењу мира између Русије и

1) *Браство*, књ. VII стр. 177.

2) *Браство*, књ. VII, стр. 192.

Турске „границе Србије протегнути до реке Марице“ и да ће се под руским покров тељством успоставити независно Српско Царство, коме ће се дати не само Видин, Ниш, Нови Пазар, већ и све оно „што је у старо време обухватало Српско Царство“.1) И ако наде, српских устаника, које су почивале на тачном знању граница српскога народа, Русија није могла остварити, њихови потомци нису заборављали докле се пружа српски народ. Српски кнезови, њихови министри, саветници и иначе истакнути људи из Србије слали су у Македонију прилоге за грађење и обнављање цркава и школа, помагали учитеље, слали школске и црквене књиге и тако даље. Још одмах после ослобођења Србије, Кнез Милош Обреновић поклатио је једно звоно манастиру Леснову, а једно манастиру Светог Јована Бигорског. Његов брат Јеврем Обреновић поклатио је звоно манастиру Трескавцу. Кнез Александар Карађорђевић поклатио је звоно манастиру Светог Јована Бигорског и тако даље.

Српске владе сматрале су за патриотску дужност да примају у српске школе децу из Македоније, и да их школују о државном трошку. Нарочито су прихватани младићи, који су се спремали за свештенички и учитељски позив.

Српска наука није издвајала Македонију од осталих српских земаља. Први српски историк, Јован Рајић (1726—1801), и први српски географ, Павле Соларић (1779—1821) узимали су Србију у широком смислу, заједно са великим делом Македоније. На карти Саве Текелије, од 1805 године, забележене су детаљно границе Србије. Она обухвата, поред Косова Поља, још и Скопље, Кратово и Ћустендил. У „Земљопису од Србије“ од барона Роткирха, који је на српски превео и карту транскрибовао Стефан Милошевић, 1822 године, налазе се такође границе Србије, проширене и на Македонију.2) Отац нове српске

1) *Устанак Српски од 1806—1810*, књ. II, Н. Сад 1866, стр. 133.

2) Ј. Цвијић, *Основе за Географију и Геологију Македоније и Старе Србије* I, стр. 44.

литературе, Вук С. Караџић, у своме „Српском Рјечнику“, од 1852 године, који се, за оно време, може сматрати као права етнографска енциклопедија, наводи места у Македонији, као српска. Ту стоји да су Вардар и Црни Дрим реке у Старој Србији, да су Горњи и Доњи Полог области у Старој Србији, да су Крагово, Куманово, Прилеп и тако даље вароши у Старој Србији. Код неких је места Караџић забележио и по нешто више. Тако код Тетова стоји да је варош у Старој Србији да у уњој „Турци, говоре турски, а хришћани *српски*“ и да „око Тетова има села, у којима су људи закона турскога, а говоре *српски*“. Код Крчаве (Кичево) је забележио да је варош у Скопљанском Пашалуку, у којој је око једне трећине хришћана, а остало су турскога закона, али сви говоре *српски*“. Код Гостивара стоји да је варош у Тетовској Нахији и да у њој „Турци говоре турски и арнаутски, а хришћани *српски*“. Код Дибре каже да је, на Цетињу, 1836 године, видео два човека из Дибре, који су доста добро говорили српски и који су му казивали да „онамо има много села, по којима људи говоре онако као и они и да се зову *Србима*, као и они што су говорили да су“.

Према Бугарима, Срби су се увек сматрали као рођаци. Жалили су њихову тешку судбину и гледали су да их подигну и помогну. Првог бугарског историка Пајсија инспирисао је да, 1762 године, напише бугарску Историју (која је дуго остала у рукопису), српски историк Јован Рајић.¹⁾ Прву бугарску Историју, која је наштампана, написао је и издао Јован Рајић, 1794 године, напоредо са српском и хрватском историјом.²⁾ Прву засебно наштампану бугарску историју, написао је, по Рајићу, Србин, Атанасије Несковић, 1801 године,³⁾ у време, кад, како писац каже, нико од Бугара

1) Д. Руварац, *Архимандрит Јован Рајић*, Срем. Карловци 1902. стр. 19—20.

2) Ј. Раицъ, *Исторія разныхъ славенскихъ народѣвъ, наипаче Болгарѣ, Хорватѣвъ и Сербоѣвъ*, Виенна, I—IV, 1794—1795.

3) Аѳанасіе Несковичъ, *Исторія славено-болгарскогъ народа*, Будимъ, 1801.

није знао „од куда су они произашли“. Први, који су Бугаре учили књизи и писмености, онда, кад нико, међу њима, није ни сањао о томе, били су Срби. 20 августа 1820, пише из Букурешта Вуку Караџићу Стеван Живковић, Телемак: „Три Србина отишли одавде у Бугарску и отворили славно-србске школе: један Новосађанин, један Панчевац и један Карловчанин“.¹⁾ Прве огледе бугарскога језика изнео је пред широки свет Србин, Вук Караџић, 1822 године, са братским симпатијама.²⁾

Није била другојача према Бугарима ни званична Србија. Она је била врло благонаклона према њиховом подизању у XIX веку. И она је била некада турски роб и мученик грчкога свештенства. Њени су сународници у Турској били још непрестано робови и мученици. Она је јасно разумевала тешки положај Бугара и гледала је да им, свима начинима, изађе на сусрет и да им, где год може, помогне. У актима државне Архиве у Београду, налазе се податци о томе, како је Кнез Милош радосно примио понуду Панте Хаџи Стојилова да се тридесет хиљада Бугара пресели у Србију. У српској Државној Штампарији штампане су бугарске књиге. У српским школама учили су, као питомци српске владе, први ученици пробуђеног бугарског народа. Бугарским патриотама: Раковском, Каравелову и другима, који су морали емигрирати, Србија је, не само указивала гостопримство, него их је потпомагала у борби противу Грка, давала им издржање и посредовала за њихове амнестије. Србија није ни сањала да ће једнога дана бугарски захтеви бити нескромни и наперени противу ње.

Кад су Бугари почели развијати своју пропаганду и изван своје земље, Србија се пренула и одмах је стала на браник својих права. Она је била свесна својих дужности према српскоме народу у Турској, али је њен рад имао врло великих тешкоћа. Врло крупне сметње стајале су Србији на путу. Оне су биле од

1) Вукова Преписка, I, стр. 67.

2) Вук С. Караџић, *Скупљени граматички и полемички списи II*, 1894, стр. 179—240.

пресудног значаја за бугарски успех у Македонији:

1. Србија је, својим устанком и ослобођењем од Турака, била први и врло крупни удар Турскоме Царству у XIX веку. Већ због тога, она је, у Турској, била врло омрзнута. Сем тога, слободна је Србија постала привлачна снага за неослобођени српски народ. То је још више појачавало мржњу на њу. Најзад, жива српска народна свест у Македонији изазивала је турско неповерење и гоњење Срба у њој. Турска су гоњења била без милосрђа. Чак је српско име забрањивано. Србин се у Македонији јавно могао звати: рајом, хришћанином, Грком, па чак и Бугарином, само не Србином. Код оваквог стања ствари, сваки покушај из Србије, у корист Срба, у Турској, био је у напред осуђен на неуспех.

2. Прогласом црквене независности у слободној Србији, била је увређена Васеленска Патријаршија у Цариграду. То је био разлог, те је и она гледала с неповерењем на Србију и српски народ у опште. Због тога, не само што није била попустљива према њима, већ је стално интригирала противу њих.

3. Поред симпатија, којима су Руси стално обасипали бугарски народ, стајао је и политички рачун Русије. Руски политичари, у Петрограду и Цариграду, сматрали су Бугарску као земљу руских политичких интереса. Они су, најблаже да кажемо, сматрали да ће у слободној и великој Бугарској имати ослонца за извођење својих циљева на Балкану. Што већа Бугарска, то јачи руски ослонац. Због тога је и званична Русија, свом снагом, помагала аспирације и пропаганду бугарских патриота, давала им средстава и савета и залагала се за велику Бугарску.

4. Србију и њене земље сматрала је Русија, и ако Србија никад није давала повода за такво мишљење, као земљу аустријских интереса на Балкану. Та земља требало је да буде што мања, и Руси су се, помажући Бугаре, трудили да је редуцирају и ослабе.

5. Сиromашна, мала Србија, омрзнута код Турака, без симпатија код Грчке Патријаршије, без наклоности Русије, са сталним непријатељем, каква је

била Аустрија, није имала ни материјалних средстава да развија пропаганду међу својим сународницима у Турској.

И ако Србија није правила пропаганду у Македонији, у којој јој, у нормалном развоју прилика, не би била ни потребна никаква пропаганда, јер су се Македонци осећали Србима, — она је чинила све, што је најбоље могла, да је одбрани од Бугара. Већ за владе кнеза Михаила (1860—1868)), Србија је, преко Русије и преко својих представника у Цариграду, радила да стане на пут бугарскоме утицају у Македонији. Видећи да бугарски успеси око одвајања од Васеленске Патријаршије бивају све јачи и да Бугари већ отворено раде да увуку Македонију у своју сферу, српска је влада схватила ствар врло озбиљно. У писму српском дипломатском представнику у Цариграду, од 11 марта 1868 године, вели тадашњи српски министар спољних послова „да је дужност српске владе да се постара, да се одвојењем бугарске цркве од грчке не би повредило вајкадашње црквено право онога народа, коме Српска Кнежевина стоји на челу. Та дужност, коју ми никад нисмо заборавили, сад је још живље изазвана расписима бугарских вођа, који су управљени и на чисто српске епархије... Ви ћете, Господине, и сами разумети да жеља српске владе да се Бугарима признаду умесна права, не може ићи дотле, да се напусте наша народна права... Четири су патријаршије, некада, постојале на Балканском Полуострву: Цариградска — за грчки народ, Пећска — за српски народ, Трновска — за бугарски, а Охридска је, по праву завојевања, долазила некад под бугарски а некад под српски народ; но најпосле је, а ово заслужује особиту пажњу, подлегла Отоманској Држави као српска имовина... Пећска и Охридска Патријаршија нису у другој половини прошлога века потпуно уништене, но и сад гласе, по цариградским књигама, просто као придружене Цариградској Патријаршији, која у њихово име и дан дањи плаћа нарочити годишњи данак царској благајни... Пошто се сад, опет, ради о томе, да се једна од тих-

Патријаршија, а имено Бугарска, одвоји од Цариградске Патријаршије, ту само може бити речи о оној, која не подлежи никаквој сумњи, а то је Трновска. Уступањем сваке друге бугарској цркви, настало би питање: да ли се тиме стара српска тековина не преноси као патримониум на оне, којима не припада, ни по црквеној историји, ни по правима српскога народа на Источном Полуострву“.¹⁾

У истом смислу радила је српска влада и даље. Из писма српског дипломатског представника у Цариграду, од 29 априла 1869 године, види се да је он радио на томе „да се обнављањем бугарске цркве не повреди српско црквено право“, „да српске епархије остану и даље у заједници са Васеленском Патријаршијом“ и да Патријаршија „српскоме народу шаље српско свештенство“.²⁾

Сви напори српске владе били су слаби да паралишу много јачи руски утицај у Цариграду. 1870 године створена Бугарска Егзархија ушла је дубоко и у чисто српске земље. Протести српске владе нису ни узимани у обзир.

Самостална српска црква у Србији била је, такође, незадовољна стварањем Бугарске Егзархије. Кад је, 1870 године, Васеленски Патријарх, хотећи да обори решење о установљењу Егзархије позвао Васеленски Сабор да ово питање реши, митрополит Србије, у писму од 13 децембра 1870 године, одговорио му је да је Порта могла имати права одобрити и потврдити црквено решење, али да она није могла сама решавати црквена питања без суделовања цркве. „По томе њено решење нема обавезне каноничне вредности за цркву. Црква се портиним решењем излаже страховитој самовољи и одузима јој се могућност да опстане у једној земљи, у којој се мењају и појмови и

---

1) Ј. Ристић, *Спољни одношаји Србије*, књ. III, стр. 296—302; *Како је постала Бугарска Егзархија*, Београд, 1897, стр. 24—27.

2) *Како је постала Бугарска Егзархија*, стр. 30.

дела и обзири, и у којој се поткопава темељ сталности...“¹⁾

Кад је влада у Србији видела да су протести без користи, предузела је да чини што може на спасавању српскога становништва од бугарског утицаја. Тога ради буде у Београду образован један одбор са задатком да се стара о просвети и култури Срба у Турској и да „предлаже влади завођење школа, слање учитеља, књига и других потреба“. Са великим тешкоћама успела је Србија да отвори у Турској, поред српских школа, које је народ сам отварао, још шесдесет и једну школу. Главна места у Македонији, која су тада добила школе, била су: Кичево (мушку и женску), Гостивар, Свети Јован Дебарски, Бањани (Скопска Нахија), Башино Село, Беловиште, Богумили (Велешка Нахија), Боровац (Охридска Нахија), Вевчани (Охридска Нахија), Велес (мушку и женску), Дебар (мушку и женску), Егри Паланка, Злетово, Клисуре, Кочане (мушку и женску), Кратово, Крушево, Куманово (мушку и женску), Кучевиште (Скопска Нахија), Лешак (Тетовска Нахија), Лешани (Охридска Нахија), Органци (Кичевска Нахија), Пореч, Скопље, Тетово (мушку и женску), Пречиста (Кичевска Нахија), Чучер (Скопска Нахија). Поред тога слате су књиге старим српским школама, општинама и црквама. Многим црквама и манастирима слате су иконе, звона и друге потребе.²⁾

Осим тога српска је влада радила и у Цариграду. Тамошњи српски дипломатски представник није пропуштао прилику, а да не ради да се одобри „да се за владике у Старој Србији и Македонији постављају Срби, који ће моћи да се одупру бугарској пропаганди и да униште уплив, који они (Бугари) траже у Европској Турској“.³⁾

Рат, који је, 1876 године, повела Србија противу

1) Ј. Ристић, *Спољни одношаји Србије*, III, стр. 294—295.

2) *Ibidem*, 281—283, 284—290.

3) Писмо српског дипломатског представника у Цариграду од 6 децембра 1872 (*Како је постала Бугарска Егзархија*, стр. 68).

Турске, био је од страшних последица по српски народ у Турској. Српско име, које је, још од стварања Србије, било баук за Турке, постало је сада још страшније. Све српске школе беху затворене, српски учитељи прогнати, а српске књиге уништене. Бугари су се тиме обилато користили.

Одмах после рата Србија није могла отпочети никакав рад у Македонији. Простирена ратом на штету турске територије, и од турске вазалије уздигнута на степен краљевине, природно је било да је постала још веће страшило за Турску. Сасм тога, истрошена у два тешка рата, она није имала ни материјалних средстава. Тек после 1885 године, настале су нешто боље прилике. Те године Бугари погазише Берлински Уговор и извршише присаједињење источне Румелије Бугарској. За цео свет било је јасно да се Бугари неће задржати на томе. Народ се у Македонији поплаши да не постане бугарски плен и отпоче тражити од турских власти што више српских школа, а од Србије што јачу потпору. И Турска је већ предвиђала бугарске намере, те је према Србима у Македонији постала нешто либералнија. 1886 године основа се у Београду, приватном иницијативом, Друштво Светога Саве, са задатком „да шири просвету и негује национално осећање и врлине“ и да тиме помаже национално одржање и подизање српскога народа у Турској. За кратко време оно умножи свој капитал, великим делом прилозима Срба из неослобођених крајева, отвори вечерње школе за спремање учитеља за Србе под Турцима од кандидата, који су били турски поданици и који су се налазили на раду у Београду, и за учење писмености деце из Турске. На тај начин је приватна иницијатива српских родољуба помогла националну ствар у Македонији. 1887 године, Србија доби одобрење да отвори конзулате у Скопљу и Солуну. Они су, поред других службених дужности, настојавали да турске власти излазе на сусрет становништву Македоније, кад затражи отварање српских школа. Од тада број српских школа у Турској почиње да расте. 1891 године, радило је у Косовском, Битол-

ском и Солунском Вилајету 117 српских школа са 140 наставника; 1896 — 159 школа са 240 наставника; 1901 — 226 основних школа, 4 гимназије, 1 богословија и 3 више девојачке школе. После овог времена било је у Турској преко 300 српских школа.

На тај начин кренуто одржавање српске народности у Турској српска је влада подупирала колико су јој год прилике допуштале. Она је, колико је год било могућно, олакшавала просветна и културна предузећа, а на име штампање српских школских књига у Цариграду, које почиње још 1886, излажење „Цариградског Гласника“ (од 1893), „Вардара“ (у Скопљу од 1908).

Српско се црквено питање у Турској за дуго није могло кренути. Васеленска Патријаршија у Цариграду била је према Србима рђаво расположена. Русија је помагала Бугаре, на штету Срба, Турска се бојала српскога народа. Најзад, кад су захтеви Срба из Македоније, да добију српске владике и свештенике, постали неодољиви, посредовала је српска влада преко својих посланика у Цариграду, те је, најзад, тек 1897 године, изабрат Србин за владика у Скопљу. Доцније је, опет њезиним посредовањем постављен Србин и за владика велешко-дебарског.

Србија је вечито радила што је могла у корист своје Македоније, да би је заштитила од Бугара, Што није имала успеха да дефинитивно сузбије бугарску пропаганду, криве су прилике, које су непрестано биле јаче но што је била њена моћ. Али Србија је учинила за своју Македонију највише, што се могло захтевати. Она ју је, скупим крвним жртвама ослободила од Турака, одбранила од Бугара, 1913 године, и најзад дефинитивно ослободила 1918 године. Србија је до дна исцрпла своју дужност према својој Македонији.

*

*

*

Македонци, са своје стране, били су непрестано добри Срби и радници на уједињењу са Србијом. Они

од њих, који су били учасници у стварању Србије, сматрали су је као своју земљу и остали су у њој да уживају благодети њезине слободе. Многи су од њих заузели врло високе положаје у Србији, руководили њезину судбину и, најзад, уживали награде за своје пожртвовање и рад.

Слободна је Србија била уточиште за све Србе, који су били у туђем ропству. И они су, било што су прогањани, било што су били жељни слободе, долазили, и у њој налазили праву домовину. Македонци, у овоме, нису чинили изузетак. Ми немамо при руци све податке о Македонцима, који су, после ослобођења Србије, дошли у њу. Али, имамо један податак који показује огромну сразмеру њиховог досељавања. У рукама нам је један списак занатлија терзијског еснафа у Београду, из времена прве владе Кнеза Милоша Обреновића (1815—1839).¹⁾ У томе списку налазимо само у Београду, и само у терзијском еснафу, поред Србијанаца и поред Срба из других неослобођених крајева, и двадесет и пет Македонаца, из: Тетова, Дебра, Прилепа, Битоља, Крушева, Охрида, Клисуре, Блага, Костура, Сереза. Из овога није тешко видети колико је Македонаца било у целој Србији, у најразличитијим занимањима.

Ови Срби из Македоније, не само што су у Србији нашли своју земљу, у којој су имали сва грађанска права, и као занатлије, и као трговци, чиновници, јавни радници и политичари, но су примали на себе и све дужности и помагали сваки културни напредак у њој. Они су, као и други Срби, организатори еснафа, унапређивачи трговине и индустрије, добротвори и књижевни мецене. Само као претплатнике на неколике књиге, које су изашле за владе Кнеза Милоша, нашли смо на стотине имена Срба Македонаца, родом из: Скопља, Велеса, Кратова, Разлога, Сереза, Солуна, Селца, Прилепа, Крушева, Битоља, Охрида, Костура, Блага, Клисуре и тако даље. Сви

---

¹⁾ Списак смо преписали из архиве терзијског еснафа у Београду, још 1910 године.

ови људи били су настањени у Србији, на различитим местима, и са врло различитим занимањима.

Потомци ових Македонаца и нови досељеници из Македоније заузимали су највидније положаје у Србији, били су министри, саветници, посланици на страни, политичари и војсковође. Они су често пута имали у рукама, не само судбину Србије, већ и целога српскога народа. Сви су они, у свима приликама били само Срби и велики српски родољуби.

На све ово може се учинити напомена, да су Македонци одлазили и у ослобођену Бугарску. То је истина, али је врло велика разлика између њиховог досељавања у Србију и досељавања у Бугарску. У Србију су Македонци долазили као у своју земљу, за чије су се ослобођење борили, долазили су из љубави, као радници на њеном подизању и јачању, у чему су гледали своје спасење и своју слободну будућност. У Бугарску су одлазили после утицаја једне велике пропаганде, после једне вештачке сугестије; долазили су да, као васпитаници из бугарских школа заузму у њој положаје са добрим платама, или да буду стипендисте и плаћени агитатори. — У Србији, између Србијанаца и Македонаца, није било разлике; ту су они исти народ, са истом историјском свешћу, истим традицијама и обичајима. У Бугарској разлика између Бугара и Македонаца остаје врло дуго, јер како вели један бугарски професор „Македонци врло тешко усвајају савремену бугарску реч“.¹⁾ — У Србији Македонце воле као браћу, као део српскога народа. У Бугарској за Македонце постоји нарочити подруглив назив „Македонствујушчи“, који се, и у говору, и у дневној штампи, сваки час, употребљава. Тамо чак и мрзе Македонце, и само их због гражљивости присвајају. Један од највећих бугарских политичара и патриота, М. Стамбулов, који није волео Македонце, само је израз општега осећања бугарскога народа према њима.²⁾

1) П. Драгановъ, *Македонско-славјанскій Сборникъ*, I, Спб, 1894, стр. IV.

2) „Он је (Стамбулов) мрзео Македонце због њиховог издајства и недостатка правога патриотизма...“ (*M. Stanbuloff* by A. Hulme Beaman, London 1895, стр. 40).

Македонци су, пре бугарске пропаганде, сами за себе говорили да су Срби. Већ смо поменули да су, 1836 године, Вуку Караџићу, на Цетињу, говорила два човека из Дебра да су Срби и да „онамо има много села, по којима људи говоре онако и као и они и зову се *Срби*, као и они што су говорили да су.“ 1859 године био је Љубомир Ненадовић у Хилендару, у коме је, између осталих калуђера, нашао и „неколико из Македоније, који су се признавали за *Србе* и говорили су оним наречјем, као што се у Тетову говори“. ¹⁾ Оваквих би се примера могло још много навести.

Пре XIX века, школе су под Турцима биле ретке. Највише их је било по манастирима. У њима су се спремали млади људи за свештенике и калуђере. Такву једну школу, у манастиру Светог Аранђела, у Скопској Црној Гори, 1780 године, већ смо помињали. У манастиру Трескавцу трајала је, све до 1780 године, једна српска манастирска школа. Таквих је школа било и у манастирима: Леснову, Слечки и још неким. Ове су школе представљале последње, већ избледеле, остатке старе српске писмености и књижевне културе.

Прве варошке школе у Македонији јављају се тек у XIX веку. Најстарије, за које знамо, биле су у Прилепу и у Кучевишту (Скопска Нахија) још 1813 године, у Вароши код Прилепа 1820, Скопљу 1830 и 1835.²⁾ После овог времена српских је школа у Македонији још више. Око половине XIX века већ их је било на тридесет. У другој половини XIX века почиње бугарска пропаганда у Македонији и отварање бугарских школа. То је само ометало, али није могло зауставити напредак српских школа. Оне се отварају свуда редом, у Костуру, Флорини, Светом Јовану Мелничком, Петричу, Разлогу, Битољу, Ресну, Струги, Дебру, Смиљеву, Галичнику, Радовишту, Охриду и т. д. Све је ове школе отварао сам српски народ из Македоније, из сопствених побуда, и издржавао их о своме

¹⁾ Љ. П. Ненадовић, *О Црногорцима, писма са Цетиња 1878 године*, Н. Сад 1889, стр. 139.

²⁾ Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп и његова околина*, стр. 109.

трошку, или из прихода са црквених и манастирских имања. Програми и уџбеници били су им српски. Све су се звале само *српским*, или још боље, *славено-српским*. Њихови су се учитељи звали само *српским* учитељима. Неки од њихових учитеља, и ако нису били високо школовани људи, одликовали су се као ревносни национални, па чак и као књижевни, радници. Међу њима се нарочито истиче учитељ Јордан Хаџи Константиновић, родом из Велеса, који је, због отворене борбе противу злоупотребе грчких свештеника, био оптужен као бунтовник и прогнат у Малу Азију. Он је писао школске учбенике и штампао их у Србији, скупљао је старе српске рукописе и књиге и слао их у Србију. Он се, чак, огледао и на научном послу. Српско Учено Друштво наштампало је, у своме органу, неколико његових прилога из историје Македоније.¹⁾

1876 године, због рата Србије с Турском, Турска је затворила све српске школе у Македонији и протерала све српске учитеље из ње. Но чим су се прилике поправиле, Македонци су тражили од турске владе што јачу еманципацију од Бугара и што више српских школа. Како су бугарским интригама код турских власти, српске школе тешко допуштане и како су, кад би се отвориле, биле изложене бугарским нападима и терору, народ их је отварао и без одобрења турских власти и потајно од бугарске пропаганде. Тако су постале тако зване „тајне српске школе“.

Најзад, кад је српска писменост у Македонији почела хватати маха, Македонци су кренули листове: у Цариграду „Цариградски Гласник“ (1894) и у Скопљу „Вардар“ (1908). Првome је био уредник из Охрида, другome из Скопља. У Цариграду је сваке године штампан, у великом броју, српски календар „Голуб“. У колико је турска цензура допуштала, у Македонији су се и продавале српске књиге у српским књижарама, у Солуну, Скопљу, Битољу, Охриду, Прилепу и другим местима. Књижари су били сами мештани, Македонци.

¹⁾ *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. VII, стр. 170—171; књ. VIII, стр. 130—150.

Српско црквено питање, као што смо већ рекли, није било могућно кренути. Све до стварања Бугарске Егзархије, Македонци су, по саветима из Русије, ишли уз Бугаре, надајући се да ће се са решењем бугарског црквеног питања решити и њихово. Али, кад је Бугарска Егзархија отпочела бугарску пропаганду у Македонији, Македонци почеше увиђати куда све то води. 1872 године, добили су Бугари епископе у Скопљу и Охриду, који отпочеше страховиту пропаганду, и гоњење српскога народа и српских учитеља. Народ се нађе у забуни и отпоче реагирати и бранити се. Најзад, 1874 године, српско становништво из целе Македоније, из епархија: Самоковске, Ћустендилске, Велешке, Дебарске, Мелничке, Охридске и Сереске, упути молбе султану и васеленском патријарху да се поврати укинута стара српска Пећска Патријаршија и да распростре своју власт и над њима. „Ми смо Срби, а не Бугари, вели се у тим молбама. Егзархат хоће да нас побугари, ми то нећемо, и за то молимо спасите нас ове беде и дајте нам нашу, самосталну српску цркву“. Ове молбе нису услишане. 1876 године, настао је рат између Србије и Турске и од жеље народне није било ништа.

Ометано сталним грчким интригама и појачаном бугарском пропагандом после стварања бугарске кнежевине, српско се црквено питање у Македонији за дуго није могло наставити. Народ је, и писмено, и усмено, преко својих делегата, слао молбе и султану и патријарху ради обнављања српске цркве, али никад није имао успеха. Најзад се у ту ствар умеша и српска влада, преко својих посланика у Цариграду. Патријарси су, један за другим, обећавали да ће се стање српске цркве у Турској поправити, али до испуњења обећања никад није дошло. Ни једино што је као позитивно обећано, а то је да ће се у Скопљу, после смрти грчког митрополита Методија поставити за митрополита Србин, није испуњено. Народ се узруја и посла депутацију у Цариград. Најзад, после силних народних напора, 30 августа 1897 године, Свети Синод Васеленске Патријаршије изабра Србина,

Фирмилијана Дражића за администратора Скопљанске Епископије. И ако је ово било врло мали успех, народ је у њему видео да је, ипак, нешто добио. Фирмилијан би дочекан од народа из Скопља и околине са великим одушевљењем. На поновљене молбе Македонаца, Фирмилијан је наименован за митрополита Скопљанске Епархије, али је његово посвећење, ометано бугарским интригама, могло да се изврши тек на Видов Дан, 1902 године.

Исто тако, са великим тешкоћама, добио је српски народ у Македонији и митрополита у Велешко-дебарској Епархији.

Српско осећање Македонаца у XIX веку није само у старању да у Македонији ојачају српске школе и српска црква. Оно још јаче искаче у жртвама, које су Македонци поднели за своје присаједињење Србији. Кад је, 1876 године, заратила Србија противу Турака, у српској је војсци био врло велики број добровољаца из Македоније, који су ступили у ратнике, само да помогну Србију у намерама да ослободи Македонију. Но није само то. Чим је српска војска, 1877 и 1878 године, отпочела напредовати према Македонији, осети се у народу јак покрет, на свима тачкама Македоније, у корист Србије. У крајевима, у којима се очекивао скори долазак српске војске, диже се права буна. Најјачих димензија имала је буна у области Куманова, Криве Паланке и Кратова. Истакнути грађани из Куманова заклеше се у цркви, на Јеванђељу, да ће до краја радити за Србију. У неколиким молбама, које су устаници успели да упуте тадашњем српском кнезу, Милану Обреновићу, изражава му се верност и оданост и моли се да прихвати ствар устаника и да настоји свима силама да се њихова земља присаједини Србији. Сем тога, устаници су се обраћали и тадашњим командантима српске војске, молећи их да им дотурају оружја и муниције.

Огњем и мачим угушили су Турци овај покрет. Неколике вође буне успели су да побегну у Србију. Уз њих је пребегла и маса света. Она је насељена на пустом земљишту у окрузима Топличком и Врањском,

где се и данас налази. Над ухваћеним вођама и заосталим становништвом отпоче страховит терор. Српско се име у Македонији, за дуго, није смело помињати. Али успомене на српско-турски рат, 1876—1878, и на устанак Македонаца, ради уједињења са Србијом, у Македонији нису изумрле. И рат и устанак очувани су у народној поезији Македонаца и до данас.¹⁾

Ни после овога народ у Македонији није престао да мисли на своје ослобођење и присаједињење са Србијом. 1880 године, шездесет и пет најистакнутијих људи из Кумановског, Кривоаланачког, Кочанског, Штипског, Велешког, Прилепског, Битољског, Охридског, Кичевског и Скопљанског краја упутило је молбу Милошу С. Милојевићу, бившем српском команданту добровољаца у рату противу Турске, 1876—1878 године, молећи га да изради да им се дотури оружје и да им он буде командант, а они да дигну устанак. Исте године дигао је српски народ у области Кичева, Пореча, Битоља и Прилепа праву буну, у корист Србије, која је трајала више од шест месеца и свршила се на штету устаника.

Све су ове буне илустрација само српског осећања народа у Македонији. Оне су дизане у корист Србије и само са српским обележјем. На жалост, оне су не само биле без успеха, већ су биле од пресудног значаја по судбину Македонаца. Због њих је српско име још више прогањано, а бугарско још више фаворизирано.

Ни то није све. Кад је оглашена велика Санстефанска Бугарска, цео је српски народ у Македонији био у грозничавом страху, дане остане под Бугарском. Тадашњем српском кнезу Милану слао је народ, из целе Македоније, из области: Куманова, Скопља, Па-

---

¹⁾ Песму о српском кнезу Милану Обреновићу и Сулејман паши, забележену од народа у Куманову, наштампао је бугарски професор, П. Драганов (П. Драгановъ, *Македонско-словенский Сборникъ*, Спб, 1894, под бр. 172, а песму о устанку Македонаца наштампао је Ј. Х. Васиљевић (*Браство*, књ. XI, стр. 202—204).

ланке, Кратова, Тустендила, Кочана, Струмице, Штипа, Велеса, Дебра, Кичева, Прилепа, депутације и молбе, преклињући га да га не оставља Бугарима, но да се заузме да Македонија припадне Србији. Кад се састао Берлински Конгрес, сви крајеви Македоније, са многобројним потписима, слали су му молбе, поткрепљене многим разлозима, да је народ у Македонији само српски и да жели припасти само Србији. „Ми чисти и прави Срби, вели се у тим молбама, из најчистије и најкоренитије српске земље, још и последњи пут коленоприклоно молимо... да нас, ма којим начином и средствима ослободите петвековног ропства и присаједините нашој земљи, Кнежевини Србији, те да се утру кржаве сузе Срба мученика и да би и они једном постали корисни чланови европске народне заједнице и хришћанског света“. Ми нећемо „да турско тешко ропство замењујемо још горим и црњим бугарским, које ће нам бити горе и несносије од данашњег турског и које ће нас приморати или да сву нашу чељад покољемо, или да свету нашу земљу напустимо, да оставимо наше свете цркве и гробља и све што нам је мило и драго“.¹⁾

Најзад, Македонци су се, са оружјем у руци, бранили од Бугара. Кад су осамдесетих година деветнаестог века, Бугари видели да својом пропагандом не могу сломити српско осећање народа у Македонији, они су прибегли насиљу најгрубље врсте. То је страховита комитска акција у Македонији, о којој смо већ говорили. Нашавши се пред крвавим бугарским терором, народ се лати оружја, да се брани. И ако није имао довољно ни оружја, ни муниције, он поче образовати чете за отпор. Први људи из Македоније стали су на чело народно. Јован Довезенски, из Довезенца (Срез Жеглиговски, Округ Кумановски), Ђорђе Скопљанче, из Скопља, Глигор Соколовић из Небрегова (Срез Прилепски), Јован Бабун-

1) Молбе Македонаца кнезу Милану и Берлинском Конгресу види у „Братству“, књ. XII и XIII, стр. 224 и даље.

ски, из Бабуне (Срез Бабунски) и многи други прослављени су и опевани вође и јунаци народне одбране противу Бугара у Македонији. У тешким приликама, гоњени и од бугарских комита и од турске војске и власти, ови су се браниоци српског народа одржавали само љубављу и симпатијама свеснога дела српскога народа у Македонији. Рад ових људи није био без успеха. Они су припомогли да велики део српскога становништва у Македонији не клоне и да се очува до дана данашњега. Да су имали више средстава, они би, можда, успели да очисте Македонију од бугарске најезде. У једном поверљивом извештају бугарској влади од једног бугарског консуларног чиновника вели се да Срби нису имали на раду противу Бугара више од „шеснаест чета, са 160—170 људи“, па ипак да су „успеси српскога елемента у Битољском Вилајету постали доста знатни“ и да је „у самоме Солуну њихов положај доста добар“.¹⁾

*

*

*

Из свега реченога види се да је Србија радила, колико су јој год снаге допуштале, да сачува Македонију од бугарске најезде и бугаризирања. Исто се тако види да је народ у Македонији правио све могуће напоре да очува своје српско име и да се придружи Србији. На жалост, оно што је ишло противу Србије и противу српскога народа у Македонији, било је јаче од њих. Снага Србије била је слаба да се бори противу Турске и противу злоупотребе грчке цркве, да противстане жељи Русије, да одбија бугарску пропаганду и оружани комитски терор. То је узрок што је велики део српскога народа у Македонији, после борбе, жртава и искушења, најзад, био принуђен да се назове Бугарином.

Па ипак је бугарски успех био само релативан. Уз Егзархију је пристало становништво већих градова

---

1) *Le Brigandage en Macédoine, un rapport confidentiel au Gouvernement Bulgare*, Berlin 1908, стр. 41.

Македоније, одакле је, под заштитом руске дипломатије, кретана бугарска агитација.¹⁾ Села су се различито одазивала на бугарски позив. По статистици коју је, после многогодишњег испитивања, саставио руски консул у Битољу, Ростовски, за 1897 годину, у Битољском Вилајету било је 186.656 Срба, који су били пристали уз Бугарску Егзархију, а 93.694 Срба, који су били остали уз Патријаршију.²⁾ У Скопљанској Епархији било је 20.000 породица уз Егзархију, а 10.000 породица уз Патријаршију. И ту је иста сразмера. Сем тога, има крајева у Македонији, у којима Егзархија није имала никаквог успеха. Цела Скопска Црна Гора, с малим изузетком, и многа села северно од ње, остали су уз Патријаршију. Села у Поречу одржала су се потпуно изван бугарског утицаја. Осим тога, у целој Македонији било је пуно Срба, који су остали што су. У јужној Македонији, око Струмице, Дrame и Сереза, имало је Срба, који су се, не смејући се звати Србима, не могући се звати Турцима, а не хотећи се звати Бугарима, називали Грцима, и ако говоре само српским језиком.

Колико је било јако српско осећање у Македонаца, и ако је прошло кроз толика искушења, види се лепо из једног примера. Још првих дана отворене борбе противу грчких злоупотреба у цркви, у Скопљу се нарочито истицао противу њих српски свештеник Јован Бурковић. Због тога га је грчки митрополит одлучио од цркве и избацио му словенске књиге из ње. И ако је тиме био врло увређен, он, са својим парохијанима, никад није пришао бугарском покрету. Ни бугарске претње, ни уцене, ни грчко гоњење, никад га нису могли одвојити од Грчке Патријаршије. Он ју је мрзео, али није могао да угуши своје српско осећање и да се назове Бугарином. Он је, заједно са парохијанима, остао до смрти уз омрзнуту Патријаршију и — Србин. У старости, већ болестан, Јован Бурковић молио је Бога само да му једну жељу испуни,

1) Ст. Новаковић, *Балканска Питања*, Београд, 1906, стр. 118.

2) *Ibidem*, стр. 504.

а то је да доживи да освети српску гимназију, која се тада у Скопљу подизала. Бог му је жељу испунио.¹⁾

Македонија је пуна оваквих српских типова, који су прошли кроз све кризе и кроз сва искушења и остали Срби. Данас, кад је нестало бугарске пропаганде и бугарског терора, у Македонији се заборављају обмане и завођења, и свет се опет враћа ономе што је био од свога постанка.

---

¹⁾ Ibidem 89—90.

XI

МАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКТИ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Језик Македонских Словена у најстарије доба назива се само словенским. — О бугарском језику нема у Македонији помена све до почетка XIX века. — Језик књижевних споменика у Македонији, у средњем веку, је српски. — Он је српски и у XIX веку, све до бугарске пропаганде. — Разлика између македонског и бугарског језика уочена је врло рано. — Језик Македонаца није у свима крајевима исти. — Недостатак језичног материјала за проучавање македонског језика. — Сви македонски дијалекти имају један тип. — Македонски дијалекти су српски дијалекти. — Морфологија — Етимологија. — Члан у македонским дијалектима није бугарска особина.

Већ смо један пут поменули како је професор Берић, проучивши све споменике, који се односе на Македонију, утврдио да се, у најстарије доба, језик Македонских Словена називао само *словенским*, онако као што се и народ, који га је говорио, називао *Словенима*. Тим се именом зове и македонски језик, на који су Тирило и Методије и њихови ученици преводили Свете Књиге, у првим вековима ширења хришћанства међу Балканским Словенима. Г. Берић је, даље, прегледао све историске изворе до XII века, у којима се помиње језик Македонских Словена,

па нигде није нашао да се назива другојаче до *словенским*.¹⁾ О бугарскоме језику у Македонији нема за то време никаквога трага, и ако је, баш у то време, био најдужи период бугарске владавине у њој. Најзад, Г. Ђерић је проучио све споменике, који се одnose на Македонију, па је на основу њих утврдио да „од најстаријих времена, па до почетка XIX века, нема ни једног поузданог примера, где би Македонци сами себе називали—Бугарима, или *свој језик* бугарским“.²⁾

Сви књижевни споменици, писани у Македонији, у средњем веку, писани су само *српским* језиком. Још 1844 године, констатовао је В. Григорович, на своме путу по Македонији, масу српских књижевних споменика. У Каталогу Рукописа Народне Библиотеке у Софији (из године 1910) налази се забележено 25 рукописа из Македоније. Од њих су 22 српска, како сам аутор Каталога, бугарски професор Цонев каже (из Скопља, Велеса, Штипа, Струмице, Дебра, Прилепа, Охрида), а само три нису српска; и то два су српско-бугарска, а само је један бугарски.³⁾ Овај један могао је потећи само од каквог Бугарина, који је залутао у Македонију. — Сви записи и натписи у Македонији, на књигама, сликама, црквама и тако даље, само су српски. У многима се језик и назива српским. — 1466 године, наредио је охридски архиепископ Марко да се на *српски* језик преведе „Законик Велике Цркве“ у Охриду.⁴⁾ — У једноме рукопису из Македоније из XVII века, у коме су беседе Дамаскина Студите, објашњава се једна реч, па се, да би била јаснија, каже шта она значи у „*српскоме* (то јест македонскоме) језику“.⁵⁾

1) В. Ђерић, *О српском имену у Старој Србији и Македонији*. Београд 1904, стр. 32—38; Види и: К. Јиречек, *Историја Срба* I, 128.

2) *Ibidem* 42.

3) Р. Поповић, *Serbian Macedonia*, London 1916, стр. 14.

4) Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, бр. 328.

5) В. Ђерић, *О српскоме имену у Старој Србији и Македонији* стр. 27.

У XIX веку, све до бугарске пропаганде, језик се у Македонији назива српским. Вук Караџић у своме „Српском Рјечнику“, назива језик Македонаца *српским језиком*. Он, као што смо већ напред спомињали, каже да у Тетову „Турци говоре турски и арнаутски, а хришћани *српски*“, да „око Тетова има села, у којима су људи закона турскога, а говоре *српски*“, да у Кичеву (Крчава) има „око једне трећине хришћана, а остало су законатурскога, али сви говоре *српски*“, да у Гостивару Турци говоре турски и арнаутски, „хришћани *српски*“, да је на Цетињу, 1836 године, видео два човека из Дебра, који су говорили *српски*, и да онамо (око Дебра) има много села, по којима људи говоре онако као и они, и да се зову Србима.“

Разлику између бугарског и македонског језика научници су већ одавно записник. Још 1844 године, истакао је В. Григорович оштру разлику између македонскога и бугарскога језика,¹⁾ само му љубав према Бугарима није допустила да македонски говор назове српским. Бугарин, Прванов, наштампао је, 1872 године, „Букваре“ за бугарске школе у Македонији, у којима каже да их штампа зато, да се „наша македонска браћа одуче од *српског изговарања* бугаских речи“.²⁾ Борђе М. Пуљевски, родом из Галичника у Македонији, каже, 1875 године, да у његовом крају народ не разуме бугарскога језика.³⁾ П. Драганов, бугарски професор у Солуну, рекао је, 1894 године, да Македонци врло тешко уче савремени бугарски језик.⁴⁾ Колика је велика разлика између бугарског језика и македонских дијалеката најочитије се види из тога, што македонска деца не могу учити бугарске гимназије, док предходно не науче бугарски језик. Бугарска гимназија у Скопљу имала је приправни

1) В. Григоровичъ, *Очеркъ путешествія*, стр. 194.

2) П. Драгановъ, *Извѣстія С. П. Славянскаго Благотвор. Об-ва*. 1888; навод у Македонији од Ст. Протића, стр. 13.

3) Борђе М. Пуљевски, *Речник од три језика*, Београд, 1875, стр. 1.

4) П. Драгановъ, *Македонско-славјанскій Сборникъ I* Спб. 1894, стр. 4.

разред, у коме су македонска деца, по свршетку бугарске основне школе, морала учити, најмање још шест месеца, бугарски језик, да би могла пратити предавања у гимназији.¹⁾ У српској гимназији у Скопљу није било потребно претходно учење српскога језика

Језик у Македонији није у свима крајевима исти, већ се дели у неколико дијалеката. Одредити тачно границе ових дијалеката и детаљно дефинисати њихове карактерне особине, за сад је још потпуно немогућа ствар. Највећа је тешкоћа у томе, што још нема довољно покупљеног поузданог језичног материјала. Има, на пример, крајева у Македонији, из којих још нема никакве језичне грађе. Највише прикупљеног језичног материјала има у традиционалној литератури Македонаца, нарочито у народним песмама. Тај пак материјал није од поузданих скупљача. На већи део народних песама из Македоније скупили су Бугари, али оне не представљају говорни језик Македонаца. Томе има више узрока. Прво, њихови су скупљачи били примитивни бугарски свештеници, учитељи и агенти, који нису познавали македонске дијалекте и нису умели да им фиксирају особине. Друго, Бугарима је било потребно да што пре наштампају македонске песме и да их огласе за бугарске, те су скупљане и сувише брзо и без довољно пажње на језичне финесе. Треће, сви су бугарски скупљачи песама били само агенти великобугарских тежњи, са главним циљем да у македонском говору покажу што више бугарских особина, те су их уносили чак и онде, где им никако не може бити места. Најзад, говорни је језик Македонаца доста искварен бугарском пропагандом и школом. Најчистијим језиком у Македонији говоре Срби мухамеданске вере, на које, из религиозних разлога, бугарска пропаганда није могла имати утицаја. Међутим на њихов језик није обраћена никаква пажња. Према свему реченом, оно што су филолози, нарочито бугарски, писали о језику Македонаца, на основу језичног материјала, који су скупили

¹⁾ Српска Краљ. Академија, *Насеља Српских Земаља*, књ. III, стр. 508.

Бугари, не може бити ни тачно, ни поуздано. Испитивања језика Македонаца, на основу друге грађе, има врло мало, и обухватају незнатан део Македоније. Из тих разлога и ми смо у немогућности да кажемо много о српским дијалектима у Македонији, већ ћемо истаћи само главне особине њихове. Оне јасно показују само српски, а не бугарски карактер.

Сви македонски дијалекти, ма колико се разликовали међу собом, имају један исти тип, и сви скупа, својим особинама, представљају само делове српскога језика.

Оно што македонске дијалекте, с једне стране, везује за српски језик, а с друге, одваја од бугарског, у главном се састоји у замени појединих старих словенских гласова — Морфологија, и у облицима код променљивих речи — Етимологија.

а) Морфологија.

Старословенски глас ж (јус), који се изговарао као назал он, замењен је у бугарском језику муклим гласом ѓ (дебело јер). У српском језику замењен је јасним гласом у, а у македонским дијалектима исто тако јасним гласовима: у, а, о.¹⁾ Тенденција је бугарског језика да се у њему гласови изговарају мукло, српскога и македонских дијалеката да се гласови изговарају јасно. Да ли су македонски јасни гласови, међу којима је и у, ближи српскоме јасном гласу у или бугарскоме мукломе гласу ѓ, није тешко пресудити,

Старословенска група гласова љ у бугарском је језику замењена са њл, у српском и македонском са у²⁾.

1) Примери: старословенско пѣтъ, рѣка — у бугарском: пѣтъ, рѣка — српском: пут, рука — македонском, пут, пат, пот; рука, рака, рока.

2) Примери: старословенско: влькъ, плънь, Българин — у српском и македонском: вук, пун, Бугарин. Због такве замене гласова љ Македонци, кад понекад себе зову Бугарима, зову се само српском речју *Бугари*, а никад бугарском речју *Българи*. Ово је још 1844 године, констатовао руски научник В. Григорович (*Очеркъ путешествія*, 196). Од тада је ова констатација поновљена од многобројних писаца, па и од Бугара.

Старословенска група гласова *чър* замењена је у бугарском језику са *чер*, у српском и македонском замењена је са *чр*.¹⁾

Као најважнију замену старословенских гласова у бугарском и српском језику филолози сматрају замену групе *жд* и *шт*. По замени тих старословенских група гласова вршили су неки филолози деобу свих словенских језика у групе. По тој деоби српски језик и македонски дијалекти чинили би несумњиво једну групу, јер *жд* и *шт* у бугарском језику остају какви су били и у старом словенском, а у македонском и српском прелазе у *ћ* и *ћ*. Још 1835 године, први бугарски граматичар, Неофит Рилски, констатовао је да је употреба *ћ* и *ћ* у македонским дијалектима *српска* особина.²⁾ Примера за употребу *ћ* и *ћ* у македонским дијалектима, има врло много. Ђирил Пејчиновић Тетовац, калуђер српског манастира Светог Димитрија, близу Скопља, у својој књизи „Огледало“, која је изашла 1816 године, на македонском дијалекту, по обичајима писања онога времена, и за *жд* и за *шт* употребљава српски глас *ћ*, а нигде бугарске гласове *жд* и *шт*. Вук Караџић, 1822 године, за народне песме из Македоније употребљава *ћ* и *ћ*, сасвим правилно, кад је коме место. Ђ. М. Пуљевски из Галичника у Македонији написао је 1857 године, за своје земљаке, „Речник од три језика“ (македонски, арбанашки и турски). Пуљевски није био учен човек, и при писању се руководио само својим осећањем. И он редовно употребљава гласове *ћ* и *ћ*. Бугарин, П. Драганов, који је служио у Солуну као професор бугарске гимназије, тврди да су гласови *ћ* и *ћ* стална особина македонских дијалеката.

Увиђајући важност замене старословенских група гласова *жд* и *шт* у питању македонских дијалеката, Стојан Новаковић је написао о томе опширну студију.³⁾ Као језички материјал послужили су му

1) Примери: старословенско: *чърнъ*, *чървениъ* — у бугарскоме: *черн*, *червен* — српском и македонском: *црн*, *црвен*.

2) *Болгарска Граматика*, Крагујевац 1835, стр. 180—181

3) *Ђ* и *ћ* у македонским народним дијалектима (Глас.

старији писци, који су писали на македонским дијалектима, Зборници народних песама, које су по Македонији покупили Бугари и њихови пријатељи,¹⁾ Зборник И. С. Јастребова²⁾ и најзад народне приповетке, које му је на македонском дијалекту, из околине Прилепа, казивао П. Кондовић, ђак бугарске гимназије у Солуну, родом из Прилепа, који дотле није био учио српски књижевни језик. У целокупном овом језичком материјалу из Македоније Новаковић је редовно нашао српско *ћ* и *ћ* на оним местима, где по правилу треба да буду.³⁾

б) Етимологија.

У бугарском језику именице и придеви немају никакве промене, већ остају увек у једном облику. Падежи се изражавају помоћу предлога, који се међу пред први падеж. У македонским дијалектима, као и у српском језику именице и придеви имају седам падежа, који се граде наставцима:⁴⁾

Срп. Краљ, Акад. XII, Београд 1889); *Ein Beitrag zur Kunde der Macedonischen Dialekte (Archiv für slavische Philologie XII (1890) стр. 78).*

1) Ст. И Верковић, *Народне песме македонских Бугара*, 1860; Братја Миладиновци, *Бжгарски народни пѣсни 1861; Периодическое Списание.*

2) И. С. Јастребовъ, *Обычай и пѣсни турецких Сербов*, Спб. 1886.

3) Примери: бугарско: вежда, чужд, между — у српском и македонском: веђа, туђ, међу; бугарско: свешта, срешта, кѣшта — српском и македонском: свећа, срећа, кућа.

4) Примери из једног македонског рукописног зборника из XVIII века. (*Споменик Српске Краљевске Академије vol. XXXI стр. 12*):

Други падеж: *от врага, ради болести, Господа, хришћанске вере, престола Божја.*

Трећи падеж: *врагу, Богу, пророку, духовнику.*

Четврти падеж: *веру християнску, красоту, превару, Бога.*

Пети падеж: *враже лукави, прелаштена жено.*

Шести падеж: *светим крштењем, с ђаволом, с великим ка-
нуном, душом и телом.*

Седми падеж: *на страшном суду, према милости, према
великом ветру, на смрти.*

Примери из македонске народне поезије, које су покупили Бугари:

У бугарском језику глаголи немају неодређеног начина, у српском језику и у македонским дијалектима имају.¹⁾

У бугарском језику глаголи немају прилога времена садашњег, у српском језику и у македонским дијалектима имају.²⁾

Поједини глаголски облици (садашње време,

- Други падеж: Телал виче *от утра до мрака*. —
До три фурни *врућа леба*. —
- Трећи падеж: Турчин *Калинки* думаше. —
Девојка се *Богу* помолила. —
Свекру бела кошуља. —
- Четврти падеж: Можеш ли *коња* да играш. —
Тебе *стара* ће загубат. —
Имала мајка, имала
Једнога сина Стојана. —
- Пети падеж: *Стојане*, синко рођене. —
Татко ће речем, *ћерко* не велит...
Браћа ће речем, *сестро* не велет. —
Навези ми, *Радо*, китен бел тестемел. —
- Шести падеж: Удари га чизма и *мамузом*. —
Под *Белиградом*. —
Ћул, девојко, под *ђулом* заспало. —
- Седми падеж: На *кући* слава, во *кући* слава. —
Да се сутра на *дивану* нађе.

1) Примери из македонског зборника из XVIII века: *бити, гледати, изговорити, крстити се, остати, опростити, причестити, покајати, уморити, узети, чинити, постигнути, осудити, лагати, говорити и т. д.* (Споменик Српске Краљ.-Академије vol. XXXI стр. 13). Примери из македонске народне поезије:

Навест' ћу ти Пејо, како ћеш го носи. —
Освојит' ћу равну Арбанију. —

2) Примери из македонског зборника XVIII века: *чињећи, гледаећи, знаећи* и т. д.. Примери из македонске народне поезије.

Мене болан, *сестро*, *гледаећи*. —
Или дворје, *сестро*, *метеећи*. —
Уште така зборуећи. —
Русе косе *плетеећи*.

пређашње несвршено и пређашње свршено време, будуће време) граде се у бугарском језику другојаче но у српскоме језику и у македонским дијалектима.

Акцентат је у српском језику и у македонским дијалектима скоро исти, у бугарском је сасвим другојачи.

Речник српскога језика и македонских дијалеката је исти, бугарски се битно разликује.

Најзад, да поменемо једну језичну особину, која је, по изгледу, заједничка бугарскоме језику и македонским дијалектима, а које у српском књижевном језику нема. Та је особина *члан*, који се у бугарскоме језику и у македонским дијалектима ставља иза именица (суфикс). Овај, за индоевропске језике интересантни, члан међу балканским језицима имају арбанашки, бугарски и румунски. Од српских дијалеката имају га само македонски. Из тих разлога, Бугари тврде да се суфикс развио „самостално из унутрашњег организма бугарског језика“.¹⁾ и да је, према томе, македонски члан бугарска особина, а македонски дијалекти делови бугарског језика. Међутим, по суду најистакнутијих слависта суфикс се није развио „из унутрашњег организма бугарског језика“, нити је бугарска специјалност, већ је остатак старих тракоилирских језика, и налази се на читавој зони Арбаније, Македоније, Бугарске и Румуније; према томе, не само у бугарском, већ и арбанашком, српском и румунском, који немају везе са еволуцијом бугарскога језика.²⁾

Бугарски и македонски суфикс нису исте ствари. У бугарскоме је језику суфикс искључиво *тѝ* (за мушки), *та* (за женски), *то* (за средњи род). У македонским су дијалектима суфикси, поред *тѝ*, *та*, *то*, још и — *нѝ*, *на*, *но* и *вѝ*, *ва* *во*, којих у бугарском језику нема.

Најзад, члан је у бугарском језику, по правилу

1) Lj. Miletić, *O članu u bugarskom jeziku*, Zagreb 1886, стр. 2.

2) Fr. Miklosich, *Syntaxis*, стр. 127; *Die Slavische Elemente in Rumunischen*, стр. 7.

неминован, у македонским дијалектима је редак. У помињатом македонском зборнику из XVIII века, врло је ретко употребљен. На првих 105 страна употребљен је свега 37 пута, и то врло недоследно. Код именица мушкогараода нема га никако. Код именица женског и средњег рода врло је често место члана *та, то*, члан *ва, во*.¹⁾ У 27 песама из Македоније, које је наштампао Вук Караџић, 1822 године, и које имају 340 стихова, члан долази свега 25 пута, и то не увек после именице, већ највише после присвојних заменица и после свезе *као*. У 121 песми из Дебра, члан *тѣ, та, то* долази свега 47 пута, *нѣ, на, но*, 12 пута и *вѣ, ва, во* 22 пута. У око 150 песама из Македоније, које имају око 2600 стихова, члан се налази свега 106 пута, од којих су 34 случаја, не заједничког македонско-бугарског, већ чисто македонског члана.

¹⁾ Споменик Српске Краљевске Академије, књ. XXXI, стр. 12.

XII

НАРОДНИ ОБИЧАЈИ

Стара бугарска државна организација уништила у Бугарској, на свагда, стару словенску племенску организацију. — Племенска организација у Македонији и другим српским земљама одржана. — Отуда идентичност социјалних услова и обичаја у њима. — Специјално српски обичаји из Македоније. — Слава. — Бугари прогањају славу из Македоније. — Преслава. — Севска слава. — Обичај посећивања српских манастира. — Посећивање манастира Дечана.

Говорећи о разлици између Бугара и Македонаца, ми смо истакли како су Бугари, својом државном организацијом, коју су донели и пресадили међу покореним Словенима у Бугарској, међу њима на свагда уништили сваки траг од старе словенске племенске организације. Словенска социјална организација и обичаји, који су са њом у вези, никад више међу Бугарима нису могли оживети, па ни онда, кад међу њима није било више ни трага од њихове државе.¹⁾

Племенска социјална организација одржала се у Македонији и другим српским земљама врло дуго. У истоме народу, у Македонији и другим српским зем-

---

¹⁾ Види страну 16.

љама, који је живео у истим социјалним условима, одржали су се и исти обичаји. Још пре 1861 године, описала су два Македонца, Браћа Миладиновци, нешто македонских обичаја.¹⁾ Сви њихови описи у свему се слажу са описима обичаја из осталих српских земаља. 1886 године, наштампао је велику збирку народних обичаја из Македоније руски научник и велики познавалац Македоније, Ив. С. Јастребов.²⁾ Његови описи обичаја о Божићу, Новој Години, Богојављењу, Месојеђама, Светом Лазару, Великој Недељи, Ускрсу, Бурђеву-дне, с нарочитим молитвама за кишу (до доле), свадби, рођењу, погребу, слави и тако даље, потпуно се слажу са описима истих обичаја у других Срба. 1907 године, наштампала је Српска Краљевска Академија велику збирку обичаја из околине Скопља, коју је скупио Ат. Петровић.³⁾ И са њима је исти случај. Писац ове књиге је редактор једне серије „Зборника“ српских народних обичаја, коју издаје Српска Краљевска Академија у Београду. Између осталих рукописа, он је, пред сам рат, спремио за штампу велики рукопис обичаја из околине Ђевђелије, које је, још пре 1912 године, прикупио Г. Ст. Тановић, учитељ, родом из Ђевђелије. Ту су описи обичаја свакога дана, преко целе године, за тим, сви обичаји око рођења, свадбе, погребца, земљорадње, лова, риболова, сточарства, трговине и тако даље. Сви, апсолутно сви, обичаји из околине Ђевђелије, и у целини, и у детаљима, нису ништа друго до обичаји, који се налазе и у другим деловима српскога народа. Такву идентичност ни из далека не показују обичаји Македонаца, кад се пореде са бугарским.

Много је важније што обичаји Македонаца и других Срба нису исти са бугарским. Много је обичаја,

1) Браћя Миладиновци, *Бжлгарски народни пјсни*, Загреб 1861, стр. 515—524.

2) Ив. С. Јастребовъ, *Обичай и пјсни турецких Србовеъ*, С. Петерспургъ 1886.

3) *Српски Етнографски Зборник*, књ. VII, стр. 333—528

који постоје код Македонаца и код других Срба, а код Бугара их никако нема.

То су специјално српски обичаји. Због тога што су међу Србима од врло старих времена и што их други народи немају, Срби неке од тих обичаја сматрају као српску националну одлику. Најлепши пример за то даје нам *слава, крсно име, свети, свети дан, дан светог*, како се све овај обичај назива у српском народу. То је остатак старог паганског култа предака, који је, са примањем хришћанства, постао култ хришћанским свецима (најчешће Св. Николи, Св. Аранђелу, Св. Ђорђу, Св. Димитрију, Св. Јовану). Сваки Србин има по једног свеца као патрона своје породице. На дан тога свеца је његова слава. Славу прате многобројни ситни обичаји, који су код свију Срба подједнаки. По једногласном мишљењу озбиљних научника, и Срба и странаца, који су се бавили проучавањем обичаја славе, она је искључиво српски обичај.¹⁾ Срби имају пословицу која каже: „Где је слава, ту је Србин“. Слава се сматра као свети обичај, прелази с оца на сина као драгоцену наслеђе, и само са ишчезнућем породице и она ишчезава. Сви Срби који славе једног свеца сматрају се као рођаци. Слава је толико специјално српски обичај, да је имају и Срби католици. Па чак и Срби мухамеданске вере, који су је из религиозних обзира морали напустити, знају још и данас своје славе и на њихов дан чине поклоне хришћанским црквама. Због тога се са пуно разлога може узети да слава обележава границе српског народа.

Сви Македонци имају славу. Бугари је никако немају. Описујући народне обичаје у Македонији, Ив. С. Јастребов, дугогодишњи руски консул у њој, вели: „Славу славе Срби не само у Србији, Аустрији, Угарској, Босни, Херцеговини, Црној Гори, на

1) „За славу не знају српски суседи Хрвати и Бугари“ (К. Јиричек, *Историја Срба*, I, 131); „Слава или крсно име је искључиво српски празник, њега немају ни Бугари ни Хрвати“ (Енциклопедическиј Словарѣ, том XXX, Спб. 1900, стр. 281, под *слава*);

Косову, Морави, и Призренској Области, но и у областима Скопља, Велеса, Прилепа, Битоља, онако исто као и у областима Дебра и Тетова“.¹⁾ По проучавањима Г. Б. Милојевића, слава (служба) се држи и у јужним крајевима Македоније, који су данас под Грцима. Слава се и у Македонији зове истим именима, као и у другим српским земљама (слава, крсно име, свети, свети дан, дан светога, служба).²⁾ И тамо је има сваки човек. Врло опширни описи славе у Македонији наштампани су на много места.³⁾ Сви детаљи славе у Македонији исти су са детаљима славе у другим српским земљама. И у Македонији је слава свети обичај, који се никако не напушта. У Скопској Црној Гори се верује да „ко не прослави славу једне године, другу неће дочекати“.⁴⁾ И тамо слава прелази као свето наслеђе с оца на сина, докле год породица траје. Шта више, тамо поштовање славе иде још даље. Онај ко нема деце, стара се да му се слава, и после његове смрти, не угаси. Један богати сељак из Чучера, у Скопској Црној Гори, који није имао деце, оставио је своме суседу целокупно имање, под условом, да поред своје, прими и његову славу и да је сваке године прославља.⁵⁾ Што је врло важно, и у Македонији, као и у другим српским земљама, многи, у место општих хришћанских светаца славе Србе, које је црква прогласила за свеце: Светог Симеуна Мироточивог, (Стефан Немања, велики жупан српски, 13 фебруара), Светог Саву (Сава Немањић, син Стефана Немање, први српски архиепископ, 14 јануара), Светог Стефана Дечанског, (11 новембра) и тако даље. Има читавих села која тако славе по једног Србина свеца. Примера ради наводим села: Радибуж између

1) Ив. С. Јстребовъ, *Обычай и пѣсни турецкихъ Сербовъ*, стр. 2.

2) *Ibidem*, стр. 1.

3) *Ibidem*, стр. 1—22; С. Томић, *Насеља Српских Земаља*, књ. III. стр. 467—469; Ат. Петровић, *Српски Етнографски Зборник*, књ. VII. стр. 436—438; Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп*, стр. 160—167. И тако даље.

4) С. Томић, *Насеља*, књ. III, стр. 469.

5) *Ibidem*, стр. 469.

Ќуманџва и Паланке и Ранковицу, између Срацина и Псаче, у којима сви сељаци славе Светог Саву.

Најзад, да напоменем да је најстарији помен о слави међу Србима баш у Македонији. Грчки историк Скилица описао је славу српског војводе Ивца, на Охридском Језеру, још из 1018 године. Војвода Ивац је славио Свету Богородицу (15 августа). Интересантно је, да опис славе војводе Ивца, како га је 1018 године Скилица описао, показује исте елементе, који још данас живе у славским обичајима.¹⁾

Као год што у другим крајевима српскога народима песама у којима се опева обичај славе, исто их тако има и у Македонији. У селу Слатини, у делу Македоније, која је данас под Грцима, пева се како је Краљевић Марко славио (служио) и како је пред госте износио „десетгодињско вино“ и друге ђаконије, исто онако као што то певају песме из других српских крајева.

Ми смо од свију српских обичаја у Македонији славу нарочито истакли, јер је то најизразитији српски обичај. И Бугари су слави дали такав значај. Чим су отпочели агитацију у Македонији, сматрали су за једну од првих брига, да униште овај српски обичај. При томе су се служили најразличитијим средствима. У почетку су њихови агенти свештеници и учитељи говорили да је слава пагански обичај, да га црква није признала и да га, као таквог, треба одбацити.²⁾ Затим су настале претње, па онда проклињање у црквама од стране свештеника свију који се славе не би одрекли. Најзад, кад је отпочела комитаџијска акција настало је кажњавање: најпре строгом опоменом за тим новчаном уценом и, на послетку, смрћу. У архиви Српског Министарства Спољних Послова има званичних података о оваквом прогањању славе из Македоније. Но све ово ништа није помогло. Срби

1) Б. Прокић, *Војвода Ивац, најстарији историјски помен о слави у Македонији* (Браство књ. IX—X. Београд 1902, стр. 5 и даље).

2) Изв. С. Јастребовъ, *Обычай*, стр. 3; *Извѣстія Слав. Благ. Общества* 1887 бр. 11—12 стр. 556.

имају пословицу: „Боље је да село пропадне, него у селу обичај“. Кријући народ је и даље славио своје славе у Македонији и чувао их као највећу светињу.

Специјално српски је обичај и *преслава*. Обичаји о преслави су исти као и о слави, само их је много мање и врше се много простије. И преславу има сваки Србин. У Македонији се преслава држи „и по градовима, и по селима“.1) Бугари немају ни трага од ње.

Најзад да напоменем и *сеоску славу*. Она је остатак из доба, кад су читава родбинска насеља прослављало заједничког бога, доцније свеца, заштитника. Састоји се у заједничкој молитви целог села, заједничкој гозби, веселу и игри на нарочитом месту, у селу. Са овим обичајем не треба мешати црквене саборе и литије, којих има у целој Европи. Сеоска је слава искључиво српски обичај међу свима Србима, па и међу Македонцима. То је управо слава, само проширена на читава село.2) Бугари немају ни овог обичаја.

Могло би се навести још обичаја, заједничких свима Србима и Македонцима, али је мислим и ово довољно. Међу тим још један обичај морамо навести, јер је врло убедљив доказ за осећање јединства Срба из Македоније и из других земаља. Сви Срби, ма где били, одају врло велико поштовање својим манастирима. У нарочитом су пак поштовању они српски манастири, који су имали велику улогу у српској културној и политичкој прошлости, или у којима су сахрањени заслужни људи, које је српска црква огласила за свеце. У такве манастире иде српски народ из врло велике даљине, путујући по некад и по десет дана, као на хаџилук. У ранија времена обичај посећивања српских манастира био је много чешћи, но данас. Сваки ко је могао, сматрао је за националну дужност да, бар један пут у животу, оде у њих, да им изрази поштовање и да им учини, какав било, прилог. Тако су у манастир Хиландар на Атонској Гори, најста-

1) С. Томић, *Насеља* књ. III стр. 467; Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп*, стр. 167

2) Ив. С. Јастребовъ, *Обычай*, стр. 22-23.

рији српски манастир и први књижевни и културни центар српски, одлазили Срби из свију српских земаља. Тако су у манастир Студеницу, у коме су сахрањени Свети Стеван Немања и Свети Стеван Првове венчани, долазили Срби из целе Србије, Босне, Херцеговине, Видинске и Софијске Области. Тако су у манастире у Срему, у којима леже тела цара Уроша, Кнеза Лазара, Стефана Штиљановића и других српских светаца, одлазили Срби из свију српских крајева под Аустријом. Тако је српски народ ишао у манастир Рило, у коме је тело Светога Јована Рилског, једног од најстаријих проповедника хришћанства међу Србима, тако у Манастир Дечане, у коме лежи тело Стевана Дечанског и тако даље. И у Македонији је исти обичај.

И Македонци иду у манастире на поклоњење њиховим светињама, и то у исте, у које иду и други Срби. Због тога што су им били најближи Македонци су посећивали: Дечане, Хиландар, Рило и Патријаршајски Манастир у Пећи. Одлажење у манастире био је у Македонији врло свечан обичај. Сваке године, у одређене дане, ишло је из појединих места по 50—100 људи у који српски манастир. Они су, поред својих прилога, носили и прилоге своје родбине, суседа, суграђана, и занатских корпорација. Одређенога дана, у свечаном оделу, поклоници би отишли у цркву на молитву. После молитве, праћени свештеницима, који су били одевени у црквено одело, са крстовима и иконама у рукама, и грађанством, они би се, на изласку из вароши, опростили и кренули на пут. И дочек у манастиру био је свечан. Калуђери, одевени у црквено одело, са крстовима и иконама излазили би им у сусрет. Где би се срели свршавана је кратка молитва и уз побожне песме одлазили би сви у манастир. Сутра дан била би свечана служба, после које би поклоници љубили свете мошти српских краљева и заслужних људи, у манастиру сахрањених, и даривали би манастир. И испраћање из манастира и дочек на дому били су исто тако, свечани.

И Бугари имају својих манастира и светиња, али

о њима Македонци не знају ни да постоје. Од свију манастира Македонци су највише посећивали Дечане, у коме је сахрањен српски краљ Стефан Дечански (1321—1331). То је онај исти српски краљ, који је, 1330 године, победио Бугаре на Велбужбу и одлучио судбину Македоније у корист Србије, кроз цео средњи век. Стефан Дечански је најпопуларнији српски светац у Македонији. Он је тамо познат само под именом *Свети Краљ*. Пре појаве бугарске пропаганде у Македонији, сваки имућнији Македонац сматрао је за религиозну и националну дужност да оде да се, бар једанпут у животу, поклони светом краљу и да однесе прилоге његовом манастиру. Тада је у свакој кући, у Македонији, поред свеца, кога кућа слави, била и икона Светога Краља.

Обичаји посећивања само српских манастира показују само српско осећање. Нарочито поштовање Стефана Дечанског, који је, 1330 године, одбранио Македонију од бугарске најезде, показују колико је то осећање јако.

XIII

НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Лепота и обилатост српске народне традиције. — Етнографски елементи и историјске успомене у њој. — Српска народна традиција изван Македоније сматра Македонију као српску земљу. — Народна традиција из Македоније показује само српски карактер. — Примери из XVIII века. — Примери из XIX века. — Народна поезија у Македонији је само српска. — Бугарски зборници народних песама из Македоније, поред свију удешавања, показују само српски карактер. — И у њима су само српски историјски догађаји, историјска места и историјске личности. Ни у њима нема помена о бугарским историјским догађајима, местима и личностима. — Величање српских манастира у македонској поезији. — Српска имена у македонској поезији. — Језик у македонским песмама је српски. — По српској народној традицији ослобођење и уједињење целокупног српског народа доћи ће из Македоније.

Одавно је већ познато колико је лепа и колико обилата српска народна традиција. Исто је тако познато колико је први српски скупљач народне традиције у Срба, Вук Ст. Караџић, (1784—1864), био поштен и вешт у своме послу. То је оно, што је српској

традицији, у почетку XIX века, стекло у Европи врло висок глас, а њезином скупљачу пријатељство и поштовање првих људи, као што су Гете, Шарл Нодие, Проспер Мериме, Џон Бауринг, Валтер Скот и тако даље. „Срби имају право што се поносе својом народном поезијом, но још више треба да се поносе својим Вуком С. Караџићем“, — вели бугарски научник, Др. Ив. Д. Шишманов.¹⁾

Мање је познато колико је српска народна традиција пуна српских етнографских елемената и српских историјских успомена. У њој је врло много помена српских народних обичаја, народне културе и народног схватања о себи; за тим, у њој је врло много историјских личности. Ко би покушао да на основу српске народне традиције обележи границе српскога народа, не би се огрешио о истину.

Српске народне песме, из српских земаља изван Македоније, сматрају Македонију као српску земљу. У једној народној песми, коју је, у почетку XIX века, забележио Вук С. Караџић у Срему, опевају се српски градови, владаоци и војводе у средњем веку. Поред необичне лепоте, значај је ове песме у томе, што је у њој Србин из Срема, дајући израза општем мишљењу народа српскога о своме простирању, обележио тачно границе српскога народа. У Македонији ова песма помиње ове српске градове, владаоце и војводе:

„У *Кратову* граду бијеломе
 „Онђе бјеше *Кратовац Радоња*;
 „На бијелу граду *Куманову*
 „Онђе бјеше *Константине Бего*;
 „На *Солуну* граду бијеломе
 „Онђе бјеше *Војвода Дојчине*;
 „На *Прилепу* граду бијеломе
 „Онђе бјеше *Краљевићу Марко*

„Све то беху наше војевode,
 „Све су били, па су преминули,
 „Који, селе, они преминуше,
 „А који ли они изгинуше
 „Данас тога нема ни једнога...²⁾

¹⁾ *Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина*
 I. Софиа, 1889, стр. 15.

²⁾ Вук Ст. Караџић, *Српске народне песме*, Београд,
 1894, књ. III, 54—55.

И друге српске народне песме, покупљене изван Македоније, помињу сва знатнија места у Македонији и све историјске личности, које су у вези са Македонијом: Скопље, Кратово, Куманово, Охрид, Костур, Прилеп, Битољ, Солун, Серез;—реке Вардар и Марица; личности цар Стефан (Душан), Краљ Вукашин, Угљеша, Краљ Марко и његова браћа, Мина од Костура, Богдан, Дејановићи, Момчило и тако даље. Шта више, то су најглавнија места и најомиљеније личности српске народне поезије у опште.

Српске су народне песме поносне на српску прошлост у Македонији и на оно, што је од ње остало. У једној народној песми, коју је Вук С. Караџић први пут штампao 1826 године,¹⁾ пева се, како су два најпознатија јунака српске народне поезије, Марко Краљевић и Милош Обилић, јахали по планини Мирочу. Марко замоли Милоша да му штогод пева, и Милош му учини по вољи. Народне песме особито хвале Милошево певање и његов глас. Да би лепоти певања одговарала и садржина песме, народни песник није знао да избере лепши предмет, но што је једна „красна песма“ — „од свих наших бољих и старијих, како ј’ који држо краљевине, по честитој по Македонији, како себе има задужбину“.

Српске народне песме знају за оштру разлику између српскога народа у Србији и Македонији и народа у Бугарској. У песми о зидању манастира Дечана вели се за Дечанску Цркву, између осталог, и ово:

„У њој ће се певат’ литургија
„И купити народ Србадија
„Из Србије и Македоније,
„Посестрима њине Бугарије“.²⁾

Српске народне песме певају о македонским јунацима да имају исте обичаје као и остали Срби. Рекли смо напред да је најизразитији српски обичај слава. Као што се у песмама пева како славе своје славе цар Душан и кнез Лазар, исто тако:

1) Даница за 1826 годину, Беч, стр. 107—112.

2) С. Ристић, Дечански Споменици, Београд, 1864, стр. 71.

„Славу слави Краљевићу Марко,
 „Славу слави светога Ђорђија,
 „У Марка су многе узванице
 „Двјеста попа, триста калуђера
 „И дванаест српскијех владика.¹⁾

Исто тако славу слави и Константин Дејановић²⁾ и други јунаци народне поезије у Македонији.

Тако српска народна традиција изван Македоније сматра Македонију .

Народна традиција из Македоније показује још очигледније српски карактер Македоније. Од како се о народној традицији у Македонији зна, она је само српска. 1704 године, путовао је калуђер манастира Раковице код Београда, Јеротије Рачанин, за Јерусалим. Пролазећи кроз Македонију, он је од мештана забележио нешто локалне традиције. Све што је забележио показује да су у народу, у оно доба, живеле само српске успомене. На један дан јужно од Врања показали су му сељаци место, на коме је за време *српскога* господства, била велика варош са четрдесет цркава, које Турци зову Крк-Клиса (четрдесет цркава). Недалеко одатле је место, које мештани зову шаторишта Марка Краљевића, Милоша Обилића, Реље Омућевића и Новака Дебелића. Све су ово српске историјске личности. Одатле је Рачанин дошао на конак у Горобинце, на Овчем Пољу. Ту су му сељаци показивали развалине старих градова и цркава, које су некада „Срби правили, а сада је све то пусто“. Још су му рекли када су се Срби доселили у ове земље, „да су прво пали на Овче Поље и ту сковали од бакра гувно, јер нису умели врћи на земљи.“ За Демир Капију на Вардару Рачанин вели да је народ зове „Демир Капија Краљевића Марка.“³⁾

Народна традиција, која је у XIX веку попуњена у Македонији, још боље показује њезин српски карактер. Нарочито се много прича у Македонији

1) В. С. Караџић, *Српске народне песме*, књ. II, Београд, 1895, стр. 215.

2) *Ibidem*, 345.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII, стр. 228—230.

о српским историјским личностима, које су живеле у Македонији: о краљу Милутину, Стефану Дечанском, цару Душану, Краљевићу Марку и тако даље.¹⁾ Ну у Македонији је врло жива успомена и на српске историјске личности, које са Македонијом нису имале никаквих веза, као што су Стефан Немања и Свети Сава. Путујући, о Ускрсу 1914 године, по Македонији, ја сам забележио од мештана да село Немањица, близу Штипа, носи име од Стефана Немање. За села Брешко и Бојиловце, у срезу Жеглиговском, забележио сам да народ прича да је Свети Сава био у њима и да је прво село проклео, а друго благословио.

Још боље но прозна традиција показује српски карактер народна поезија Македоније. Руски научник, В. Григорович, путујући по Македонији 1844 године, скупљао је и народне песме. Поред свега тога што је био занесен бугарофил и што су га на путу пратили Бугари, није о народним песмама из Македоније умео рећи ништа друго у корист Бугара, сем то да су преводи или подражавања српским песмама.²⁾ Бугарин, П. Драганов, професор бугарске гимназије у Солуну, скупљајући народне песме по Македонији, био је задивљен њиховим српским карактером, и није могао а да не нагласи да пада у очи како у народним песмама из Македоније има много српских елемената³⁾ Из зборника народних песама из Македоније види се да су предмет македонске народне поезије српска историјска прошлост, српска историјска места и српске историјске личности. О Бугарима у њој нема ни помена. Ко ма колико познаје српску народну поезију опазиће да између поезије у Македонији и поезије у другим српским земљама нема апсолутно ни-

¹⁾ Брагња Минадиновиц, *Бжгарски народни пѣсни*, стр. 527—528; С. Томић, *Насеља*, књ. III, стр. 430, 468; Ив. Иванић, *Македонија и Македонци*, II, стр. 166—170; Ј. Хаџи Васиљевић, *Прилеп*, стр. 61; Ст. Новаковић, *Балканска Питања*, стр. 224.

²⁾ В. Јагић, *Енциклопедія славянској филологіј*, Спб. 1910, I, стр. 533.

³⁾ П. Драгановъ, *Македонско-славянскій сборникъ*, Спб. 1894, I, стр. VIII.

какве разлике. Ми ћемо мало ниже у неколико тачака прецизирати идентичност народне поезије у Македонији и другим српским областима.

И ако су српски скупљачи народних песама били тачни и поштени у своме послу, ми за доказ да је народна поезија у Македонији српска, намерно, нећемо да употребљавамо њихове збирке. Исто се тако нећемо служити ни одличном збирком народних песама из Македоније, коју је скупио темељни познавалац Македоније, дугогодишњи руски конзул у њој и признати научник, Ив. С. Јастребов.¹⁾ Бугари су све збирке народних песама из Македоније, које не потичу од њих, осумњичили као нетачне или без вредности. Ми ћемо се послужити само зборницима македонских народних песама, које су покупили Бугари. Разлози су нам зато: прво, што хоћемо да будемо чисти од свакога прекора, макар он долазио и од Бугара; а друго, што су примери из бугарских зборника довољни да покажу да је народна поезија у Македонији само српска.

Кад се говори о бугарским зборницима народних песама из Македоније, онда се морају учинити неколике врло важне напомене. Пре свега скупљање народне традиције у Македонији било је у рукама примитивних бугарских учитеља, свештеника и агената. Даље, Бугари су журили да пред свет изнесу што више народних песама из Македоније, под именом бугарских песама, те се радило на брзу руку и несолидно. Већ је одавно запажено да су Бугари, у ревности за Македонијом, скупили више народних песама из ње, но из целе Бугарске и из свију бугарских земаља.²⁾ У истој су размери Бугари радили непрестано. Најзад, Бугарима је било потребно да и народна традиција у Македонији буде у служби њихових националних аспирација. И као год што су немилосрдно гонили српски народ и уништавали српске споменике у Македонији, исто су се тако трудили да и њену тра-

1) Ив. С. Јастребовъ, *Обичай и пѣсни турецкихъ Сербовъ*, Спб. 1886, друго издање 1889.

2) Ст. Протић, *О Македонији*, Београд, 1886, стр. 86.

дицију очисте од свега, што би на Србе потсећало. Али како без тога не би било ни традиције, они су били принуђени да или измишљају нову, или да ону, која већ постоји, дотерују и поправљају тако, да бар не показује очевидно српске знаке. Ми смо напред поменули, докле је у фалсификовању народне традиције у Македонији дотерао Стефан Верковић, са својом „Ведом Словенском“.¹⁾ Најбољи данашњи слависта, бивши професор славистике на Универзитету у Бечу, В. Јагић, у критици „Бугарске Литературе“ од Пипина и Спасовича, овако је оквалификовао рад бугарских скупљача народне традиције: „Историја нове и најновије бугарске литературе није у могућности да нам пружи толико правих литерарних производа колико различите патриотске културне тежње (оснивање школа, издавање школских књига) и борбу за ослобођење бугарске цркве од грчког утицаја... Појму праве литературе још најближе стоје радови на пољу скупљања народне поезије. На жалост, баш овај део литературе захватило је једно чудновато варање (ein merkwürdiger Schwindel), које са неоцењивим народним благом тера фантастичне спекулације. Прекор, који аутори (Пипин и Спасович) чине према поступку Раковскога или Верковића, са свим је заслужен. Оправдана би жеља била да њихов пример не само ненађе последника, но да сами Бугари убрзо поправе оно, што су покварили“.²⁾ Чак и међу Бугарима било је врло озбиљних људи, који су видели да је овакав рад на скупљању народне традиције без вредности. Одајући хвалу скупљачу српских народних песама, Вуку С. Караџићу, професор Универзитета у Софији, Ив. Шишманов, вели: „Наши су скупљачи далеко од тога да буду Вук Караџић.“³⁾

Никакве опомене нису могле одвратити Бугаре од увлачења македонске народне традиције у

1) Види страну 105—106.

2) V. Jagić, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. IV, 1880, стр. 471—472.

3) Др. Ив. Д. Шишмановъ, *Значение и задача на нашата етнографія (Сборникъ за народни умотворения*, I, 1889, стр. 15)

службу својим политичким тежњама. Колико су у томе радили обазриво, нека послужи овај пример: 1889 године почело је бугарско Министарство Просвете издавати у Софији „Сборникъ за народни умотворенија“ У томе је „Сборнику“ наштампано врло много народне традиције, понајвише из Македоније. У почетку је уредништво, и ако врло опрезно, пуштало у „Сборник“ и по нешто од такве македонске традиције, из које се јасно види да је српска.¹⁾ 1894 године изађе у Петрограду збирка народних песама из Македоније, коју је скупио бугарски професор у Солуну, П. Драганов.²⁾ У њој је био врло велики број песама о српским историјским личностима, које не припадају директно Македонији. На ову збирку песама написа врло оштру критику К. Шапкарев, нападајући на Драганова свом жестином увређеног бугарског патриоте, што је изнео песме, у којима су српске историјске личности и доказујући да у Македонији нема традиције из српске прошлости.³⁾ Од тога времена се у „Сборнику“ не јавља више традиција из Македоније са српским историјским личностима и догађајима, сем оних личности, које су живеле у Македонији, и догађаја, који су се одигравали у Македонији!

Па при свему томе, и такви бугарски зборници народних песама из Македоније остали су српски. Ми ћемо се баш њима позабавити, да покажемо идентичност народне традиције у Македонији и другим српским земљама. При руци су нам три несумњиво бугарска зборника народних песама.

1. *Братъя Миладиновци Димитрие и Константинъ, Български народни пѣсни.* Загреб 1861. — Браћа Миладиновци били су Срби из Струге, на Охридском Језеру, али су врло рано ушли у против-

1) Чак је у једном од првих *Сборника* наштампана и српска народна песма *Бој на Косову*, забележена у Македонији (*Сборникъ* III, стр. 85—94).

2) П. Драгановъ, *Македонско-славянскій сборникъ*, 1894.

3) *Сборникъ за народниѣ умотворенија*, књ. XII, стр. стр. 51—53.

грчки покрет у Македонији, стали уз бугарску партију и ту остали. Њихова је збирка песама из различитих крајева Македоније. Састављена је примитивно, али са великом тенденцијом у корист Бугара. Отуда јој је и име „Бугарске народне песме“.

2. П. Драганов, *Македонско - славјански Сборникъ I, Петроград, 1894.* — Драганов је чисти Бугарин. Родом је из Бесарабије. Био је професор бугарске гимназије у Солуну. Као ватрени Бугарин, он је ревносно радио на бугаризирању српских ђака, који су ишли у бугарску гимназију. Песме је скупљао од својих ђака, из свију крајева Македоније.

3. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина.* — Овај „Сборник“ издаје, од 1889 године, бугарско Министарство Просвете, те је управо званично издање бугарске владе. Од њега је изашло много дебелих књига. Поред осталог у њему је наштампано и врло много народних песама, понајвише из Македоније.

Кад се упореде народне песме из Македоније, које су покупили бугарски скупљачи, са народним песмама из других српских земаља, онда се види ово:

1. Мотиви су и једних и других исти. Нема ни једне македонске песме, сем оних које имају чисто локални карактер, а да нема варијанту у песмама, из других српских крајева.

2. Догађаји, који се опевају у једнима и другима, апсолутно су исти. То се најочитије види на песмама које опевају историјске догађаје. Ти су догађаји само из српске историје (Бој на Косову, Пад града Сталаћа, Зидане манастира Дечана, мегдани Краљевића Марка, борбе српскога народа са Турцима, ослобођење Србије и тако даље). П. Драганов био је изненађен овом појавом у македонској поезији, и није могао а да, у уводу у своју збирку песама, не рекне: „Пре свега, јако пада у очи да у кругу царева, краљева, војвода, јунака и других личности

ових песама играју улогу само миле особе и *значени*ти догађаји *средње*вековне, *нове* и *најновије* српске историје“.¹⁾

3. Места, која се спомињу у једнима и другима су апсолутно иста. Ко год познаје ма и најмање српску поезију, зна да се у њој највише помињу: српске земље: Србија, Босна, Херцеговина, Црна Гора, Срем, Македонија; вароши: Крушевац, Сталаћ, Београд, Призрен, Нови Пазар, Ниш, Врање, Сарајево, Мостар, Требиње; Будим, Јанок, Темишвар, Сланкамен, Варадин; Прилеп, Битољ, Скопље, Охрид, Костур, Кратово; реке: Дунав, Сава, Морава, Вардар, Ситница; остала места, важна у српској историји: Косово, Шара-планина, Качаник, Дукађин; манастири: Хилендар, Дечани, Раваница, Грачаница и тако даље. Исто се тако ова места најчешће помињу и у македонској народној поезији. Имена места, која смо овде изложили, узели смо само из збирака народних песама из Македоније, које су купили бугарски скупљачи.

4. Јунаци, који се опевају у једнима и у другима апсолутно су исти. У песамама које опевају историјске личности, те су личности само из српске историје: цар Симеун (Стефан Немања 1169—1196), његов син Свети Сава, Стефан Дечански (1321—1331), цар Стефан (Душан, 1331—1355), цар Лазар († 1389), његова жена Милица († 1395), њихов син Стефан Лазаревић (1389—1426), Милош Обилић, Топлица Милан, Косанчић Иван, Југ Богдан, девет Југовића, Вук Бранковић, Краљевић Марко (1371—1394), Дете Дукађинче, Реља Крилатица, Тодор од Сталаћа, војвода Момчило, Болани Дојчин, Старина Новак, Груја Новаковић, Дели Татомир, Павле Плетикоса, Сенковићи, Иван Црнојевић, Крчмарица Мара, Кара-Ђорђе (1804—1813), Хајдук Вељко († 1813), Илија Стреља (Илија Делија), кнез Милош Обреновић (1815—1839 и 1859—1860), кнез Милан Обреновић (1868—1888).

¹⁾ П. Драгановъ, *Македонско-славјанскій Сборникъ*, стр. VIII.

И списак ових имена узели смо само из збирака народних песама из Македоније, које су скупили бугарски скупљачи.

5. Македонске народне песме не знају ништа ни о бугарским историјским догађајима, ни о бугарским историјским местима, ни о бугарским историјским личностима. Неколико бледих подсећаја на Бугаре, као што су помен „Краља Шишмана“, и Софијског поља, баш и ако нису намерни фалсификати, не казују ништа. Бугари не знају за реч краљ.¹⁾ Ту су реч само Срби могли употребити. „Софијско поље“, по народним појмовима, није бугарска већ српска област.²⁾ У српској се народној поезији помињу врло често и туђе земље: Италија, Мађарска, Венеција, Албанија, Румунија, Русија, Турска и Бугарска и јунаци тих земаља. Врло је важно да се у македонској народној поезији Бугари и њихове земље мање помињу, но у песмама из осталих српских земаља. И Бугари су имали историјских догађаја, историјских места, и историјских личности. Македонци о свему томе ништа не знају. Оно што знају то је српско.

6. Српски је народ у својој поезији врло много пажње поклонио својим старим манастирима. Нарочито је у поезији прославио Хилендар на Атонској Гори, који је био први извор српске културе и литературе средњег века. И Бугари су имали на Атонској Гори свој манастир, Зоограф, који је старији од Хилендара и такође врло важан центар бугарске културе средњег века. У македонској се поезији од атонских манастира помиње само Хилендар, о Зоографу нема ни помена. У македонској се поезији певају и други српски манастири; од бугарских се не помиње ни

1) Реч „краљ“ Бугарима је непозната. То је био разлог, што се ни садашњи бугарски краљ у Бугарској не зове краљ него „дар“. У Македонији су речи краљ и краљица свуда познате, онако исто као и у другим српским земљама. Краљевића Марка, и у поезији и у живом говору, Македонци зову „краљ Марко“.

2) Српска народна поезија никад не сматра Софију и њену околину другојаче, но као српску.

један. Нарочито је важно, што се у њој опева ма-настир Дечане. У једној се песми опева чак његово зидање. Дечане је, међутим, сазидао Стефан Дечански и посветио га Богу, у знак благодарности, за победу над Бугарима 1330 године.

7. У македонским се народним песмама врло често помињу имена Срба,¹⁾ Босанаца,²⁾ Црногораца,³⁾ Хрвата,⁴⁾ и тако даље. Бугарско је име тако ретко, да се може рећи да га и нема.

8. Најзад, у македонским је песмама језик српски а не бугарски. Ст. Новаковић је, пишући своју студију о гласовима *ћ* и *ħ* у македонским дијалектима српскога језика, употребио језички материјал из зборника македонских песама, које су скупили бугарски скупљачи, па је доказао да је језик у Македонији српски

Најомиљенији јунак српске народне традиције у опште и поезије на по се, јесте некадашњи македонски краљ (1371—1394) Марко Краљевић. „Ниједнога Србина нема, који не зна за име Марка Краљевића“, рекао је још у првој половини XIX века, најбољи познавалац српскога народа, Вук С. Караџић. Марко Краљевић је најпопуларнији јунак из народне традиције у Македонији. О њему се свуда у српском народу врло много пева и приповеда. Маса је песама и легенда о његовом детињству, јунаштву, женидби, правичности, мегданима, па, најзад, и о његовом нестанку са овога света. По народном веровању Марко није умро, већ се заједно са својим коњем склонио у једну пећину. Метнувши пред коња мало маховине, удари сабљом у стену, расцепи је и у расцепу остави сабљу, а он леже и заспа. Од тога доба Марко непрестано спава. Коњ му једе помало маховине, а сабља му све по мало излази из стене. Кад коњ поједе сву маховину и кад сабља са свим изађе из камена, онда

1) Брања Миладиновци, стр. 355; П. Драгановъ, стр. 60, 155, 156, 157, 158; *Сборникъ* IV стр. 69; XIV, 92 и тако даље

2) П. Драганов, стр. 200.

3) П. Драганов, стр. 141.

4) П. Драганов, стр. 91, 141; *Сборникъ*, XI стр. 35. и тако даље.

ће се и Марко пробудити, изаћи из пећине, ослободити и ујединити српски народ.¹⁾ Та пећина у којој Марко слава и из које српски народ чека своје ослобођење и уједињење, по народном веровању, је у Демир Капији, на Вардару, у Македонији.²⁾ Још 1704 године, забележио је калуђер Јеротије Рачанин да Демир-Капију на Вардару народ зове „Демир Капија Краљевића Марка“.³⁾

Традицију о томе, да ће се Марко Краљевић пробудити, ослободити и ујединити српски народ, зна свако српско дете. Кад су, 1912 године, српски војници као на крилима летели и ослобађали Македонију од турског ропства, сугерисани народном традицијом, коју још од колевке сви знају, њима се чинило да су пред собом видели Краљевића Марка.

Српска народна традиција је израз српског народног мишљења. Најдража мисао српског народа је мисао о ослобођењу и уједињењу. Ту своју најдражу мисао везао је српски народ, у својој традицији, за Марка Краљевића и за Македонију.

1) Вук С. Караџић, *Српски Рјечник*, код речи *Марко Краљевић*; Ј. Х. Васиљевић, *Прилеп*, стр- 78. Ова је легенда наштампана још на много других места.

2) Ив. Иванић, *Македонија и Македонци*, I, 1906, стр. 230—231, II, 1908, стр. 168.

3) *Гласник Српског Ученог Друштва*, књ. XXII, стр. 230.

XIV

ЗАКЉУЧАК.

Да би ствари, изнесене у овој књизи, биле са свим јасне, потребно је само још једно објашњење. На име, потребно је знати: да ли су Бугари били свесни да је њихов рад у Македонији отмица туђега, законитога, права?

На то питање није тежак одговор. Ко је за време последн **ег** великог рата пратио како су Бугари уверавали свет о својим правима и својим границама, има већ готов одговор. Чим је бугарска војска ушла у источну Србију, бугарске су новине објавиле, не покорење Србије, већ ослобођење бугарских земаља. Професори Универзитета и други бугарски научници одмах су пожурили да, на бугарском и на страним језицима, напишу дебеле књиге о томе, да је све, што држи бугарска војска, — бугарска земља и да су границе бугарскога народа управо до половине Србије. За таквим тврђењем журналиста и научника, првих људи у Бугарској, маса бугарскога народа ишла је као за апостолима, и у целој Бугарској није било човека, који није тврдио да је Србија права бугарска земља. — После Србије ушла је бугарска војска у Румунију. Сад су настала за Румунију иста тврђења. Бугарске су новине одмах објавиле ослобођење бугарских земаља од румунског ропства, и да су бугарске „победи проширење граница будуће Бугарске“, ¹⁾ а бугарски су научници одмах почели: исправљати бугарске географске називе у њој, које су Румуни били иска-

¹⁾ Народна Права 26 октобра 1916

или опомињати Бугаре да је румунска Добруца „била стара колевка првог бугарског царства“¹⁾ и писати о „бугарској прошлости у селима око Ђурђева, Калафата, Браиле, Галца, Плоешта, Крајове, Александрије, Букурешта и других места у Румунији.“²⁾

Ма како били млади, некритични и мало културни, ипак је јасно да Бугари нису могли тврдити овакве ствари из убеђења, већ да су свесно пропагирали отицу туђих земаља.

Како је ишло са Србијом и са Румунијом у овоме рату, пред нашим очима, тако је ишло, раније, са Македонијом. Но за Македонију има и очевидних доказа да су Бугари, противу сваког уверења, са пуно свести, чинили све могуће, да би је отели од Срба:

Један од првих и највећих бугарских пријатеља у македонском питању био је Стефан И. Верковић. Он је, још 1860 године, тврдио да су Македонци „без сваке народне (наравно бугарске) свести“. „Да су се ови македонски Бугари, вели он, од пре звали Словенима, о томе имамо јасних доказа у списима Светих Словенских Апостола, Ђирила и Методија и њихових ученика, који сви казују да су Свето Писмо превели на словенски језик. Тек доцније примили су они име својих завојевача Бугара. Оно је, дакле, више политичко и државно, но народно име.“³⁾ И поред оваквога уверења, Верковићу није ништа сметало, да све земље у Турској огласи за бугарске, и да буде главни бугарски адвокат у Русији.

Један бугарски патриота, по имену Прванов, који се школовао у Београду и добро познавао разлике између српског и бугарског језика, знао је да је језик у Македонији српски, али му то није сметало да, 1872 године, наштампа „Букваре“ за бугарске школе у Македонији и да у њима нагласи да их штампа због

1) *Мир* 24 октобра 1916.

2) *Камбана* 28 новембра 1916.

3) Ст. И Верковић, *Народне песме македонских Бугара* 1860 стр. VI и XIII.

тога, да се „наша македонска браћа одуче од српског изговарања бугарских речи“.¹⁾

Највећи бугарски шовинист Офејков (псевдоним секретара Бугарског Егзархата и доцнијег бугарског конзула у Солуну, Шопова) написао је, још 1888 године, на француском језику, једну књигу, којом је тежио да докаже бугарска права на Македонију. Књига је скроз тенденциозна, па ипак се у њој признаје да су, пре оснивања Егзархије, Македонци „били лишени националне (наравно бугарске) свести“.²⁾

Врло познати бугарски првак и политичар М. Стамбулов није волео Македонце због њиховог издајства и због недостатка сваког реалног патриотизма (наравно бугарског).³⁾

Оваквих примера, који показују да су Бугари знали да Македонци нису Бугари, могло би се навести још врло много. Ми ћемо навести само још један. Он је из једне бугарске књиге, у којој су бугарско гледиште на Македонију и на бугарски програм у њој, изражени на основу утисака, које су Бугари већ дуго имали у Македонији. Књига је штампана приликом прославе хиљадугодишњице Светог Ћирила и Методија и носи наслов „Македонија о хиљадугодишњици Светога Ћирила и Методија, или садашње стање бугаризма у Македонији“. У њој се, истина, као и свуда, тврди да је Македонија бугарска земља, али се врло јасно наглашава да јој становништво није бугарско. „Ако Македонија не буде бугарска, вели се у тој књизи бугарска држава неће бити створена. То је оно што треба знати и никад не заборавити“. Али „мора се признати и једна жалосна и стидна ствар: највећи део Македоније нема оне националне свести, која је потребна једноме народу, да би могао категорички тражити своја права. Кад би данас Европа затражила

1) П. Драганов, *Извѣстiя С. П. Славян. Благотвор. Общества*, 1888, навод у *Македонији* од Ст. Протиџа.

2) Ofeicoff, *La Macédoine*, Philippopol 1888, стр. 45.

3) „He (Стамбулов) also grew to dislike the Macedonians on account of their treachery and want of real sens of patriotism...“ (*M. Stambuloff* by A. Hulme Beaman, London 1895, стр. 40).

од народа у Македонији да изјави којој народности припада, бојазан је да се највећи део не би изјаснио противу нас“. Међутим „десет или чак и пет година, добро употребљених било би довољно да ни таква сила не би могла спречити да Санстефанска Бугарска не постане јавност“.1)

Најзад да поменемо и један догађај, који најлепше показује да су Бугари били свесни да у Македонији нема Бугара. Знајући за српско народно осећање Македонаца и за буне, које су подизали противу Турака, у корист присаједињења са Србијом, Бугари су, одмах после стварања Бугарске, покушали да начине једну буну у Македонији, коју би објаснили Европи као буну у бугарску корист. У колико је год Бугарима била потребна једна оваква буна у Македонији, у толико је било тешко убедити Македонце да праве устанак за бугарски интерес. Буна је била потребна пошто пото, и Бугари прибегну једноме лукавству. Они, на име, издаду, 1879 године, једну прокламацију народу у Македонији, којом га позову на устанак ради ослобођења од Турака, али у њој, ни један пут, не спомену не само бугарске тежње и права на Македонију, но ни бугарско име.2) Оваква очевидност не да се ничим правдати, она јасно показује колико су Бугари били свесни о јаком српском осећању Македонаца.

И народи као и поједини људи имају својих особина. Из целокупне бугарске прошлости и садашњости, мислим, да се јасно видела једна бугарска особина, а то је — тежња за туђом имовином. Само се том душевном цртом даје објаснити, што су Бугари, и ако су били свесни да немају права на Македонију, начинили од своје државе један комитациски логор, из кога су јурили у Македонију да је отму од правих

1) Оригинал ове књиге нисмо могли добити, већ смо се послужили наводима из књиге: D. Bikelaš, *Les rôles et les aspirations de la Grèce dans la question d' Orient*, Paris 1885, стр. 46—47.

2) Види прокламацију у *Братству*, књ. XII—XIII, стр. 211—212.

сопственика. И докле су из тога логора: епископи, свештеници, учитељи, агенти и разбојници — крстом, књигом, новцем и оружјем, — варали, куповали и терорисали српски народ у Македонији, дотле су журналисте, научници и политичари објашњавали свету да су Македонци Бугари и да горе од жеље да се присаједине Бугарској!

Ову комитациску бугарску особину допуњавала је још једна, а то је непристојна наметљивост целоме свету. Ту особину познају врло добро сви, који су са њима долазили у додир. Да би била са свим јасна, ми ћемо је изнети онако, како ју је описао Алеко Константинов, најбољи бугарски приповедач, у једној врло познатој приповетци „о савременом Бугарину“, која се, по своме главном јунаку, зове „Баја Гање“. У тој се приповетци износи типични савремени Бугарин, у свима манифестацијама. Ту је изнесен данашњи Бугарин, како изгледа као члан породице, као трговац, као путник по Бугарској, као представник своје нације ван Бугарске, као политичар и, наравно, као патриота, који пролазећи кроз Србију, и у Нишу и у Београду, не пропушта а да свакоме амалину и послужитељу не рекне: „Сви сте ви Бугари, само се издајете да сте Срби“. Између осталог, у приповетци се казује и на који начин и до које мере може Бугарин бити наметљивац.¹⁾ Путујући из Софије за Праг на некакву свечаност, Баја-Гање је био са још некима у једноме купеу, друге класе (наравно бесплатно). Пошто је друштву, у своме купеу, појео и попио све, што је имало, дајући му у накнаду „најжаркији патриотизам“, он се почне примичати купеу прве класе, у коме су седела четворица других путника. „Испрва под разним изговорима: те треба му жижича, те стомак га заболоо, па би чашицу коњака и тако даље док се не увуче, да управо и не излазаше из нашег купеа. Другове заборава, па и шта ће му? — Нема код њих више ништа — све поједено, све попијено, а

¹⁾ *Бай Ганю, невероватни разкази за единъ съвръменъ Българин*, пише Алеко Константиновъ, Софија 1895, стр. 26-28. Српски превод у Београду, 1907, стр. 24 -26.

у нас, Богу хвала, налажаше се по штогод — куповасмо на станицама. Баја-Гање, из радозналости, не пропушташе прилике да окуша стране производе.

— Шта је то? Грожђе? Браво! Види! Дед' пружи малчице! Гле! Лепо! Браво!

Радозналост га гоњаше, да се на тај начин упознаје с нашим јелом, коњаком и дуваном:

— Ова кутија хоће ли бити од кавкаског сребра? пита Баја-Гање радознано, гледајући једнога од нас, који се спремао да запали.

— Не, бечка је израда, — одговори сопственик.

— Зар? дед' да је видим. Их... Их... Их...! Види, молим те! Па и дувана има? Је ли бугарски? Браво! Чекајте да савијем једну цигару. Ја имам папира; ако вам затреба, ту сам!

Да је ту, осећасмо га и сувише: по мирису његових чизама, и по специфичној ароми његова знојавога лица, и по његову покушавању да заузме цело канапе. Испрва је седео с краја канапета, па се доцније поче намештати удобније; мало после морали смо тројица седети на канапету, а Иванчин син мораде се шћућурити на крајичку другог канапета, само да би се могао отегнути Баја-Гање. И овај не пропушта ни једну прилику. Договорисмо се да окушамо, докле се простире Баја-Гањева потреба за удобношћу, и он поче, чистосрдачно да испуњава нашу радозналост:

— Дед, помакни се мало у крај, да наместим и другу ногу. А, тако! Браво! Е е — ех! Стара му мајка! Ђеф!... Слушајте како машина лупкара: тупа — тупа, тупа — тупа! Лети!... Не знате, како волим да се овако опружим. Тамо ми је тесно, па и друштво све просто, немаш о чему да разговараш с њима... Шта то једете? Крушке! Браво! Дед да видим, да ли ћу овако лежећи моћи појести једну? Хвала! Одакле вам?

— Купујемо их, — одговара један из друштва и снебива се.

— Тако? Браво? одговара Баја-Гање и дави се сочним крушком — ја волим крушке.

Баја -Гање уз једнолику лупу машине поче да дрема. Мислим шта да чинимо, како да му подва-
лимо. Најпосле ми сину једна генијална мисао.
Прво показах знаком својим друговима, па ћу рећи:

— Дете, господо, да скувамо по једну кафу.
Додајте спирт и машину.

— Кафу! викну Баја-Гање и ђипи с канапета као
жацнут. — Полако!

— Какву кафу, кад воде немамо, — јавну се
глумачки претварајући се Иванчин син.

— Воде ли? повика истим гласом Баја-Гање —
од мене само тражите....Ево сад! — и штуче из кабине.

Поискривисмо се од смеха. Иванчин се син
опружи и заузео цело канапе. Баја Гање врати се за-
дихан више но што треба. Хоће да покаже колико је
муке због нас поднео. У руци му крчаг.

— На, нађох, видите ли? Претражих све вагоне!
Најпосле спазих један крчаг, зграбих га очас. Једна
жена викну: „Еј, остави воду, за дете је!“ Помислих
како да слажем, па ми паде на памет: „Опростите,
госпођо, паде нам један у несвест. — „Е?“ — „Тако
је!“ — „Е онда му брзо носи воду, и опет врати
крчажић!“ — Луда жена!... Уф! Ознојих се. Дед
сад кафу!...“

Насилно отети туђу имовину — то је комитација.
Наметнути се и живети на туђ рачун — то је Баја-
Гање. У комитацији и Баја-Гању је сав бугарски
циљ и сав бугарски програм. Такав циљ и такав
програм створили су од српске Македоније — Маке-
донско Питање!

